

УЗБЕҚ ХАЛҚ ИЖОДИ

КҮП ТОМЛИК

МАЛИКА АЙЕР

Айтувчи ФОЗИЛ ЙУЛДОШ ҮГЛИ
Езаб оловчи МУҲАММАДИСА ЭРНАЗАР ҮГЛИ
Нашрга тайёрловчи ҲОДИ ЗАРИФ
Тўлдириб, қайта нашрга тайёрловчи
ЗУБАЙДА ҲУСАЙНОВА

Ташкент
Faafur Fулом номидаги
Адабийт ва санъат нашриёти
1988

Гўрўглиниг юртини Чамбил дейди. Чамбил қандай? Чамбил шундай Чамбил: олтмиш обхонали, етмиш жеваҳонали, саксон сардаболи, тўқсон тўпхонали Чамбил. Чамбил элида Гўрўғли зўрабор, қирқ олти сардор, тўрт ярим лак бедовсувор, чилтонларниң бири Соқибулбул деган сайси бор. Гўрўглиниг зўр деб таърифи кетган, зарбаси тошдан ўтган, ол Гўрўғли келди, деса йиглаб ётган боласини юпатган, Исфаҳонда ишлатган. Қиличининг ишлови етган, теккан омон қолмасин, деб заҳарнинг сувин ялатган, Чамбильда давронни суриб ётар Гўрўғли султой.

Ана энди бир кунлари Чамбильда даврон суриб, қирқ йигити билан, Ҳасан, Авази билан, қанча амалдори билан сухбат қуриб ўтириб, Соқи деган хизматкорини чақириб: — Соқижон, Фиркўк отни абзаллаб, ҷоқлаб олиб кел,— деди. Фиротни мисам, Шакар кўлига борсам, довуз туйиб, кўлга қушимни солсам, Шакар кўлидан сўна-суксурни олсам, сўна-суксурни олиб келиб қирқ йигитта чулои берсам,— деди. Бу сўзни Соқибулбул эшитиб Гўрўғлига айтди: — Э, Гўрўғлибек, бу ойни нима ой дейди, сафар ойи дейди. Сафар ойинда ўн саккиз пайғамбар сафар қилди. Ўн саккиз пайғамбар ҳам сафар қилиб, йўлдан омон келган эмас. Амир Ҳамза бул ойда сафар қилди. Уҳуд тогида шаҳид бўлди. Айюб пайғамбар сафар қилди, танига қурт тушди. Зикриё пайғамбар сафар қилди, бошига ари келди. Яхё пайғамбар сафар қилди, ул киши ёш ўлди. Шундай азизлар сафар ойинда сафар қилиб, омон келган эмас; шундай одамлар омон келмаганда сенинг {ҳаддингми} бу сафар ойинда сафар қилиб омон келмак?— деди.

Бу сўзни Соқи айтди, кўринг Гўрўғли мардди, гайрати гайратга етди, аччиғи чиллали қищдай муртига чаппа қайтди. «Менинг шаштимни қайтардинг,— деб Соқига қараб ҳар тебранди; тебрангандага қўймучи ерга тўрт энли ботди. Бу сўзни Гўрўғлидан Соқибулбул эшитиб, Гўрўглиниг аччиғи келганини билиб, тош таблага қараб бурилиб, Фиротга жўнаб кетди.

Ҳамиша бундап илгари Фиркүк отга бир соат, икки соат илгари чилтандардан хабар келиб турар эди. Лекин Гўрўғлиниг бу шикорида Фиркүк отга хабар келган йўқ эди. Фиротининг кўнглига келди: «Менга чилтандан хабар келгани йўқ эди. Бу Соқибулбул бир нимага келаётир экан», деди. Бу ёқдан таадди себ келган Соқи, кўнглини хушлади, нархини сўрамасдан Фиркүк отнинг жиловидан ушлади. Хоннинг пазаркарда Фироти Соқининг белбоғидан тишлади, олиб ерга бир урди. Соқи боёқиши ўриидан тўқиз юмалаб турди.

Кўринг Соқи мардди, қилиб ётирип сиёсатди: Ёмонлагур, жайратмасам, ёйга чоқлаб отсан, бефарзандни йиглатмасам, катта чорак гўштингни бир тангадан сотмасам, ўзимниг тегишимни гингқиллатиб ютмасам,— деб шиқирлатиб сари ўйни торти, ўйниг ўқи яшиндай бўлиб оқиб кетди, тош таблани тешиб ўтди, ақли шошиб хоннинг Фироти таппа тушиб ётди, от ўзини ўнгаргуича Фиротининг жиловини Соқибулбул ушлаб, Фиротни эгарлаб, чоқлаб, олиб келиб Гўрўғлига тўғри қилди. Гўрўғли Фиркўкотининг белига мишиб, бўз тарлон қушини қўлига олиб, Соқига қараб айтди:

Ўзимниг ҳолимни ўзим билайин,
Зебит чўлга, Шакар кўлга борайин,
Довул туйиб кўлга қушим солайин,
Келиб қирқ йигитга чулон берайин,
Соқижон, танингдан бошинг юлайин.

Кўринг Гўрўғли мардди, минди бедов отди, қистаб йўл торти. Зебит чўлда Шакар кўлга етди. Кўлга бориб довул туйиб, қушни солиб, шундай қаради, худонинг қудрати, пирнинг каромати, шундай чўлда бир қўргони азим пайдо бўлди. «Қандай қўргон экан?»— деб Гўрўғли борди. Кўрса, шундай қўргон: Кунгираси пўлатдан, дарвозаси зумратдан, бўсағаси Бағдоддан. Шундай очиб ичкари кирди. Ичкари кирса, олмалар пишиб ётар, тагига тушиб ётар; гуллар очилиб, булбуллар бир-бирига чақ-чақ учириб ўтирибди. Уч қўшк, ичкима-ички, зинапоя, зертанг-забартанг, жойлар тузалган, яхши тўшаклар тўшалган, шароб, антаҳурлар тўқилган, сувлар сепилган, намойишга чини гужумлар тикилган, гужумнинг соясига жинқарча, мусича, муроталибача — жамъи қушлар йигилиб, ўртада бир лайлакни со занда қилиб, айттириб ўтирибди.

Бу аломунни Гўрўғли кўриб, ҳайрон бўлиб туриб эди, осмондан бир кўк каптар қуюлиб келиб, бир оғиаб туриб, бир сурхаил гардон, оғатижон, писта даҳан бир ажаб нозанин пари бўлиб турди. Бу парининг жамолига Гўрўғли-

бек қаради: ирқи олмадай пишган, қора зулфи оч белига тушган, кўрганинг ақли шошган, жамолига ою кунлар талашган ажаб бир паризод. Буни Гўрўғли султон қўриб, ошиқи бекарор бўлиб, ул паризодга қараб: — Асли жойинг, мамлакатинг қаерда? — деб сўраб турибди:

Давлатимдан шоли-шолдам ўрайман,
Гул тарзим саргайиб сенга қарайман,
Гул юзли жононим сендан сўрайман,
Бир пари-пайкарим, қайдан бўласан?
Остимда бедовим ўйнар юз алвои,
Олмос пўлат белда, эгнимда қалқон,
Арзимни эшитгин эй, пари-пайкар,
Чеҳраси хандоним, қайдан бўласан?
Зарафшон зулфиннга урибсан шона,
Хиноли қўлларинг бўябсан қона,
Юсуф каби мени солма зиндона,
Зулайҳо нишоним, қайдан бўласан?
Бошиннга кийибсан мурраси тожи,
Кўрган одам гул юзингнинг муҳтожи,
Кўзимнинг равшани, бошимнинг тожи,
Ғамзаси пайконим, қайдан бўласан?
Яна баҳор бўлса очилар гуллар,
Гулни кўрса, маст бўп сайрап булбуллар,
Малойик суратли, гул юзли дилбар,
Ростин дегин, дилбар, қайдан бўласан?
Дардли қул дардимни кимга ёраман,
Айрилиқ ўтига бағри пораман,
Шаҳринг, отинг айтсанг, излаб бораман,
Малойик суратли, қайдан бўласан?
Гўрўғли дер жигар-бағримни докладаб,
Бор умрим юрсам сени сўроғлаб,
Шаҳринг айтсанг, излаб бораман,
Ростин дегин, дилбар, қайдан бўласан?

Ана шунда Паризод Гўрўғлидан бу сўзни эшитиб, ўсган элини, соғу сўлини, шаъни-шавкатини, манзил-жойини Гўрўғлига баён бериб, бир сўз деб турибди:

Давлатингдан шоли-шолдам ўрасанг,
Кеча кўрган тушни кундуз жўрасанг,
Бир пари-пайкар деб мендан сўрасанг,
Мен ҳам шаҳри Шабистондан бўламан.
Мен келганиман одамзоднинг қастидан,
Изласанг, топмайсан ернинг устидан,

Бир мазгилим кун чиқмаган «гўристон»,
Мени сўрсанг, «гўристон»дан бўламан.
Яна баҳор бўлса, очилар гуллар,
Истамбулда бир дўстим бор Зулфизар,
Энамнинг отини Қосимхон дерлар,
Отамнинг отини Торкистон дерлар,
Шаҳримнинг отини Торкистон дерлар,
Бор, Гўрўғли, Торкистондан бўламан.
Мавж урганда дарёдайин тошарсан,
Ўлмасанг, дунёда узоқ яшарсан,
Уч юз олтмиш Асқар тогдан ошарсан,
Ўндан сўнгра Қизилқумга тушарсан.
Сўраб борсанг, Кўклам тогдай тоги бор,
Кўклам тогда Боймоқ девдай деви бор,
Қистаб юрсанг, олтмиш йиллик йўли бор,
Маликада майлинг бўлса сўраб бор.
Сиздай бекдан жонин бормикин аяр.
Сўрай борсанг Гўрўғли бек номдор,
Келдингми, тўрам деб қулочин ёяр,
Торкистон шаҳрида Малика тайёр,
Албатта, сўраб бор, Гўрўғли номдор.
Бор, Гўрўғли, Торкистондан бўламан.

Бу сўзни Малика Гўрўглига айтиб, бир аганаб туриб, капитар либосини кийиб фалакка парвоз қилиб, учиб жўнай берди. Қўшк-айвонлари ҳам фалакка равоқ-қўргонлари билан кўчиб жўнай берди.

Бу алматни Гўрўглибек кўриб, хафа бўлиб, қўлидаги бўз тарлон қушнинг жиговулини олиб, «Бор, сен жонивор ҳам, менинг қўлимда /қолиб/, нима бўласан?» — деб бўшатиб қўйиб юборди. Бўз тарлон қуш ҳам фалакка учиб кетди. Шунда Гўрўғли Фиротнинг бошини буриб, Чамбилга қараб йўлга кириб, қўзини ёшлаб, ўзини отнинг ёлига ташлаб, бу сўзни айтиб бора берди:

Жоним Фирот, молим Фирот,
Сени мингани топар мурод,
Дам-бадам еткиз Чамбилга.
Шакар кўлга овга келдим,
Бир пари-пайкарни кўрдим,
Ёр ишқидан гамга тўлдим,
Ололмасдан энди ўлдим,
Дам-бадам еткиз Чамбилга.
Хафа фалак солди зулм,
Обод бўлғай ўсган элим.

Сенсан назаркарда ғирим,
Дам-бадам еткиз Чамбилга.
Айрилиққа багрим дөглаб,
Фироқида қонлар йиглаб,
Юрсам мен ёрии сүрглаб,
Дам-бадам еткиз Чамбилга.
Жоним Фирот, молим Фирот,
Еминиг кишиши, түрванг банот,
Сени мингани топар мурод,
Дам-бадам еткиз Чамбилга.

Бу сўзни Гўрўғлибек айтиб, кеч бўлайини деганда, отини терлатиб Чамбилга кириб келди. Соқи шундай қараса, Гўрўғли соғ бориб, саломат овдан келаётир. Соқи Гўрўғлини кўриб: «Вақти-замоним тўлган экан, қуним битган экан, ажалим етган экан, бояги гапни бежой айтган эканман. Бу соғ бориб, саломат овдан келди». Гўрўғлининг тарзига Соқи қаради. «Сўна-суқсур овлаб келаман»,— деб кетгап Гўрўғлининг кўлида бўз тарлон қуши ҳам йўқ, сўна-суқсурни ҳам йўқ. Бекорга кўтарилиб, отини терлатиб, бир ўзи шумпайиб келибди. Буни Соқи кўриб, отийнг жиловини ушлаб, кўнглини хушлаб:

— Гўрўғлижон, ўзингнииг ҳолингни ўзинг билганинг қани, майдонли кун Фиротиниг елганинг қани, Зебит чўлга Шакарқўлга борганинг қани, дабил туюб кўлга қушни солганинг қани, Шакарқўлдан сўна-суқсур олганинг қани, келиб қирқ йигитга чулон берганинг қани, менинг танимдан калламни олганинг қани, бизга сенинг совға-широлга олиб келганинг қани?— деди. Бу сўзни Гўрўғли эшитиб:

— Соқижон, сен ҳам чилтонларнииг бири, мен ошиб гапирибман. Бу феълимга тавба қилибман,— деб Фиротини Соқига бериб, қирқ эшикли чиллахонасиға кириб, кўкрагани нам ерга бериб хафа бўлиб ётди.

Орадан ҳафта-ўн кун ўтди. Туркман элининг дов-жанжали кўпайиб кетди. Гўрўғлининг Аҳмад тоғаси йигитларни йиғиб айтди: — Эй йигитлар, Гўрўғли туркманларнииг беклигини ўхшатолмайди шекилли; мени гиламга солинглар, бардор-бардор қилиб, Гўрўғлининг тахтига миндиринглар, Туркман элининг дов-жанжалини сўрайин, Гўрўғлидан келган бало бўлса кўрайин.

Бу сўзни Авазхон эшитди, отасини излаб кетди, чиллахонага етди, бориб қараса, отаси — хон Гўрўғли нам ерга багрини бериб ётибди. Авазхон отасини бу аҳволда кўриб, олисдан ҳолу аҳвол сўраб бир сўз деб турибди:

Ота, эшил мен айтган нолишимни,
Сел қилиб тўкарман кўздан ёшимни,
Оч, кўзингни, кўтар, каъbam, бошиингни.
Сардор беклар қилди элда маслаҳат,
Кўлиингдан кетмасин Чамбидай элат,
Бу ётишинг, ота, сенга не ҳожат?
Кўлиингдан кетмасин Чамбидай элат.
Ота, эшил менинг айтган тилимни,
Сен туриб сўрагин Чамбидай элинингни,
Ота, хафа қилма мендай улинингни,
Бу гафлатдан туриб, сўра элинингни.
Мехрибоним, каъbam отам, тур энди,
Жоним ота, меҳрибоним, тур энди.

Бу сўзни Авазхон ўглидан эшитиб, Гўрўғли Авазхонга қараб, бир сўз деб турибди:

Авазхон, қулоқ сол айтган тилима,
Қаҳрлансан қиров турар муртима,
Ўзим ўлмай, ким келади юртима,
Келган душманларни баён айлагин,
Болам, менга ҳабар бергин душманини.
Қилиб қўяй душманларнинг ишини,
Хафа бўлма, ўглим, менинг ишимидаи.
Ҳазон бўлиб бодга гуллар сўлдими?
Олло менинг ақлу хушим олдими?
Арбайтиндан [элга] душман келдими?
Бирор турли ҳукми равон қилдими?
Шовқинга иргийди араби тулпар,
Шакар кўлга овга бордим муқаррар,
Ваъда бериб кетди пари зулфакдор,
Ёр ишқидан мен тортарман оху зор,
Қандай душман келди элга боякбор,
Душманлардан ҳабар бергин, Авазжон.

Бу сўзни Авазхон отасидан эшитиб, отасига қараб бир сўз деб турибди:

Ота, эшил менинг айтган тилимни,
Хизматкор айлагин Аваз улинингни,
Оп кеп берай ваъда берган ёринингни.
Остимга минидирсанг қиз белли тулпор,
Шикор қип отлансан кўп узоқ йўллар,
Олиб келиб берай пари зулфакдор,
То ўлгуича Аваз ўглинг хизматкор,
Дунёнинг воҳими сизга не даркор,

То ўлгунча Аваз ўғлинг хизматкор,
Ота, эшиш менинг айтган сўзимни,
Оп кеп берай кўрган сарвинозингни.
Ҳар на хизмат сизга мейдан лозимди,
Хизматкор айлагин Аваз қўзингни.

Гўрўғли бу Авазхон ўглидан бу сўзни эшитиб, Авазхонга қараб, бир сўз деб турибди:

Майдон бўлса сотар эрдинг ширин жон,
Олмосингдан қуяр эрдинг қирмиз қоп,
Бу хизматга бел боғлама, Авазжон.
От чопса гумбурлар тоғнинг дараси
Ботирни ингратар пайза яраси,
Бу хизматга бел боғлама, Авазжон,
Талаб қилма, Чамбил элнинг тўраси.
Ҳар нечук номардга кўнгил бермагин,
Нҳшилик кўр, ёмонликни кўрмагин,
Узоқ яша, кўп йилгача ўлмагин,
Бу хизматга, болам, талаб қилмагин.
Девларпинг қўлида ғариб ўлмагин,
Бу хизматга, болам, талаб қилмагин,
Ғариб бўлиб душман қўлида қолмагин.
Бошимиздан кетгай ғапимли туман.
Ғарифликда эгам бўлгай меҳрибон.
Бу хизматга бел боғлама, Авазжон,
Айтган сўзим ол энди бўзўғлон.

Бу сўзни Авазхон отасидан эшитиб, юраги тошиб, кўнгли жўш уриб, отасига қараб, бир сўз деб турибди:

Мен йиглайман [аҳволингга зору зор],
Бу хизматга мен борарман, муқаррар,
Шу хизматга, ота, ўзим бормасам
(Отажоним, ўглим деганинг бекор).

Шунда Гўрўғлибек Авазхондан бу сўзиғи эшитиб: — Аваз ўғлим, бу сўзни бежой айтдинг. Бу айтган сўзинг кўп ёмон бўлди, энди ҳар нима бўлса, бормасанг бўлмайди. Сен қасамёд қилдинг. Ҳар нима бўлса, борасан,— деди. Шундай қилиб, ота-ўғил чиллахонадан чиқиб жўнаб келди. Далага чиқиб, Соқибулбулни чақириб: — Богда очилган гулим, чаманда булбулим, Авазхон улим Торкистон шаҳрига — Малика парига бормоқ бўлди. Соқижон, Фиротни афзаллаб, чоқлаб, эгарлаб, Авазжонга олиб келиб бер,— деди.

Соқи Фиротнинг қошига борса, хоннинг Фироти сағриси тошиб, ёли қулоғидан ошиб, учадиган қушдай, қулоқлари қамишдай, ҳар кўзи таркашдай бўлиб, юлдузни кўзлаб, тараққос бойлаб ўйнаб турибди.

Отга қараб, Фиротни таъриф қилиб, Соқибулбул бир сўз деб турибди:

Йилқи ичинда ўзи келган синклидир,
Товушқон туёқли, морол беллидир,
Аросат кунида ажаб ҳоллидир,
Қимматбаҳо эрмиш хоннинг Фироти,
Минганларининг стар мақсади,
Қўлтигига тўрт ярим газ қаноти.
Чу деса ўзади осмонда қушдан,
Ҳеч камлигинг йўқдир йўрга юришдан,
Умид қиласар ҳар шаҳарда бувишдан,
Асл тулпор эмиш бекнинг Фироти.
Сени мингандеклар дарёдай тошди,
Бир куплари Эрам боққа етишиди,
Эрам боғда девлар билан савашди,
Девларни исломнинг динига қўшди.
Ўн ярим лак девга зўрлик еткариб,
Шовруб шоҳнинг барни қизин оп қочди.
Гул Эрамдан олдинг ой Хиромонни,
Зангор элдан олдинг Орзигул ёрни,
Заррин элдан олдинг Машриқо ёрни,
Исфиҳондан олдинг ой Интизорни,
Арзирумдан олдинг Далли зулфдорни,
Энди излаб Маликадай айёрни,
Пари излаб кўрдинг неча шаҳарни,
Бекнинг оти назаркарда тулпордир.

Соқидан бу сўзни Фиркўк от эшишиб, анча кўтарилиб қолди. Соқи отни ялангочлаб, қашлаб, эгарлаб берайин деб турган ери:

Оша элга борган тортар хўрликни,
Аваз ўглон бугун қиласар эрликни,
Бисмилло деб солди отнинг белига
Кимхоби майиндан бўлган терликни.
Мард бўлганлар кўтарар экан дурбини,
Усталар ишлатар пўлат қиргини,
Бисмилло деб солди отнинг белига,
Зарлигу зарбодан бўлган чиргини.
Чиргининг устида қўйди белликни,
Боз устидан ташлаб жаҳалдирикин,

Муллалар ўқийди зеру забарни,
 Усталар чопади теша-табарни,
 Бисмилло деб босди отниинг устига
 Тиллакорсон, олқор мугиз эгарни.
 Эл кўчирив Олатогдан оширди,
 Сирин айтман душманлардан яширди,
 Иккови ҳам тилладаиди узанги,
 Ярқиллатиб икки ёққа туширди.
 Қишинаи ёз ўртаси ҳишишай саврди (р),
 Лоф айтганга ботмондан ҳам овурди (р)
 Бисмилло деб солди отниинг белига,
 Чочоги зумратдан зарли давурди.
 Катта-катта бандаларинг жойилди,²
 Худо қилган ишга баんだ қайилди.
 Бисмилло деб тортидни отниинг белидан
 Сирти ипак, ичи майин айтилди.
 Чув, десам ўтади осмонда қушдаи,
 Ҳеч камлиги йўқди йўрга юришдан,
 Бисмилло, деб тортидни отниинг белидан,
 Ўй саккиз қуббали Чагатой пўштан.
 Сағрисига ташлаб карки қуюшкон,
 Ҳар қуббаси келган катта таркашдан,
 Абзаллаб чақлади Соқидай ўғлон,
 Абзалининг бари ола қайишдаи.
 Газотга минади бекнинг фарзанди,
 Йоз алвои ўйнайди бекнинг Фироти.

Шундай қилиб, Соқибулбул Фиркўқ отни абзаллаб, чоқ-
 лаб, созлаб Авазхоннинг олдига олиб бориб кўндаланг қилиб
 турибди. Авазхон Бекдан подшолик сарпайларни кийиб,
 Исфаҳонда ишланган қилич, қиличининг ишлови етган, тек-
 кан омон қолмасин деб заҳарни ялатган, илон тилли олмос-
 пўлатни белига бойлаб, отниинг белига мициди. Авазини от-
 лантириб, Гўрўғли: — Ҳов Авазжон, Малика айёр пари
 менга: «Қистаб борсанг, олтмиш йилда борасан», деб эди.
 Сен олтмиш йилда борсанг, олтмиш йилда келсанг, орадан
 юз йигирма йил ўтар экан, узоқ йўл эмасми, бориб олтмиш
 йил шу юрга турсанг, орадан юз саксон йил ўтади. Ундан
 кейин, иккаламизнинг умримиз бу юришга етмай, бир хотии
 оламиз деб, йўлда сарсон ўтиб кетар экан. Энди Авазжон,
 сен борар бўлдинг, менга келар мўлжаллигини айтиб кет-

¹ Оғирдир.

² Жоҳилдир.

гип,— деди. Шунда Авазхон айтди: — Э ота, мен у юртга бориб, бозорни бозорлаб келган бўлмасам, кўриб билган бўлмасам, айта қолсам; шундай бўлса ҳам, «чўт-чўтдан ортиқ бўларми», чўтдан айтиб қўя қоламан-да, деб Гўрўғлибек отасига қараб, Авазхон ўғлон, ягрини ёзиқ полвон бир сўз деди:

Тойирлмаса бошдан тожу давлатим,
Остимда ўйнаса араби отим,
Ўн олти ой келар менинг муҳлатим.
Дардлман дардимни кимга ёраман,
Айрилик ўтига багри порамац,
Насиб этса ўн олти ойда келаман.
Жаҳонни сайр этиб ўйнаб кулмасам,
Нор кесар олмосни белга чолмасам,
Ўн олти ойда Торкистондан келмасам,
Авазжоннинг зўр билаги толди де,
Ҳам отингни, ҳам ўглингни ўлди де,
Якка мозор бўлиб шунда қолди де.
Ота, эшит менинг айтган иоламни,
Тўкарман кўзимдан қонли жоламни,
Ўн олти ойда Торкистондан келмасам,
Чамбил белда тўйрай беринг ошимни.
Ҳар нима матлаб бўлса ҳақдан тилагин,
Ўн олти ойда ҳақдан тилагин,
Ўн олти ойда келар менинг муҳлатим,
Ўн олти ойда йўл-йўлима қарагин.

Гўрўғлибек Авазхондан ўн олти ой деган сўзни эшитиб, вақти зиёда хуш бўлиб, Авазхонга қараб бир сўз деди:

Бир тогим Полопон, бир тогим Болқон,
Чор ҳоким шаҳримдир, беклигим дархон,
Соғ бориб саломат келгин, Авазжон,
Кўтар кўзим, болам, ҳаққа топширдим.
Қайга борсанг, Шоҳимардон ёр бўлсин,
Ўн икки имом, чилтан жиловдор бўлсин,
Душманларинг келиб сенга зор бўлсин,
Боргии, болам, сени ҳаққа топширдим.
Бу сўзларни айтар Гўрўғли сulton,
Қайга борсанг, омон бўлгин, Авазжон,
Тушмасин бошингга қайгули туман.
Соғ бориб саломат келгин, Авазжон.
Кўтар кўзим, болам, ҳаққа топширдим.

Авазхон Гўрўғли отасидан бу сўзни эшитиб, отасига қараб, отасидан оқ фотиҳа сўраб, хушлашиб, айтаётган сўзи:

Ошмоққа қойимдир төгларнинг бели,
От чопишиб юрган Новкарнинг чўли,
Соғ-саломат бориб, ўйнаб келайин,
Шоду хуррам юрган, Чамбилининг эли.
Остима минганим қиз белли тулпор,
Шикор қип отландим, қўп узоқ йўллар,
Излаганим бўлди пари зулфақдор,
То кўргунча, каъбам отам, хўш энди.
Оҳ урганда кўздан оққан ёш энди,
Омон бўлса налар кўрар бош энди,
Оша юртга ёр ахтариб бораман,
Омон бўлинг, то кўргунча, хўш энди.

Эй отажон, дуода бўлинг, омон-эсон бориб, соғ-саломат келайин, деди. Чамбилининг эл-юрти Авазжоннинг отланиб бораётганини кўриб, пўш-пўшлаб, Чамбил амалдорлари, сипоҳилари, бесклари Авазхонни жўнатмоқчи бўлибди. Чамбилининг ҳамма қиз-хотинлари том-томнинг бошида туриб томоша қилиб турибди. Авазни Чамбидан чиқариб; «Ой бориб, омон кел», деб жўнатиб юборди.

Аваз жўнагандан сўпг, Аҳмад сардор, йигитларини иғиб, маслаҳат қилиб айтди: — Гўрўғли отиши Авазга берди; остига мингандир Гиротни, ҳар ерга борса топади муродни. Шу баччагарнинг бор гайрати; бир кунлари Маликани олиб келар, кейин номи бекликка уят бўлар. Ҳов йигитлар, бир наъра шер бормисан? Аваз йўл билан кетди, сизлар тиклаб йўл тортсанглар, олдидан ўтсанглар, Аваздан илгари Полопон тогига етсанглар. Авазни отсанглар, ўлжа қилиб Гиротни минсанглар, Торкистондан Малика парини олиб келсанглар. Гўрўғли Малика билан овора бўлиб қолар; шунда юртни ўз қўлимизга олсак. Бир наъра шер бормисан?

Асад, Шодмон деган ботирлар бор эди. Шодмони пайманнинг ботири эди. Асади қипчиқнинг ботири эди. Асад мерган парли ёй тортар эди. Шодмон мерган ашрафи милтиқ отар эди. Бу иккови ҳам Чамбильда дафтари мерган эди, улар қушнинг кўзидан отар эди. Илгаридан ов овлаб юриб, йўлнинг тўтасини кўрган эди. Асад, Шодмон: — Бу хизмат биздан бўлсин,— деб иккови Гаждим, Маждим деган отларни миниб, ашрафи милтиқни осиниб, парли ёйни эгарнинг қошига солиб, Авазхон йўли билан кетди, бу икки мерган йўлнинг тўтасини олиб, Авазнинг олдини тўсиб, қистаб йўл тортди.

Дубулга бошда дингкиллаб,
Карк қубба қолқон қарқиллаб,
Тилла поянак урулган,

Узангиларда ширқиллаб,
Равшан кўзларин ёшлаб,
Урди қамчини қулочлаб,
Остидаги маждим оти
Иргир эди яшин ташлаб.
Тоғларда бордир зарангি,
Эгнида бордир парапги,
Ойлар ҳам тошдай қоронги,
Шуйтиб мерганлар йўл тортди.

Бедов отга қамчи чотди,
Урган қамчи симдай ботди.
Остидаги бедов оти,
Кеча-кундуз шабгир тортди.
Ҳавода бор ёруғ юлдуз,
Дарёда ўйнайди қуандуз,
Мергаплар қилди гайратни,
Йўл тортди уч кеча-кундуз.

Чамбильдан чиқиб, уч кеча-кундуз йўл юриб, Полопон тогига етди. Тогнинг белини мерганлар кўрди. Авазнинг оти ҳали бу ердан ўтгани йўқ экан. «Аваз биздан кейин экан», деб бир арчанинг панаасига отларини бойлаб ташлаб, бел бўгоридан келгудай, ўзлари пана бўлгудай ерни ковлаб, ашрафи милтиқни ўқлаб, парли ёйни қўлига олиб, Авазнинг йўлини тўсисб ётди. Пешин вақтида Аваҳон ҳам Полопон тогининг яқинини олиб етди. Шунда Гўрўғлининг Гироти қадамини бир босиб бораётир. Аваҳон бунга тепсиниб, жайрагур тўппайтиб туриб қолди, деб буларнинг борлигини билмай бораётир. Мерганлар қараса, Аваҳон иргалиб келаётир. Авазни кўриб, Шодмон мерганга Асад мерган қараб, бир сўз деб турибди:

Хабар беринг, Шодмон ака,
Энагарни отсаммикин,
Устига мингап мардини,
Дам шу дам, сулатсаммикин?

Остидаги Фиркўкини,
Ўлжак қилиб кетсаммикин?
Торкистонга етсаммикин?
Ойим Маликай олиб,
Бир куни Чамбильга келиб
Гўрўғлига цешкаш қилиб,
Чамбильбелда тортсаммикин?

Бу сўзни эшитиб, Шодмон мерган айтди: — Икковимиз Авазни ўлдирамиз деб келганимиз, агар қўлингдан келиб Авазни ўлдирдинг-у, мен сенинг қўлингдан айриб олаётманми? Сен Авазни отиб ташласанг, сенга ора тушиб айриб олаётган одам йўқ.

Шунда Асад мерган: — Ундаи бўлса отмоқ фақирнинг тани-да, — деб қўлига ёйни олди:

Гамли куида тортар эди оҳувой,
Шиқирлатиб қўлга олди парли ёй,
Гап эшитинг мерганларнинг ишидан,
Парли ёйга шундай ўқии солади,
Чоқлади Авазни қордай тўшидан.
Жафо тиги бу кун жондан ўтади,
Айрилиқ ханижари багрин йиртади.
Яшиндай бўб ёйнинг ўқи етади;
Кўринг, бекнинг назаркарда Фироти,
Кирқ газ ўқдан баланд сачраб ўтади.
Жозойилга олов берди Шодмонхон,
Шодмон мерган бўшатгандир баланддан,
Назаркарда бекнинг оти қаради,
Жазойилнинг ўқи баланд келади,
Тапна тушиб бедов ётиб қолади,
Кирқ газ баланд бошдан ошиб боради,
Икки ўқдан Аваз омои қолади.

Ана энди, Аваз, «бу қандай аломат бўлди», деб ҳар тарафга қаради. Ўзи билан бирга юрган мерганларни кўриб, дарғазаб бўлиб, илон тилли Иефаҳон қилични яшиндай қилиб, гилофдан сугуриб олиб, мерганларга сиёсат қилиб, бир сўз айтиб бора берди:

Шундай бўлди менга ҳақдан фармонлар,
Чамбилбелда бирга юрган мерганлар,
Не сабабдан отим ўққа бойладинг?
Кўзингдан тўкарман қонли ёшингни,
Қилич уриб кесай тандин бошингни,
Сулатай, мерганлар, гавда-лошингни,
Кўролмайсан қавму қариндошингни,
Не сабабдан отим ўққа бойлайсан?!
Мерганлар, эшитгин айтгап сўзимни,
Кўролмайсан энди ўғил-қизингни,
Икки мерган, сенга ўлим лозимдир,
Не сабабдан отим ўққа бойлайсан?
Асад, Шодмон исега кўнглим бўласан,

Душман бўлиб, йўлим тўсиб келасан,
Қазонг етди — икковинг ҳам ўласан,
Не сабабдан отим ўқса бойлайсан?

Авазнинг сиёсатидан икки мерган тақбиридан адашиб, нима деярни билмай, Авазга қараб бир сўз деб турибди:

Ўз элингда шоҳининг гамии еб эдик,
Қўрқоқмикин, ботирмикин деб эдик,
Пахтабанд бўшатиб ҳазил қиб эдик,
Ҳазилимни кўнглинигга олма, Авазжон.
Отга солдик арпа билан ийирди,
Қор ёққанда карвон солар чийрди,
Қиласмилик, қиласмасмидик ҳазилни,
Чамбильда Гўрўғли отаиг буюрди.
Бизлар ҳам Чамбильда дафтари мерган,
Учиб юрган қушиниг қўзидан урган,
Бир четини, Авауз, ўзинг ҳам қўрган,
Пахтабанди қиб-е ҳазил ҳам қилган,
Ҳазилимни кўнглинигга олма, Авазжон.
Нодон кўнглиниг ҳар хаёлга бўлмагин,
Бизларни, Авазхон, душман билмагин,
Фам билан саргайиб гулдайин дейдар.
Бизлар сенинг бес отангга хизматкор,
Отангнинг амрин қилган мерганлар,
Ҳазилимни кўнглинигга олма, муқаррар.

Бу сўзни Авазхон эшитиб мерганларга: — Ундан бўлса мен ботир эканманми, қўрқоқ эканманми? — деди.

Мерганлар: — Авазжон, сиз ботир экансиз, — деди.

Авауз: — Ҳа, мен ботир бўлсан, қайтиб кетаверинглар, — деди.

Мерғанилар ўйлаб фикр қилди: «Бу ерда қулайга туширолмадик, бирор ерда қулайга туширсан, ўзи билан бирга бўлсан», деб: — Авазхон, борадиган еринг яқинми, узоқми? Биз ҳам бирга бориб келсан, фасли баҳона жаҳонни сайр этиб, кўриб келсан, — деди.

Авазхон айтди: — Сизлар қайтиб кетаверинглар. Сизларнинг фойдаларингдан зиёнларингиз кўпроқ тегиб қолар.

Мерганлар айтди: — Авазхон, бизларниг нима зиёни миз тегади? Отингга мингаштири демасак, жон харжи бер демасак, ўз отимиз, ўз харжимиз.

Авазхон: — Ундан бўлса, йўл бошланглар, — деди.

— Сиз турганда бизларга йўл бошламоқлик нечук, — деди.

Аваз илгари, мерганлар орқасидан Торкистон шаҳрини, Малика айёр парини излаб юра берди. Қорама-қора бораётib, {мерганлар} анча орқада қолиб бораётib эди. Асад мерган Шодмон мерганга қараб бир сўз деди:

Хазон бўлиб бодга гуллар сўлади,
Шум фалак бошига савдо солади,
Шу вақтда чоқласак қандай бўлади?..
Кўзидан тўкайик селоб ёшини,
Қарга-қузгуни есии Аваз гўшини,
Ўлжа қип минайик аспи қушини,
Сулайтайик упинг гавда-лошини,
Бораётир Аваз ўғлон бехабар,
Кейинидан чоқлаб олсак муқаррар,
Армон билан ўлар Аваз зўрабор,
Бу сўзларни айтди энди мерганлар.
Шу замон англади Аваз зўрабор,
Отининг тизгинини тортди, муқаррар,
— Қистаб юринг энди, мерган ботирлар!
Авазнинг кейинидан етди мерганлар,
От тизгинин тортди Аваз номдор,
Илгарига ўтди икки мерганлар,
Авазнинг баҳодирлик номи бор.
Тоша келар Авазхоннинг гайрати
Шундай бўлар сипоҳининг одати,
Қўлида ярқиллар кескир пўлати,
Ҳар замон мерганларга қиласар сиёsatди,
Қолмади-ку, мерганларнинг тоқати,
Чув, деб Фиркўкка қамчи чатди.
Мерганларни қувиб чўлда йўл тортди.
Чамбил элда Аваз ўғлон туради,
Ҳар на қисса қисматдагин кўради,
Мерганларни қувиб солиб олдига,
Изгор чўлда қувиб кетиб боради.

Қирқ кечакуидуз йўл тортди, ҳориб мерганларнинг мазаси кетди, беш юз тоғнинг тўқиниши Очгаза Дарбанд тогига етди. Асад, Шодмон чечиниб ётгандан кўзи уйқуга кетди. Ҳориб, чарчаб қўниб ётди. Авазхон бувунчоги билан ечинмасдан ётди, ухламоқчи эди, оти тишлаб ухлатмади. Аваз айтди: «Чамбилда хон Гўрўглибек отам айтар эди: «Шу Фиркўк от, миниб юрганда, қабатидаги жўраси кейинида бирор ганим душмани бўлса, шу от тишлаб ухлатмас эди», — деб. Менга ё шу иккovi душман, ё булардан бошقا ҳам душман бор, нимаики бўлмаса, мени от ухлатмайди. Бу тоғни Дарбанд тог дер экан; нарёгини Бадбаҳт чўл

дер экан; кел-е, шу тогнинг бошига чиқиб Бадбаҳт чўлига қарайин, агар Дарбанд тогининг нар ёғида, Бадбаҳт чўлда бирор душман бўлмаса, келиб шу икковининг бошини олайин. Бадбаҳт чўлда душман бўлса унинг билан бўлайин.

Аваз бу ўйни ўйлаб, отланиб, Дарбанд тогининг бошига чиқиб қаради, Бадбаҳт чўлда бир нарса, Авазнинг қўзига гивирлаб қўрина берди. Авазхон: «бу қўринган қандай қора экан, бунга бориб келай, қандай жой экан, қўриб келай, анигини билиб кетай», — деб ўйлаб бораётуб эди, олдидан бир газадан лоп этиб бир одам чиқиб қолди. Қаради: бир филни мингган, икки оёғи чим ерни омочдай тилган, соқол-мурти ўсиб кетган, аймашиб келиб, оғзи-бурнини босиб кетган.

Аваз бунинг қадди-қоматини кўриб, таваккал қилиб, йўлдан четга чиқиб турди: «Кел-е, бундан бир савол сўрайин, қайси мамлакатга бораётган экан, билайн», — деб сўз деди:

Сен эшитгин менинг айтган тилимни,
Бошинга соларман қайғу-зулмни.
Менга баён айла борар элингни,
Фил мингган армани, қайда борасан?!
Остимда бедовим ўйнар юз алвон,
Сўзимни эшитгип /фил мингган/ душман.
Давлатимдан шоли-шолдам ўрайин,
Борар мазгилингни сендан сўрайин,
Фил мингган армани қайда борасан?

Бу сўзни Аваз айтди, кофирининг қулогига етди. Киприги, қошларини туриб, чўгариб қараса, олдида бир ёш бачча: «Қайда борасан», — деб сўз сўраб турибди. Фил минганинг кўнглига келди: «Бу, ўроқчига ош бериб келаётган ёш бола экан. Бизнинг подшоларимиз: «Ўзбакнинг чивиндайи ҳам дўқчил бўлади, дўқидан кўрқма», — деб эди. Дарвоҷе, подшомизнинг айтгани рост экан. Шундай баччалар менинг тарзимни кўриб, қўрқиб, шайтонлаб қолмай, мендан «Қаёққа борасан?» — деб гап сўрайди; айтганда нима гапни билар экан бу, — деб бир сўз деди:

Юрган йўлинг адир эмас, жўнагар,
Найза тегса оқ бадандан қон оқар,
Бирор ўнгга, бирор сўлга юради,
Сўраб сенинг не ишинг бор, энагар?
Ошиқнинг фаҳмидир қоронги кеча,
Йигласам, ҳолимга йиглар бир неча,
Бирор ўнгга, бирор сўлга юради,

Мендан савол сўраб ишларинг қанча?!

Миниб юрган чигирткадай отинг бор,
Қумурсқадай сенинг бир жасадинг бор,
Тур йўқол, йўлингга боргин энагар.
Остингга минибсан кўк ола тойди,
Ола тойинг менга таътил бўлмайди,
Сендай одам резгиси ҳеч қолмайди,
Тур, йўлингга бора бергин, энагар!
Мендайин номдорнинг кўнглим бўласан,
Сен ўзингни одам чоқлаб турасан,
Одам резги армон билан ўласан,
Кета бергин, ёш боласан, ўласан,
Нима учун йўлим олиб турасан.

Бу сўзни Авазхон эшитиб, бир сўз деб турибди:

Қозининг олдида шабгир нойиби,
Йигитга панд берар отининг майиби,
Сўраганинг ҳеч бўлмайди аиби,
Фил мингап армани қайда борасан?
Филип мииб гайрат билан юрасан,
Хабар бергин қай шаҳарга борасан,
Ёлғон айтма, сен бадбаҳт, ўласан.
Худо дейин, яратганга йиглайн,
Нор кесар олмосни белга чалайин,
Ёлғон айтсанг бошингни олайин,
Борар мазгилинигни сендан сўрайин.
Фил мингап армани қайда борасан,
Бадбаҳт, кофир, сенга бермайман омон,
Соларман бошинга қайгули туман,
Бу сўзларни сенга айтди Авазхон.
Борар еринг айтгин менга, сен дўшман.

Бу сўзни эшитиб: — Бу мендан борар еримни қайта сўрай берди, эпди айтиб кетайин, қайсар экан,— деб бир сўз айтиб тургани:

Отга солиб арпа билан ийирди,
Қор ёққанда карвон солар чийирди,
Арботининг шоҳи бизни буюрди,
Мени сўрсанг, Арботиндан келаман.
Сафар қилиб Чамбил элга бораман,
Чамбилиниг юртини вайрои қиласман.
Гўрўғлиниг ташдан бошин юласман
Ўлжа қилиб Фиротини оламан.
Авазхондай ўғлини олиб келаман,

Авазхонни қосагул қиб юраман,
Авазнинг хуштори ўзим бўламан.
Эшит Мақотилнинг айтган сўзини,
Олиб кёлсам Чамбилнинг Авазини,
Шоҳим берар юз бешга кирган қизини.
Шу хизмат деб Чамбил элга бораман,
Чамбил юртин ебир-есир қиласман,
Қайтиб келиб шоҳ қизини оламан.
Шоҳ қизи билан ўйнаб-қуламан.
Ростин айтсан шу хизматга бораман.
Сўзимни сўрасанг, эй ёш ўғлон,
Ўзбаклар юртига бермасман омон.
Шу учун ўзбакқа қиласман охир замон,
Авазни Чамбилдан олиб келаман,
Бу сўзларни сенга айтдим бегумон.

Авазхон бу сўзни эшишиб: «Бу ёмон кофир экан. Шу тарзда Чамбилга борса, Чамбил элининг турногини ғалвирдан ўтказиб кетар. Отамнинг оти менда бўлса, ёби отлар урушда ҳожат бермаса. Энди таваккал, овлоқ ерда бунга маълум қиласин», — деб Авазхон ўзини маълум қилиб, бир сўз деб турибди:

Чарқиллаб учади кўлларнинг гози,
Чўлларда қўп бўлар улоғман қўзи,
Остимда иргиди Фирқўқдай този.
Сўзимни эшиғгин, Арботин бози,
Мен бўламан Гўрӯғлининг Авази.
Чамбил элда элнинг гамин еб эдим,
Сендай зўрни излаб шикор қиб эдим,
Мен ҳам Арботинга борсам деб эдим.
Душман излаб элдан чиқиб келганман!
Чамбилбелда мен ҳам бекман, тўраман,
Нор кесар олмосин белга чоламан,
Излаганга сўраганинг бўламан,
Овлоқ ерда сенга дучор келаман,
Чамбилбелнинг Авази ўзим бўламан,
Мен ҳам Арботинга излаб бораман,
Қўлингдан ҳар пима келса, кўраман.
Қалпоги манглайга тўрт энли ботган,
Ўн саккиз юз хотин олиб—
Дунёдан мужаррад ўтган,

¹ қилиб эдим.

Ҳасан бобо хизматига бораман,
Шохнинг юз бешга кирган қизини
Ҳасан Кўлбар бобомга обкеб бераман,
Чамбильбелдан шу хизматга бораман,
Арботин шаҳрини горат қиласман,
Чамбилининг Авази ўзим бўламан.

Бу сўзни Мақотил эшитиб: — Ўзбакнинг тати чапаниси шунча экан. Бу ҳам ўзини Аваз қилиб ётири. Мен Авазхонни кўрмасам ҳам таърифини эшитганиман. Сен ўзингни Авазхонга менгзама,— деб бир сўз деди:

Жамоллари ойу кундан галибди (р),
Кўрганларнинг бежой ақлини олибди,
Кўрмасам ҳам таърифини эшитдим,
Сен ўзингни Авазхонга менгзама.
Қийғир деган қуш учади қияда...
Хуснин кўрсанг, шоҳлардан ҳам зиёда,
Жамоллари ойу кундан зиёда,
Сен ўзингни Авазжонга менгзама.
Авазхонман деб лофни урасан,
Одам резги армон билан ўласан,
Сен ўзингни Авазжонга менгзама,
Чамбилининг Авазин худой урдими.
Той устинда чивиндай бўб жалпайиб,
Гўрўглининг отини худой урдими—
Шундайгина кўк ола той бўлиб,
Кўрмасам ҳам таърифини эшитдим.
Сен ўзингни Авазжонга менгзама.
Зуваласи ортиқ тушган лойидан,
Авазжон деб тилар эдим худойдан,
Жамоли галибди осмонда ойдан,
Кўрмасам ҳам эшитганиман Авазни,
Сен ўзингни Авазхонга менгзама.

Аваз бу сўзни эшитиб: «Менинг Аваз эканлигимни билмади, ишонмади; энди бу кофирга Аваз эканлигимни билдирайин», — деб Мақотилга қараб, бир сўз деди:

Майдонда иргитай аспи-қушини,
Қамсаб кесай душманларнинг бошини,
Солайинми Алиининг савашини,
Мақотил, кўр, Авазхоннинг ишини.
Остимда иргийди Фиркутдай тулпор,
Ўзга деб, Мақотил, бўлма бехабар,

Файратимдан йиглар сендаи кофиirlар,
Савашли кун мен мингингга баробар.
Отим Аваз, ўзим мисли аждаҳор,
Ишқирсам дамимга кетар душманлар,
Майдон бўлса мен сотарман ширип жон,
Олмосимдан қуяр эдим қирмиз қон.
Гўрўгли ўғлиман, отим Авазхон,
Чангалимдан қутулмогинг кўп гумон.
Армон билан ўлар бўлдинг, эй душман.
Нор кесар олмосни қўлга оламан,
Кўрмаган кунларни сенга соламан,
Танимасанг, кофир бошинг оламан.
Дод айласанг эшитмасдан сўзингни,
Ҳар бобдан¹ ўяман икки кўзингни,
Бадбаҳт душман, сенга ўлим лозимдир!
Танитайин сенга мен Авазингни.

Бу сўзни фил мингап душман эшитиб: «Бу Авазман деб айта беради, Аваз бўлса Аваздир-да, узоқдан таърифи борар экан-да. Бу Аваз бўлса, миниб юрган тойи Гўрўглининг Фироти шу. Энди менинг ишим йўлдан битди; Чамбилига бормайман. Излаганим Гўрўглининг оти билан Авази эди. Шу ердан өлдимга солиб ҳайдаб, Арботинга бораман, деб кўнглида ўйлаб, Авазга қараб, бир сўз деди:

Аваз деб югурдим сенинг изингдан,
Қуралайдай келган жоду кўзингдан,
Бир бўса бер, Аваз оқча юзингдан.
Гап эшит, Авазжон, айтган тилимдан,
Худой ўнглаб чиқиб қолдинг йўлимдан,
Ароқ ичиб юрай сенинг қўлингдан.
Юр энди, Арботин бирга, Авазжон.
Бизман бирга Арботинга борасан,
Ҳар кеча бобойингга базм берасан,
То ўлгунча косагул бўи юрасан,
Юр энди Арботин бирга, Авазжон...
Арботинда мен ҳам бекман, тўраман,
Арботинга сизни олиб бораман.
То ўлгунча косагул қиласман,
Юр энди, Арботин бирга, Авазжон.
Толқошовлик қилиб бунда турмагин,

¹ боб билан

Сен кулимсиб мени ошиқ қилмагин,
Узоқ яша, кўп йилгача ўлмагин,
Юр энди, Арботин бирга кетамиз.

Авазхон бу сўзни эшитиб, газаби келиб, Мақотилга қараб, Авазхон бир сўз деди:

Аё кофир, билиб сўзла сўзингни,
Тилларинг суғуриб, ўяй кўзингни,
Танидингми бу кўчкор Авазингни!
Аваз эканимни ўзинг биласан,
Манманлик билан бунда турасан,
Ундан деб очма сен гайри оғзингни,
Танидингми бул шунқор Авазингни.
Ханжар чекиб, мени кесарман бўғзингни...

Мақотил бу сўзни эшитиб, Авазга қараб айтди: — Сен биз билан урушадиганга ўҳшайсан. Йккови шу майдонда урушмоқчи бўлиб турибди.

Авазхон айтди: — Бобо, сиз катта экансиз, уруш, калтак навбати сиздан бўлсин.

Мақотил айтди: — Менга навбат бериб нима қиласан, бир урсам ўлиб қоласан, аввал сен ур.

Үнда Аваз: — Сен ёввойи экансан, менинг ўлган-ўлмаганим билан ишинг бўлмасин. Сен катта экансан, навбатни сенга бердим,— деб ўзи қалқонни бошига жомилиб турди. Бобойнинг ўч ботмон калтаги бор эди, шуни кўтариб: — Хабардор бўл, Аваз, ё Лот! — деб Авазнинг бошига урди... калтаги тариқдай бўлиб тирқираб кетди. Яна олти ботмон чўян калтаги бор эди, буни ҳам «ё Лот, энди, Аваз, ўлдинг!» деб сиёsat қилиб урди... калтаги тариқдай бўлиб тирқираб кетди. Яна тўққиз ботмондан бўлган калтаги бор эди. Буни ҳам кўтариб: «Аваз, энди ўлдинг, хабардор бўл, ё Лот»,— деб сиёsat қилиб урди... Қалтак тариқдай бўлиб тирқираб кетди. Мақотилнинг навбати ўтди. Авазнинг навбати етди. Аваз илон тилли олмос-пўлатини шириллатиб гилофдан суғуриб олди. Буни кўриб Мақотилнинг тузи қочди, ранги заъфарондай бўлиб қолди. Шунда Аваз ўн етти газ олмос пўлатини қўлига олиб етиб борди. Бобо айтди: — Аваз ўғлим, тўхта. Аваз айтди: — Мени тўхтатиб нима қиласиз? Бобо айтди: — Менинг умид билан тўққиз қават қарқ терисидан қилган қолқоним бор, шуни бошимга жомилиб турайнин. Аваз: — Хайр, жомилиб туринг,— деди. Бобо қалқонини бошига жомилиб турди. Авазхон «Облоҳу акбар», деб қўлидаги олмос-пўлатини қулочлаб бобойнинг бошига

урди. Олмос бобосининг бошидан ўтиб эмчагигача кесиб бориб турди. Яна дарғазаб бўлиб қўлидаги олмосини суғуриб олиб, қулочлаб урди, Мақотилнинг ўзидан ўтиб, филининг ҳам ярмидан кесиб ўтиб ерга ботиб турди. Мақотил икки бўлинib, агиаб қолди, қони дарёдай оқиб кетди...

Авазхон буни ўлдириб, кўкайи ўсиб, кўтарилиб, отидан тушиб, яёв бўлиб, Мақотилнинг қадди-қоматини кўриб, жасадига қараб, ҳеч ерда бундай душман ўлгани йўқ, деб ўз шаънига бир сўз айтиб турибди:

Қийғир деган қуш ўлтирар қияда,
Не кўриб кечирдим фоний дунёда,
Файратимдан шоҳлар юрар пиёда,
Қилган ишим ҳар одамдан зиёда.
Бизлар кўрдик Қисакўзнинг зўрини,
Уч йил кеб қамади Чамбил элини,
Гўрўглибек чиқиб қирди барини,
Ўлжа қилиб олдик молу зарини,
Шу урушда бундай душман ўлган йўқ.
Майдонда чиқарди Фирнинг бувини,
Қонга бўяб Зарчашманинг сувини,
Ииқитди Бектошининг беш минг тувини,
Шул урушда бундай душман ўлган йўқ.
Ҳасап ўглон от белига мингандা,
Арзирумдан Хон Даллини олганда,
Дофистёнда уч ой уруш бўлганда,
Шу урушда бундай душман ўлган йўқ.
Юсуф султон отга қамчи согланда,
Иромондан Хиромонни олганда,
Тошотар полвоини побуд қилгандा,
Етти йил тиимайин уруш бўлганда,
Шу урушда бундай душман ўлган йўқ.
Не кўриб кечириб фоний дунёда,
Қилган ишим ҳар одамдан зиёда,
Ҳар урушда бўлар душман пиёда,
Ҳеч урӯшда бундай душман ўлган йўқ.

Бу сўзларни айтиб, нарироқ бориб қараса, олдидан йигирма тўрт шаҳарга борадиган кўп йўл чиқди. Бу йўлларнинг у ёғига, бу ёғига қаради. Қараса, бир йўлда байроқ-байроқ кўп лашкар келаётир — сони йўқ. Келаётган лашкарбошлири ҳам Авазни кўрди. Ораси яқин қолган экан, бири-бирига қараб турди. Аваз: «Бу лашкар қандай лашкар экан», деди.

Бу лашкарлар Арботиндан келаётган эди. Бу лашкарнинг

лашкарбошлиги ҳалиги фил минган полвон эди. Чамбил юртига, Гўрўғлиниң устига қўшин тортиб бораётган эди.

Лашкарбошилари айтди: «Гўрўғли битта ё иккита бўлиб юар әмиш, деб әшитар эдик. Бу — тайин Гўрўғлига ухшайди,— деб лашкар туриб қолди, «келаётган одам Гўрўғли бўлмаса, фил минган полвондан бу ёқقا омон ўтмас эди. Бу — тайин Гўрўғли экан, фил минган полвонни ўлдириб, бу ерга келаётир»,— деб булар ҳам уруш асбобини тайёрлаб туриб қолди.

Аваҳон бу чоррача йўлда уруш бўларини билиб, Гиротнинг айил-пуштанини маҳкам тортиб, совут, қалқонни жомилиб, отига миниб урушга тайёр бўлиб, лашкарга қараб, бу сўзни айтиб, юзланиб бора берди:

Икки дунёда ҳамроҳим,
Марди майдоним, ё Али,
Изларман сиздан мадад,
Чобуксуворим, ё Али.
Етти ёшда эр атаанган,
Йигирмада шер атаанган,
Тоғларни отиб юборган,
Дулдулсуворим, ё Али.
Йигит пири Шоҳимардон,
Мадад беринг шерияздон.
Бу дунёпи барбод этиб,
Комил пирларни ёд этиб,
От қўйди душман устига.
Тогдаги шердай ох уриб,
Йўлбарсдай бўп чопиниб,
Халилулло, оллоҳу акбар.
От қўйди душман устига,
Қарамай баланд-пастига,
Олмос олганди дастига,
Ярашиққа тикиб чотир,
Фаранг милтиқ патир-патир,
Отилди майдон ичинда.
Чаппалашиб сатта ботир,
Тўкилди майдон ичинда.
Кўрганларниң ақли кетиб,
Яна қўрсам деб бўлиб интиқ,
Оғзи катта қора милтиқ
Отилди майдон ичинда.
Бедовга заррин айиллар,
Қилганга душман қойиллар,

Шабнам милтиқ, жазойиллар,
Түп бузар майдон ичинда.
От чопади аста-аста,
Кўпdir душман, даста-даста,
Уруш бўлди, чопар аста
Қон тўкар майдон ичинда.
Саф-саф туриб ақли хўплар,
Аждоҳодай катта тўплар
Ишқирар майдон ичинда.
Душманларниг ақли шошди,
Ота боладан адашди,
Авазхон танҳо савашди,
Қон тўкар майдон ичинда.
Қилич келар алаб-ялаб,
Истар қўнгил қиласар талаб,
Олтин коса, гулгун шароб
Ичилди майдон ичинда.
Асли този не бедовлар
Кетди эгасиз бош олиб,
Чодир-чаман, либослар
Қолди шундайин тўшалиб.
Ҳар дарааси мурдага тўлиб,
Қон деганинг селдай бўлиб,
Тоғ аскарин чалди туман,
Душманларга бермай омон,
Шул сабабдан бек Авазхон
Қон тўкар майдон ичинда.
Тинмай оқар кўзнинг ёши,
Кесилар душманинг боши,
Шулдир Авазнинг саваши,
Қон тўкар майдон ичинда.
Авазхон майдонда танҳо савашди,
Ғайри душманнинг ақли шошди.
Аваз душманларни қувиб тўплаб,
Авазнинг қўнглига менманлик тушди,
Авазнинг кейнидан шайтон етиши.
Авазнинг қўнглига бу сўз тушди:
Учраса ёрнинг марди,
Кўзга дори пойи гарди.
Бизлар Чамбилнинг жўмарди,
Қирмаганлар номард бўлсин!
Учраса ёри Қабил,
Ҳар маҳал ваъдадан тобил,
Майдонли кун пўлат добил,
Туймаганлар номард бўлсин!

Йигит пири ҳазрати Довуд,
Оқ кировка, олтин совут
Киймаганлар номард бўлсин,
Душманларнинг мурдасини
Уймаганлар номард бўлсин,
Олмасидан қизил қонни
Киймаганлар номард бўлсин!

Эрлик билан бу майдонга
Кирмаганлар номард бўлсин!

Қилич силтаб, бедов қистаб,
Турмаганлар номард бўлсин!

Бул сўзни айтиб Авазхон,
Даста-даста қочиб душман.
Душманларнинг ақли шошли,

Аваз ўғлон бунида ташо савашди,
Байдоқ-байдоқ яна лашкар етишди.
Аваз ўғлон бу лашкарни кўради,
Фиротига аччиқ қамчи солади,
Байдоқ-байдоқ лашкар келиб олади,
Аваз ўғлон бу ўргада қолади.

Жафо тифи букуп жондан ўтади,
Лайрилиқ ханижари бағрин йиртади,
Шакаман душманлар чоқлаб отади,
Жазойилнинг ўқи туриб ўтади.

Авазхоннинг қадди-бўйи букилди,
Кўздан ёши қатра-қатра тўкилди,
Шу савашда юриб эди Авазхон,
От ёлини ушлаб бу мард йиқилди.

Тўхтаб қолди Гўрўглиниң Фироти,
Рарив бўлди Гўрўглиниң фарзанди,
Ҳеч кимсага келмай қолди ҳолати.
Бир оллога етар мардининг ноласи,
Рарив бўлди Гўрўглиниң боласи,
Жазойилнинг ўқи етиб Авағга,
Оҳ тортиб йиқилди Чамбил тўраси.

Ботинолмай туриб қолди кўп душман,
Ичи тўлди, юракка бўлди кўп армон,

Ярадор бўлди-ку бекнинг фарзанди,
Қолмади-ку Авазхоннинг тоқати.

Кўринг назаркарда бекнинг Фироти
Мардим қилса душманларда, уят-да,
Олдига ташласа ёл билан суръ,
Кетинга ташласа қуйруқман суръ.
Майдондан бурилиб назари тулпор,
Тоққа қараб жўнай берди жонивор,
«Бу баччагар бизга ҳийла қилас», деб
Ботинолмай бораётир кофирлар.
Яра тегди Чамбилинг гўччоғига,
Баракалла бекнинг тўбичоғига.
Неча ул душманга Фирот рад бериб,
Авазни обкетди Ҳулкар тогига.
Фалак титрар Авазнинг нолишига,
Кўзлар губор бўлар оққан ёшига.
Кўп душманга минган оти рад бериб,
Олиб чиқди Авазди тогнинг бошига.

Фирот жонивор Авазнинг ярадор бўлгапини билиб, ийқилиб қолмасин, ийқилиб қолса менга кўп ёмон таъна ишлар бўлади, деб кейинга кетайин деса, қўйруги билан суваб, илгари кетайин деса, ёли билан суваб, Авазхонни авайлаб, астаса суваб олиб Ҳулкар тогининг юқори баланд чўққисига олиб чиқди. Ул тогиниг чўққиси така-ёвмит, туркман отидан бошқаси чиқа олмайдиган ер эди. Буни душманларнинг лашкари кўриб, вақти хуш бўлиб, «То бу тогни қулатиб, ийқиб олмасак бўлмас», — деб бир хили тўпни ётқизиб, бир хили қўлига метинни олиб тогни қулата берди, дунё кўп талотўп-шовқин, ғалва бўлиб кетди. Бу ғалва билан уйқуда ётган Асад мерган билан Шодмон мерган уйқудан уйғонди. Қараса, олдида Аваз йўқ. Қаёққа кетди, деб қараса тогнинг сиртида тутуннинг буруқсагани кўринди. Тўплар гумбирлаб, отилиб, товуши дунёни бузгундай бўлиб бораётир. Бу буруқсиганларни, бу аломатларни кўриб, Асад мерган Шодмон мерганга қараб, бир сўз деб турган экан:

Шодмон ака, эшит айтган сўзимди,
Кўролмай ўларман ўғил-қизимди,
Энди турмай бундан кетмоқ лозимди (р),
Англа, оға, менинг айтган арзимди.
Изламаймиз Авазхондай тўрани,
Журинг, оға, Чамбили элга борайик.

Хазон бўлмай богда гуллар сўлибди,
Аваз бориб, таихо саваш қилибди,
Тогнинг нарёгига лашкар келибди,
Кун туман, илғовли кунлар бўлибди,
Журиинг, ога, Чамбил элга борайик,
Душманлар кесмасин тандан бошимни,
Сулатмасин гавда билан лошимни,
Кўрса албат қилас менинг ишимни,
Бориб кўрай элда тенгу тўшимни,
Журиинг ога, Чамбил элга жўнайик.

Бу сўзни Асад мергандан эшитиб, Шодмон мерган Асад мерганга қараб, бир сўз деди:

Майдон бўлмай бедов отлар чопилмас,
Кўй чопилса, хаса тулпор совулмас,
Излаганда бундай майдон топилмас,
Жургин, Асад, ният майдон, борайик.
Майдонда кесилар душманинг боши,
Қиёматча бўлар мардинг саваши,
Бу майдондан қочгаи номардинг иши,
Жургин Асад, ният майдон, борайик!
Бу ишларни қилган Чамбил Авази,
Ўлсангиз шаҳид, ўлдирсанг гози,
Бу ишларни қилган бекнинг ёлгизи,
Жургин, Асад, ният майдон, борайик.
Сенга айтай мен сўз билан жавобди,
Душмандан шаҳид ўлмоқ савобди.
Мард йигит олдидан майдон чиққап сўнг
Номард бўлиб, қочмоқ бизга не бўпти,
Жургин, Асад, ният майдон, борайик...
Чамбил элда баҳодирлик қиласан,
Гўрўглидан оту анжом оласан,
Майдон кўриб қандай қочиб борасан,
Чамбильда сўраса баҳодир беклар,
Уялмайин қандай жавоб берасан?
Жургин, Асад, ният майдон, борайик!

Бу сўзни эшитиб, Шодмон мерганга қараб Асад мерган бир сўз деб турибди:

Шу кунларда сўфи-дарвеш бўлибман,
Файри диннинг воллоҳ, юзин кўрмай, деб
Кеч-кундуз аҳду паймоқ қилибман,
Журиинг, ога, Чамбил элга жўнайик.

Борар бўлсанг, Шодмон ога, бора қол,
Увол-савобингни ўзинг ола қол,
Үлдирсанг ҳам мен бормайман, қўя қол,
Журиинг, ога, Чамбил элга юрайик.
Мендан ўғлоннинг кўнглини бўласан,
/Синамаган ёвда/ нима қиласан,
Қазом ётиб ўлиб кетсан майдонда,
Сен менинг қонима зомин бўласан,
Журиинг, ога, Чамбил элга жўнайик.

Бу сўзни Шодмон мерган эшитиб: — Мен бир ўзим ёлиз майдонга борадиган бўлсанм, аввал сени ўзим ўлдириб, сўнгра ёлғиз ўзим борайин деб қўлини олмос-пўлатига узатиб, қилични қўлига ола берди. Шодмондан Асад мерган кўркиб: — Ундай бўлса, юрсанг юра бер, майдонга борамиз,— деб мерганинг орқасидан юра берди.

Иккови бирга-бирга тогпинг бошига чиқиб қараса, тогнинг у тарафида душманинг кўп лашкари бор. Буни булар кўрди. Асад мерган айтди:

— Эй, Шодмон ака! Бу душман кўп экаш, уларининг устига босиб бормоқ мушкул-да. Лекин булар ҳам ўзлари кўн баходир-зўрабор эди. Урушни кўп кўриб, урушдан тайсаллаб қолган эди. Урушга киргандা, лак-лак лашкарлар билан ҳар қайсилари баробар урушар эди, ҳийлайи ҳийлагар бўлиб қолган эди. Душманларга узоқдан кўриниш бериб, Асад мерган бу сўзни айтиб бораётир: — Душманга сиёsat қиласайик, урушга Гўрўғли келди деяйик, Гўрўғлининг доғи Догистонга қетган. «Гўрўғли келди» деса, бешикдаги боласи йигламай ётган, душманга Гўрўғлининг зарбаси ўтган,— деб бу сўзни айтиб келаётир:

Буви Ҳилол гўрда туққап,
Қиличиин қон билан ювган,
Чамбильдан Гўрўғли келди.
Хон Гўрўғли Чамбил, элнинг тўраси,
Кўринади ботирларнинг донаси,
Чамбильдан Гўрўғли келди, душманлар
Бул охини бир оллога еткариб,
Душман кўрса тифи-дамдай ўткариб,
Душманни ўлдириар барин ўнгариб,
Чамбильдан Гўрўғли келди, душманлар!
Душман, кўргин Гўрўғлининг ишини,
Қамсаб кесар сендейларнинг бошини,
Сулатар душманинг гавда-лошини,
Чамбильдан Гўрўғли келди, душманлар!

Ейди душманциинг бу кун гўшини,
Қойил бўлар анга халқи замона,
Душманлар, сенга бермас амон-а,
Душманлар билмас қиласр ишини,
Емои кунда тўкар кўздан ёшини.

Бу сўзни душманлар эшитдӣ. Шундай қараса, икки отлиқ тогдан бақириб-чақириб, сиёсат қилиб келаётир. Буни кўриб: «Бояги Гўрўглиниң одами экан, бу келаётганинг бирори тайин Гўрўгли», — деб душманлар зангловини ташлаб, отини битта-битта ушлаб, қочар йўлинни бошлаб турди. Мергаилар шундай қаради, лашкар қўзголди. Уруш кўриб юрган гирапда эмасми, Гўрўглиниң отини тутиб: «Мана мен урушга кетдим, Гўрўгли бўламан, қаёққа қочиб қутуласизлар». — деб отларига даб бериб, икки мерган бирдан душманниң устига қараб от қўйди. Душманлар кўриб, ақли шошиб, такбиридан адашиб, Асад мерган кўнглини хушлаб, душманларниң лашкарини қира бошлади.

Душманларни тўплаб олиб,
Етганига қилич солиб,
Ҳар дара ўликка тўлиб,
Бош кесар майдон ичинда.
Тоғ аскарин чалиб туман,
Душманларга бермай омон,
Шу сифатда Асад, Шодмон
Бош кесар майдон ичинда.
Кесилди душманниң боши,
Сел бўлгацдир кўзда ёши,
Шулдир мергаилар саваши —
Бош кесар майдон ичинда.
Ошиқ фаҳми оқшом-кечা,
Холии билмайди бир печа,
Душманлардан ўлди анча,
Кирилди майдон ичинда.
Етганига қилич солди,
Қочқинчиси йўлга кириб,
Тўпу тўпхоналар қолди.
Эшитнингиз мергаиларниң сўзини,
Қамсаб кетди душманларниң ўзини,
Ногаҳондан бораётуб мергаилар,
Йўлда кўрди Фирқўк отнинг изини
Хазоп бўлиб боғда гули сўлибди,
Шум фалақ бошига савдо солибди,
Отининг изи қизил қонга тўлибди,
Ё ярадор ёки Аваз ўлибди.

Мерганларнинг хаста кўнгли бузилди,
Кўздан ёши қатра-қатра тизилди.
Гиротнийг изини кўриб мерганлар,
Тоққа қараб бурди отинит бошини.

Шунда душманларнииг ўлгани ўлди, қочгани қочиб қутулди, тўпа тўпхоналар ўлжана бўлиб қолди. Бу ўлжаларга мерганлар қарамай, Гиротнийг изидан эргашиб, тогиниг бошига қараб, Аваз билан Гиротни ахтариб бораётир.

Тогиниг устига чиқиб борди. Мерганларнииг отини кўриб, Фиркўк кишиаб қўя берди. Бунииг кишинаганини Авазхон эшитиб, «Душманлар келиб қолди», деб жон талвасасида бошини кўтариб қаради. «Булар мерганлар, ўзимизнииг одамларимиз экан», деб япа бошини қўйиб ётди.

Мерганлар Авазнинг бу ҳолини кўриб: — Энди Авазни ўлдирмак керак. Бу ўлган йўқ, ярадор экан, ҳеч нимага ҳолати келмай қолган экан,— деди. Яна ўйлаб айтди: — Авазни ўлдирсан, ўлар-кетар, бундай ўғил пайдо бўлмай қолар, Авазни ўлдириб, Фиркўкнииг ўзини Чамбилга қуруқ миниб олиб боролмасмиз, Торкистон шаҳрида Малика парини ҳам икковимиз ололмасмиз. Эндиги маслаҳат: доридармон қиласайик, Авазни тузатиб олайик. Аваз ўзи учун ўзи хизмат қилиб Торкистоңга борар, Малика парини олар, бизлар шаҳарларни томоша қиласайик, кўрганимиз қолади. Қайтиб шу ерга келганда Авазни ўртага олайик, бошини юлайик, бехавотир маликани Чамбилга олиб борайик. Гўрўғли: «Авазим, қаёққа кетди, қаёқда қолди», — деб сўраса, «Авазнинг бир девнинг қапиқигасига илиниб бекорга ўлиб кетди», — деб айтайик. «Барақалла, мерганлар, тила мақсадларингни», — деса, Ҳазорасп шаҳрини тилаб олайик, — деди. Асад мерган айтди: — Эй Шодмон ака, тила деганда Ҳазорасп шаҳрини тилаб ўтирма, Болқиён шаҳрини ҳам қўшиб тила! Бола-чақанг ризқи-да, бир шаҳар бизларга нима бўлади?!

Икки мерган бу сўзни кўп ўйлаб, маслаҳат қилиб, Авазнинг олдига бориб, баданига теккан ўқларни сугириб олиб, ўқнинг жойидаги кора қонларини сўриб ташлади. Иккови ҳам Чамбилда дафтари эмасми, Авазга дори тоғмоқ учун тоққа чиқиб кетди. Ногаҳон олдидан бир айиқ чиқди. Уриб отиб олиб, ўтини олди. Яна бир қашқирини отиб олиб, картини олди, тошбақанинг моягини олиб, уччовини бирга қўшиб аралаштириб, юмуртқа малҳам қилиб, Авазнинг яраларига тортиди.

Авазнинг яраси андак тузалиб, отга минадиган бўлди.

Уччови отланиб, отларига миниб, тогдан пастга тушиб, Торкестоннинг чўлига Малика парини ахтариб кета бердилар. Шунда Асад мерган Авазга қараб, Аваз сен менинг эсонлигимда ғам ема, деб бир сўз деб бораберди:

Ушбу дамнинг дамларини дам дема,
Шукур қилгин, давлатингни кам дема,
Мен эсон-да, Аваз ўғлон, ғам ема!
Ҳамроҳ бўлдинг Аваз, Шодмон тўрага,
Рад этарман қўқдан келган балога.
Мен эсонман, ғам емагин садага.
Отим Асад, ўзим мисли аждаҳор,
Савашли кун юз мингига баробар,
Файратимдан бўзлаб кетар душманлар,
Бош эсон-да, ғам емагин Авазжон,
Қабатингда Асад билан Шодмон бор.
Остимда юз алвон ўйнайди отим,
Белимда ярқиллар кескир пўлатим,
Шуидай бўлар сипоҳилик одатим,
Мен эсон, ғам ема, Авазбек зотим!
Фиротни ўйнатиб элдан чиқибсан,
Баҳодирлик дағдағасин қилибсан,
Душманлардан кўп жафони қўрибсан,
Тоғ бошида ғариб бўлиб қолибсан.
Худойим сақлагай бандани омон,
Бошингдан истгандай қайгули туман,
Иш кўрсатди Асад билан бек Шодмон,
Жафо кўриб, ҳафа бўпсан Авазжон.

Бу сўзни Асад мерган айтиб бораётир. Авазхон индамай: «Кўтарилсанг кўтарила бер», — дебди. Асад мерганнинг кўзи фил минган душманинг ўлигига тушди. Кўркиб отининг жиловини тортиб, нашъяси учиб, хаёли қочиб турди. Аваз айтди: — Ботирлар, ҳайдай беринг, бу ётган ўлик.

Мерганлар айтди: — Авазжон, буни ким ўлдирди?

Аваз айтди: — Мен ўлдирдим.

Мерганлар айтди: — Эй, Авазжон, шуни ўлдирган бўлсанг, сен ҳам яхши бўлиб қолган экансан.

Бундан ўтди, Бадбаҳт чўлга етди. Ўлик деган боғдай бўлиб қийраб ётибди. — Буни ҳам мен ўлдирдим. Шу ерда ярадор бўлган эдим, — деди.

Мерганлар айтди: — Авазжон, сен шуларни ўлдирган бўлсанг, дуруст бўлиб қолган экансан, урушнинг тартибини бизлар билан юриб, бизлардан олсанг, сенинг ҳам оёқ олишинг дуруст экан, бизлар билан бирга юриб урушнинг

тартибини таълим олсанг, бизлардай бўлиб қоласан экан,— деди. Лекин Аваз буларнинг сўзига индамади, жавоб ҳам бермади. Учови қирқ кечакирқ кундуз йўл юрди.

Йўл юра-юра айни савр деган кунларда Белдос деган бир қирга етиб, беклар отдан тушиб, отларни ўтлатиб ётди. Мерганлар айтди: — Авазжон, бора турган жойинг яқинми? Ўзинг биласанми, исча кунда борасан, қайси шаҳарга борасан? Кунма-кун бедов отлар билан йўл тофтамиз, сира стмаймиз; ўзинг йўлни биласанми, ё бекорга юриб, адашиб кетиб бораётимизми? Дунёнинг юзидан чиқиб кетдик. Энди дунёнинг четига бораётимиз.

Аваз айтди: — Мен ҳам кўрганим йўқ. Отам шу ёқда, деб айтган эди. Учови сўзлашиб гаплашиб туриб эди, бир тепадан тутун чиқаётир. Мерганлар айтди: — Эй, Авазжон, хов, анов тепадан тутун чиқаётир, борадиган шаҳарниш шу тепанинг остида бўлмасин?

Авазхон айтди: — Бўлса бўлар, икковинг бир бориб, хабар олиб келсаларинг-чи.

Мерганлар айтди: — Авазжон, сен ёш боласан, чопқиллаб бориб хабар олиб келсанг; шу шаҳар бўлса, келиб бизларга хабар берсанг, ундан кейин борамиз.

Авазхон хайр деб ўридан туриб, пиёда бўлиб, тепани айланиб бориб қараса, олдидан бир гор чиқди. Горга бора берди. Қараса, горда бир дарвоза кўринди. Дарвозани очиб ичкари кириб қараса, қирқ дев ароқ-шароқ ичиб маст бўлиб ўтирибди. Чиқиб турган тутун арақ ичиб шагал маст бўлиб ўтирган девларнинг дами эди. Бу қирқ девнинг каттасини Япроқ дев дер эди. Авазжонни қўриб, вақти хуш бўлиб кулиб, «худодан ҳар нима тиласак берар экан, маст бўлиб одик, устидан ейдиган барра кабобии ҳам берди», деб олдидаги хизматкор девларига қараб бир сўз деди:

Ёш ўғлоннинг билмаганин билдириинг,
Урмай, сўкмай шодиёна кулдириинг,
Барра гўштин канорага илдириинг,
Ҳаяллатмай ёш ўғлонни ўлдириинг!
Қулоқ солгин мендай шоҳнинг полишига,
Кўнглим кетди ёш ўғлоннинг гўшига,
Шоҳинг боссин унинг гўштин тишига,
Ундай-бундай деса уринг бошига,
Қавоб қилиб келтир шоҳнинг қошига.
Дод айласса, эшитмагин сўзини,
Зулм билан ўйинг икки кўзини,
Ажал ҳайдаб бунда келган ёш ўғлон,
Ҳаяллатмай ўлдириинглар ўзини.
Хазон бўлиб бодга гулни терибида.

Ажал етиб паймонаси тўлибди,
Бу ерларга ажал ҳайдаб келибди,
Дамга қўймай ёш ўглонни ўлдиринг,
Ризқимизга шундай қавоб берибди.
Тўкинглар кўзидан селоб ёшини,
Ҳаяллатмай, дарров кесинг бошини,
Ўртага олиб енг бунинг гўшини.
Мен билмайман қай шаҳардаи келибди,
Ризқимизга худой буни берибди.

Авазхон бу сўзни девдан эшишиб, девларга қараб бир сўз деб турибди:

Баҳорда очилган боғиниг гулиман,
Юнусман Мисқолининг жону дилиман.
Оти Аваз, Гўрўглипинг улиман,
Бу ерларга девни излаб келдимман.
Отга солиб арпа билан ийирди,
Қор ёққаида карвон солди чийирди,
Чамбилда Гўрўгли отам буюрди.
Девларга бўлганди менинг сафарим,
Чамбил элда бордир менинг лашкаrim.
Чамбилининг қўргонни бошқадан қилди,
Фиркўк отни отам миниб чоп, деди.
Эшиитмаган, тайин девларни топ, деди.
Чамбил элда мен ҳам бекман, тўраман,
Килич урсам дарров бошиниг оламан,
Чамбил сени лойга соламан,
Чамбилининг қўчқори ўзим бўламан.
Остимда ўйнайди юз алвои отим,
Майдоили кун тоша келар гайратим,
Йўлда қолди, девлар, сенинг жасадинг.
Аё девлар, тимсол айтай бир алвои,
Бу давлатни менга берганди раҳмои,
Ул мени буюрган Гўрўгли султони,
Гўрўгли ўглиман, отим Авазхон.
Ҳаяллама, олдимга туш бу замон,
Йўқса қиларман бошларинигта охир замон.

Гўрўгли деган сўзни эшиитгандан пойгада турган девлар қочиб тўрга ўта берди. Бир-бирини босиб, такбиридан адасиб, ақли шошиб, тўполон бўлиб қолди. Шупда Япроқ дев айтди: — Эй, девлар, шошманглар, ҳовлиқманглар. Мен гапининг ростини сўрайини, қўрқманглар, бу келган жондор жиянимиз бўлар экан,— деб Авазжонга қараб, бир сўз дегани:

Аскартогниң бошын чолган туманми,
Ғамли қулга мудом охир замонми,
Тапимасни сийламас дер, Авазжон,
Чамбىл элда Мисқол опам омөнми?
Ғам билан саргайди гулдайин дийдор,
Бир нечалар ўз ҳолидан бехабар,
Чамбىл элдан келгап бўлсанг, бек-тождор...
Чамбильбелда Юпус, Мисқол опам бор,
Юпус пари, Мисқол опам омөнми?
Хазон бўлиб богда гуллар сўлмасин,
Хаёлингга бошқа гаплар келмасин,
Бу сўзни одамхўр езнат билмасин,
Кўнглига оғир олиб қолмасин,
Қора кунни биздай шўрга солмасин,
Қаҳр айлаб одамхўр жезнат келмасин.

Бу сўзни Авазхон девлардан эшишиб, девларга қараб
бир сўз деб турибди:

Юрагимга солма дому аламни,
Бориб обод қилсам кулбахонами,
Девлар-а сўйлайсан пари энамни,
Шул энамниң сен нимаси бўласан?
Давлатимдан шоли-шолдам ўрадинг,
Гул тарзинг саргайиб менга қарадинг,
Паризод энамни мендан сўрадинг,
Шул энамниң сен нимаси бўласан?

Бу сўзни эшишиб, Япроқ дев Авазхонга қараб, бир сўз
деб турибди:

Сен эшиггин тогаларинг сўзини,
Бизлар кўрдик бек езнамниң ўзини,
Ўн ярим лак девга зўрлик еткизиб,
Олиб кетди Шоврубшоҳниң қизини.
Бир кунлари келди дарёдай тошиб,
Эрам богда девлар билан савашиб,
Девлар қолди унда ақили шошиб,
Бир-биридан девлар юрган адашиб.
Олмадайин сўлган, гулдай тарзим бор,
Аваз ўглон, сенга айтар арзим бор,
Энанг париларга подшоҳ вақтида,
Бизлар эдик ул энангга хизматкор.
Айтган сўзин поён ниқоби эрдик,
Энанг париларга подшоҳ вақтида,

Шул энангниң бизлар-мешкоби эрдик,
«Танимасни сийламас» дер, Авазжон.
Бул тоганг бўлмасин яна гуноҳкор,
Отангга айтмағин, Аваз зўрабор.

Шунда бу қирқ дев Авазхонга узр-маъзурлар айтиб, танишиб, сўрашиб, ҳаммаси бўлакдан қўришиб ётибди: — Отингиз, жўрангиз йўқми, ўзингиз ниёда келдингиҳизми? — деб сўради.

Аваз айтди: — Отимиз, меҳмонимиз ҳам бор.

— Унда бўлса бирорини бориб олиб кел! — деб Япроқ дев буюрди.

Бирори югуриб, тепанинг орқасига қараб чопиб чиқди. Мерганлар қараса, тепада бир дев яланглаб келаётир. Мерганлар буни кўриб, ақлидан шошиб, кўзи қамашиб Асад мерган Шодмон мерганга қараб айтди:

— Эй, Шодмон ака, бу ер девнинг жойи экан, Аваз борган сўнг Авазни еб туриб, «Бунинг жўраси бордир», деб бизларни ахтариб келаётир.

Икковининг ҳакли шошиб, девга қарамай кета берди, дев қўл булғаб қанча чақирди, булар қарамади; ноchor, қайтиб Авазнинг олдига келди.

— Жийним, у меҳмонларингиз қандай? Бу ёққа юринг деб чақирсан, қарамай, у ёққа бораётибди. Югуриб жиловлаб қайтарайин десам, сизнинг қўнглинигизга, «қўрқитисан», дегай гап келар деб, қайтаролмай югуриб келдим, — деди.

Авазхон айтди: — Сизлардан қўрқмоқ қайдай! Уларни Чамбил элда Асад, Шодмон шер дейди, ҳар қайсиси таътилига тўқсон девни ер дейди.

Дев айтди: — Менинг етмаган ажалим; етмаганим, жиловлаб қайтармаганим яхши бўлган экан.

Аваз айтди: — Отам мени сизларга буюрганда иккови бирга чиқиб эди: — «Аваз билан бирга бораийик, ҳориган-чарчаган девларни еб келайик» деб келган эди. Улар қўрқиб қайтиб кетган эмас: уларнинг оти хуркиб, жилов бермай кетаётгандир. Мен, сени ҳаяллаб кетгандан, сени улар еб ётган экан, деб гумон қилиб турган эдим. Унда бўлса, мен ўзим бориб, уларни олиб келайин, — деб Авазхон гордан чиқиб қаради, кўз қўрим ерда қорайиб кетиб бораётир. Аваз уларга қараб, қўл булғаб чақирди. Авазнинг товуши уларнинг қулогига борди. Мерганлар: «Аваз бор экан-ку», — деб Авазнинг олдига қайтиб келди. Айтди: — Авазжон! Бу ерда дев бор экан. Сени девни кўрсанг, ога, тога чиқиб қоладиган касалинг бор. Бизларни энди эргаштириб девларга сидириб қўймагин.

Аваз айтди: — Бир дев экан, уни мән катталик қилиб, «айтиб кел», деб буюриб эдим. Бир дев бўлса, сенинг биро-винг ҳам бас бўласап.

— Ундаи бўлса, ҳайда, борамиз,— деб мерганлар Аваз билан бирга келиб, шердиллик билан дарвозадан кириб қолди. Гўрўглиниг ҳурматидан қирқ дев бирдан югуриб қелиб, отининг жиловидан ушлаб қолди. Бу девларни кўриб, мерганларниг ранги-туси ўчиб, қони қочиб, кўзи олайиб, бўғини қалтираб, мазаси кетиб қолди. Шодмон мерган отга суюниб базўр тушди. Асад мерган қўрққанидан қургур ўзини тўхтатолмади, тушаётib бир оёги узангода қолди. Девлар хайрон қолди.

— Бу меҳмон нимага йиқилди? — деди.

Шунда Авазжон бу сўзни айтиб турган экан:

Меҳнат тортиб Чамбил элдан келасан,
Дев гўштига хумори бўб юрасан,
Девнинг мўлин бу ерларда кўрасан,
Қирқ тогамниг барин нобуд қиласан.
Сен эшитгин Авазниг нолишини,
Ёлвориб ўртага солган ишини,
Бу орада Аваз ўглол бўлмаса,
Сен ейсан-ку қирқ тогамниг гўшини.
Нодон кўнглиниг ҳар хаёлга бўлмагин,
Қирқ тогамниг барин нобуд қилмагин.
Сендайин мардларниг ҳолип билар-да,
Айрилиқ ғамлари багрин тилар-да,
Қирқ тогамниг барин нобуд қилмагин,
Бирорин ўзингга сўйиб берар-да.

Бу сўзни айтиб мерганларни сўз билан каттайтириб, кўнглини хушлаб, майхонага эргаштириб бошлаб олиб борди. Девлар Аваздан вақти хуш бўлиб «Аваз бўлмаганда булар ҳаммамизни ўлдириб ер экан», деб Аваздан миннатдор бўлиб меҳмонхонага киргизиб, меҳмонларниг остига тўшак ташлаб ўтиргизди, кўп сийлади, югуриб қилди хизматни, қилди зиёфатни. Бир қўйни сўйиб, шўрвасига тўйиб, гўштини пишириб, корсонга солиб, буларниг олдига олиб келиб кўйди. Авазхон гўштдан олиб еяётир. Шодмон мерган ҳам гўштдан олиб еяётир. Асад мерган ҳам бир туюрини олиб, смоқчи бўлиб оғзига солди. Қўрққан қургур гўштни томогидан ўтказолмай ютуниб, томогида қолди. Шунда девлар сўради: — Аваз жияним, бу меҳмон нимага гўштдан смайди?

Унда Авазхон айтди: — Бир туюрни олиб, «Дев гўш-

тимикини», деб оғзига солди, қўй гўшти эканлигиши билиб емай қолди. Буниси одамнинг айтганига унча-мунча кўнади, шунисига битталарининг сўйиб бермасалариниг бўлмайди.

Девлар ҳам Асаддан қўрқди. «Қони суюқ, рангида қони йўқ, қўзи олайган ёмон йигит экан», деб девлар қўрқиб турибди.

— Эй, жияним! Бизларни кам қилиб нима қиласиз, бизлар қирқтамиз. Мунов ерга борсаларингиз, қочиб юргац, учиб юргац оқсоқ-тўқсоқ девлар кўп, шулардан ушлаб олиб босиб еб кета берасизлар,— деди. Асад мерганининг бўғини бўшаб кетди. «Девларни шулар десам, булардан бошқа девлар ҳам бор экан, энди мен қандай қиласман»,— деб қўзи бўзариб, тузи қочиб кета берди. Шу қўргиликда шу оқшом булар девларнинг майхонасида ётди.

Эрта билан топг отди. Кун чошгоҳ ҳаддига етди. Лекин девлар, «Ҳашарга олиб бораман» деганини эшилтгац эмасми, кўнглида ўйлаб, «Ҳайдаб кетиб қоладими», деб ҳайрон бўлиб турибди. Авазхон индамай, дам бўлиб ўтирибди. Шунда девлар: «Энди булардан қайси ишга борувини, нима иш учун юрганини билайик. Йўл бўлсин деб сўрайик, кўнглида нима борини билайик»,— деб Япроқ дес Авазжонга қараб бир сўз деди:

Гап эшиш, Авазжон, айтган тилимдан,
Олмос-пўлат айрилмайди белингдан,
Не сабабдан чиқдинг Чамбил элингдан,
Йўл бўлсин, Авазжон, қайга борасан?
Елгон чиқсип Чамбилдаги ҳашаринг,
Бўлак юртга бўлсин сенинг сафаринг,
Елгон айтма, ростин сўзла, шуниқорим,
Йўл бўлсин, Авазжон, қайга борасан?
Жаҳонни сайр этиб мунда келдингми
Ё узоқ срларга сафар қилдингми,
Йўқса бир парига ошиқ бўлдингми,
Йўл бўлсин, Авазжон, қайга борасан?
Остингдаги бек отангнинг тулпори,
Сен бўласан Чамбил элнинг кўчқори,
Ё тегдими бир парининг хабари,
Йўл бўлсин, Авазжон, қайга борасан?

Бу сўзни Авазжон Япроқ девдан эшитиб, девларга қараб, сир-ҳолини хабар бериб, бир сўз деб турибди:

Шакаркўлга отам овга борибди,
Маликадай паризодни кўрибди,

Олтмиш йиллик йўлни қарор берибди,
Торкистон деб пари ваъда қилиби.
Шу сабабли чиқдим Ёвмит элимдан,
Торкистон йўлини бошлагин, девлар,
Торкистонгачайин бўлинг хизматкор.
Сен эшитгин Авазхоннинг сўзини,
Кучук босмас йўлбарс, шерпинг изини,
Излаб чиқдим Қосимшоҳнинг қизини,
Олсам Торкистоннинг сарвинаозини.
Ваъда берган Маликадай ғажакдор,
Кўрсат, девлар, менга Торкистон шаҳар,
Ҳаялламай бўлинг менга хизматкор,
Отам амри билан келдим муқаррар.
Бу айтган сўзимни ҳазил бидмагин,
Бадбахт девлар, тарқашовлик қилмагин,
Ҳазил билиб, гарис бўлиб ўлмагин,
Торкистонгачайин бўлинг хизматкор,
Бек отам бўлмасин йўлга интизор.

Япроқ дев Авазга қараб айтді: — Жияним, бизлар Ямандан Ясарни, Хитой-Хўтани, барча жаҳонни, Шаҳри Бежонни қолмай учамиз, ҳалигачайин бундай парини, бундай шаҳарни ҳеч ердан эшитганимиз йўқ, янгитдан сиздан эшитиб турибмиз.

Унда Авазжон: — Эшитган бўлмасаларинг эди бизга хизмат қилсаларингиз,— деди. Япроқ дев: — Хайр, бизлардан пари — йигирма йиллик йўлда Қизил дев деган бир дев тогангиз бор, шундан сўрайсиз-да, шу билмаса, бизлар билмаймиз, дев тогангизнинг хизмати, Гўрўғли сезнамнинг ҳурмати,— деб Япроқ дев бир тилсимот ўқиб, учовини учта олма қилиб, ёқасига солди-да, қўйди, яна бир тилсимот билан уч отни уч тўргай қилиб, қўйнига солди, шундай қилиб, осмонга учиб кета берди.

Авазхонга девлар бўлди хизматкор,
Фалакда булутман бўлди баробар,
Олма бўлиб Авазхондай зўрабор,
Тўргай бўлиб чулдирайди бедовлар...
Торкистон деб кўзлаб учади девлар,
Бу ишлардан Аваз ўглон бехабар,
Олма қилиб исказ бўради девлар.
Бир нечаси бул кўнглига келади,
Хабар топса ўлдиради Гўрўғли зўрабор,
Кўнглини бўлмай уча берди ул девлар.
Ўн кеча-ён кундуз учандир шу дев,
Бир ерга қуюлиб тушди муқаррар.

Бир тилсимот дуо ўқиб дам қилди. Аваҳхон қадимги аслига келди, отлари ҳам аслига келди. Шунда Аваҳхон айтди: — Тога, Сизниң жойингиздан бери қанчалик йўлга келдик? Дев айтди: — Жияним, мен кеча-кундуз учиб келаётирман, менинг юришимга йигирма кунлик йўлга келдик, сенинг бу отларингнинг юришига йигирма йиллик йўлга келдинг.

— Тағин йўл бошланг,— деди.

Унда дев айтди: — Мен ўз чегарамизга келдим, бу ёғига боролмаймай, менинг хизматим шу бўлди, энди сизларга қувват берсин,— деб Аваҳжонлар билан омонлашиб, Япроқ дев орқасига кетди. Беклар йўл бошлади.

Шунда Асад мерган билан Шодмон йиглайди: «Энди бизлар элни, одами қўрмай ўламиз. Девлар билмайди, бу қандай билади?! Бу Аваҳнинг ўзи ўлган одам эди, бу нига қўшилиб, эргашиб юриб бизлар ҳам ўлдик. Энди ҳали ҳам бўлса жавоб сўрайик, элимизга борарни кўзлайик»,— деб иккови Аваҳжондан жавоб сўраб, бир сўз деди:

Илойим биз ботир бўлмай, кетайик,
Жавоб берсанг, Аваз, элга қайтайик
Аввал бошлаб биз йўлиқдик девига,
Энди йўлиқмайик одамовига.
От чопса гумбурлар тогнинг дараси,
Ботирни ингратар наиза яраси,
Узоқ экан Торкистошиң ораси,
Бизларга рухсат бер, Чамбил тўраси.
Билдик, биздай мерган гарид ўлади,
Гулсанамдай ёрим кимлар олади,
Бола-чақам етим-есир бўлади,
Жавоб берсанг, Аваз, қандай бўлади?
Кетмади бошимдан бир зарра туман,
Қайтиб элни қўрмак бизларга гумон,
Энди бизга жавоб берсанг, Аваҳжон,
Жавоб тилаб турибди бу Шодмон.

Бу сўзни Шодмон мергандан, Асад мергандан эшишиб, Шодмон мерганга қараб, жавоб сўранг, бирга-бирга кетайин, деб бир сўз деди:

Жавоб тилаинг, бирга-бирга кетайик,
Ўлмай юринг, Чамбил элга етайик,
Ҳар на кўрганимиз бориб Чамбилга,
Дўст-душманларга бориб айтайик.
Йўлимида кўпдир девлардан душман,

Авазжондан жавоб сўранг, Шодмонжон,
Кечачундуз ҳаққа фигон этайик,
Жавоб тиланг, бирга-бирга кетайик.
Сенинг ёрииг бйтта, менга учда,
Каттакони қаламқошда.
Ўртанчаси жуда бўшда,
Сўнгги олганим ёшда.
Ўйнаб-кулар эдик чошгоҳли тушда,
Жавоб сўранг, бирга-бирга кетайик.
Асад-Шодмон икки мерган бўлди,
Чамбил деган әллар қолди,
Тор тўшакда ўйнаб-кулган
Мурчамиён беллар қолди,
Қулонп-кийик овлаб юрган
Зебит деган чўллар қолди.
Сўна-суксур отиб юрган
Шакар деган кўллар қолди.
Қуруқ борсанг, ота, деган
Ўпкалаган уллар қолди.
Шодмон ака, эшит сўзи,
Фалак уриб қолди бизди,
Қўролмаймиз улу қизди,
Иккимизга на бўлди,
Жавоб тиланг, бирга-бирга қайтайик.
Айролиқ ўтига багримиз доклад,
Биз кетайик Чамбил элни сўроғлаб,
Жавоб тиланг бирга-бирга қайтайик,
Бола-чақа қолмасин-да қон йиглаб.
Шодмон ака, эшит айтган сўзимди,
Саломат кўрайик ўғил-қизимди,
Бу гапларга жавоб берса Аваҳон,
Бу ерларда турмай, кетмоқ лозимди(р).

Бу икки мерган бу сўзларни айтди. Аваҳон Асад мерған билан Шодмон мерганнинг сўзини бирдай кўриб, бу икки мерганга дилдорлик бериб, бир сўз деди:

Кўзда ёшинг муичоқ-муичоқ тизилди,
Дийда гирёп бўлиб багриниг эзилди,
Йиглама, мерганлар, кўнглим бузилди,
Саломат кўрассан ўғил-қизингди.
Баҳодирлик даъво қилиб келасан,
Не сабабдан бекор кўнглинг бўласан
Жаҳонни сайр этиб мунда кўрасан,
Ўлмасанг бир куни Чамбил борасан.

Бедовман¹ йўллар тортсам керак-да,
Куима-кундан зўрга етсак керак-да,
Ер остига тушиб кетсак керак-да,
Ундан сўнг Торкистон етсак керак-да.
Сен эшитгии менинг айтган сўзимни,
Олмадай сўлдирма гулдай юзингди,
Кўзларинингда селоб ёшиг тизилди,
Йиглама, мерғанилар, кўнглим бузилди.
Чамбил ўлкаларим ёдима эиди,
Саломат кўрарсан ўғил-қизингди.
Чамбилбелда сен ҳам юрган тўрасан,
Ўлмасанг, бир куни Чамбил борасан,
Ўғил-қизинг сог-саломат кўрасан,
Не сабабдан, мерған, кўнглиниг бўласан?!
Бу сўзларни айтди Чамбилиниг марди,
Остида ўйнайди бекнинг Фироти,
Мерғаниларга зўр айлади, Авазжон,
Бош бўлиб жўнай берди шу замон,
Нима дерин билмай Асфдан Шодмон.
Боғбон бўлса боғнинг ғули терилди,
Ярашиқка от кокили ўрилди,
Ногаҳондан борар эди бу беклар,
Ярқиллаб Гулшанинг боғи кўриди.

Беклар Гулшан чорбогига йўл юриб етди, отнинг жиловини тортди, бедовларни тўхтатди. Мерғаниларга қараб Авазхон айтди: — Эй, мерғанилар! Сизлар шу ерда отларни ушлаб туринглар. Бу бир боққа ўхшайди, мен бориб бу баготни кўриб келайин, қандай жой экан, билиб келайин.

Мерғанилар айтди: — Авазжон! Бошқага бандаргоҳ бўлса, кириб чиқмоққа расм бўлса, сенга касм бўлди. Сенинг отиингни ушлаб турмоққа ҳам бизда жон қолмади. Кечакелаётган ерда бизларга от ушлатиб ўзинг кетдинг, бизларга девни юбориб юрагимизни ёрдинг. Эди борар бўлсанг, кўнглининг хушла, отиингни бир тошга бойлаб ташла, бизлар анови тепани бетга олиб, орқа сиртида қоровуллик қилиб турамиз. Бу ер девнинг макони бўлса, «Меҳмоним бор», деб бизларни айтмаёқ қўя қол, девлардан қўрқиб ҳам ўлдик, девларнинг қилгац зиёфатидан ҳам кечдик.

Бу сўзни Аваз мерғанилардан эшитиб, кўнглини хушлаб, отини бир тошга бойлаб ташлаб, баготга қараб юриб кетди. Мерғанилар шу ерда панароқ сени олиб туриб қолди.

¹ От билан.

Авазхон баготга етиб, эшикни очиб ичкарига кирди. Шундай қараса, олмалар пишиб ётири, остига тушиб ётири, бир нақш олма Авазнинг бошига тегайин деб турибди. Олмадан емоқчи бўлиб қўй узатди, олма дариллаб осмонга чиқиб кетди, қўли етмай ҳайрон бўлиб ўтди. Яна бир ерга бориб қараса, бир туп анжир пишиб-илиб турибди. Анжирдан емоқчи бўлиб қўй узатди, анжир томири билан қўпорилиб осмонга бу ҳам чиқиб кетди. Бундап ўтди, бир сарҳовузга етди, суви лабба-лаб бўлиб турибди. Сувидан ичайин деб қўлини узатди, суви қирқ газ пастга тушиб кетди, қўли етмай, бундан ҳам ҳайрон бўлиб ўтди. Бундан ўтди, бир боққа етди. Ҳусайн узумлар, қора узумлар пишиб шалвираб турибди. Авазхон: «Улар баланд эди, паст эди, қочиб пастга тушиб қутулди, порбаста ерда бу узумларни босиб олсан ҳам булардан бир бошини оламан», — деб қўнглини хушлаб, токларнииг устига ўзини ташлади, бир шингил узумни оғзига олиб тишлади. Бир токнинг нарти келиб, Авазнинг бўйнидан ўриб қолди. Авазхон токка ўралиб, бўйни бўғилиб ўлаёзиб қолди. Оғзидағи узумни ташлади. Сўнгра токнинг нарти қўйворди. Бундан ўтди, уч кўшкка етди. Уч кўшк: ичкима-ички, зертанг-забартанг, обод жой. Пастки кўшкда ош дамлациб турибди. Авазхон айтди: «Бу ангга хўп қулай йўлиқдим, буни сузиб еб олайин». Товоққа қўлини узатди, товоги чўпчиб, унча ерга бориб турибди. Авазхон «Бу қозонни қанталимда босиб ушлаб олмасам, қозони ҳам қочиб қутилиб кетса ажаб эмас», — деб қўнглини хушлади, қозоннинг устига ўзини ташлади. Капгир Авазнинг қўлтиғидан чиқиб кетди. Юқоридан келиб Авазнинг манглайига қўйиб юборди. Авазнинг манглайи ёрилиб қолди. Капгирдан таадди кўриб, манглайи ёрилиб, «Бу қандай жодугарнииг макони экан, унинг эгасини бир кўриб кетмасам бўлмас», — деб қозоннинг бошида ёнбошлаб, бу сўзларни айта берди:

Одамман деб чиқдим Чамбил элимдан,
Ғарib бўлиб ҳеч иш келмай қўлимдан,
Қандай айёр манзилига келдим ман,
Жабр кўриб, жафо тортиб қолдим ман.
Баҳодирлик даъво қилиб юрадим,
Душманларга шўр гавголар солардим,
Бунда келиб гариб бўлиб қолибман,
Қандай айёр манзилига етишдим.
Егани дарахти мева бермаса,
Ичай десам обиравон бўлмаса,
Ошин еяй десам капгири урса,
Қандай кашмир манзилига қелдим ман!

Буида келиб гариб бўлиб зор-зор,
Не қиласа ҳукми бор қудратли жаббор,
Ё парими, ё девмикан, жодугар,
Бу жойга бошқарди ҳақ-парвардигор.

Авазхон капгирдан таёқ еб, таадди еб, бу қандай мәнзил экан деб турди. Бу жой Гулқиз деган парининг макони эди. Гулқиз, парилар юқори-паланд кўшида эди. Гулзамон деган ошпаз канизи бор эди.

Гулқиза: — Ошинг пишган бўлса, бориб сузиб кел,— деб Гулзамонга буюрди. Гулзамон пастки кўшкка келиб Авазжонни кўриб, ошиқи бекарор бўлиб: «Шундай йигит ёринг бўлса, мундан ёмон бўлса, садқайи сарииг бўлса, мундай йигит ҳар кимга ўйграй кела бермас, ҳеч бўлмаса бир ватъали ёринг бўлса», — деб Авазнинг олдига яхироқ бориб қаради. Қараса, Юсуф талъатли, Искандар савлатли, Рустам жасадли, ажаб суратли йигит қозоннинг бошида, хаёли қочиб, ҳеч қаёққа қарамай, ёнбошлаб ётибди. Гулзамон ўйлади: «Бунга бир сўз айтиб кўрайин, агар ихтиёр қиласа, бувиш им билмай қолсин, мунинг билан бир агнашиб олайин, ўйнаб-кулиб бир шекилли бўлайин». Авазга қараб, сўз қотиб деди:

Кокилларим эшилғандир тол-тол,
Хар толига берса етмас дунё мол,
Бу сўзага, давлатли хоним, қулоқ сол,
Магар душман келса, бўлади поймол.
Оша элдан меҳнат тортиб келдингми,
Сен ҳам менинг харидорим бўлдингми,
Оша элдан мени излаб келдингми?
Сен агар қўшилсанг бул бувишинга,
Қўл солиб ўйласанг қордай тўшима,
Борайими, тўрам, сенинг қошинга?
Остингда кўрмадим араби тулпор,
Бу сўзларни айтар мендай гажакдор,
Сен бўлиб келдингми бизга харидор,
Тортимайин жавоб бергии, муқаррар.
Сендан савол сўрар мендай парилар,
Кўнгил қилсанг, келгин, давлатли шунқор,
Ўйнаб-кулиб тарқат кўнгилдан губор.
Яна баҳор бўлса очилар гуллар,
Гулни кўрса, маст бўб сайрап булбуллар,
Сендан савол сўрдим мендайин дилбар,
Ўйнаб-кулсанг, келгин, давлатли шунқор.

Бу сўзларни Гулзамон Авазхонга айтди. Дикқат бўлиб ётган Авазжон Гулзамонга сўйламади ҳам, қарамади ҳам, сўз қотмади ҳам. Унда Гулзамон айтди: «Бу одам мартабали одам экан, мени кўзга илмади, писанд қилмади. Бу йигит менинг тентим эмас экан, бекорга гапирибман. Энди мунинг таърифини бувишинга айтайин, агар бувишинга қабул тутса, ҳеч бўлмаса, уч кечадан бир кечасини тилаб олайнин, бўлмаса, учтап бир бўлайин. Қандай бўлса, муидан куруқ қолмасин», — деб орқасига қараб дурсса қўйиб, «ердан темиртак топган қулдай» бўлиб чопиб, баланддаги кўшкка етди. Бувишининг олдига бориб қаради. Гулқиз парини гала-гала қиз канизлар чалқараман қилиб, чаандирдай чўзиб, ўртага олиб уқалаб, юмалатиб, юмалатиб-жумалатиб, ходими қилиб ётиб эди. Гулзамон бориб, бувишига бир сўз деди:

Хай деганда ҳаққа етгай иолишим,
Жон олгувчи жонон кўрдим, бувишум.
Жамоллар ойу кундан голибди,
Кўрганларниг бежой ақлин олибди,
Мен билмайман қай шаҳардан келибди,
Жон олгувчи жонон кўрдим, бувишум.
Қийғир деган қуш ўлтирас қиёда,
Жамоллари ойу кундан зиёда,
Ҳуснин кўрса шоҳлар юрар пиёда,
Жон олгувчи жонон кўрдим, бувишум.
Мен билмайман қай шаҳардан келибди,
Жамоллари, воллоҳ, сиздан голибди,
Шундайин давлатли хон бунда келибди,
Билмам сизга ё харидор бўлибди.
Айтган сўзниг поёмини билсангиз,
Шундай шунқор билан ўйнаб-кулсангиз.
Уч кечадан бир кечани берсангиз,
Агар бизни учдан бир қиб қўйсангиз.
Жон олгувчи жонон кўрдим, бувишум.
Хумор кўзли жонон кўрдим, бувишум.
Белида ярқиллар кескир пўлати,
Не жойларда билмам ўсган әлати,
Ҳар ким кўрса қолмас анинг тоқати,
Рустамдан ҳам зиёдадир жасади.
Жон олгувчи жонон кўрдим, бувишум.
Жоду кўзли, ширин сўзли, бувишум.

Гулзамондан Гулқиз ойим бу сўзни эшитиб, ўриидан тургани малол келиб, канизакларига қараб, бир сўз деб турибди:

Ҳазоп бўлмай боғда гуллар сўлибди,
Мазгилима қандай одам келибди,
Гулзамон кеб таъриф қилиб турибди,
Бориб кўринг, қандай меҳмон келибди.
Бу сўзларни айтар мендай гажакдор,
Бирга-бирга бориб кўрсак, канизлар,
Гап эшитинг мен айтган иолишимдан,
Имо билан суяб кўтар бошимдан,
Мақонима қандай йигит келибди,
Аста суяб кўтар менинг тўшимдан.
Гап эшит, канизлар айтган тилимдан,
Имо билан аста кўтар белимдан.
Ўзимизга оро-торо берайик,
Саф-саф бўлиб бирга-бирга борайик.
Қандай йигит экан, бориб кўрайик,
Нима ишда юрган экан сўрайик.
Ўнг қўлима ўн бир юзук
Тақиб қўйинглар, қизларим,
Зарли кавуш чанг бўлмасин,
Қоқиб қўйинглар, қизларим,
Бу қошима машати ўсма,
Жёеиб қўйинглар, қизларим,
Рўмолим қийшиқ бўлмасин,
Туртиб қўйинглар, қизларим.
Бувишинг йўлга энади,
Ховлиқсан ичим куяди.
Елпиб қўйинглар, қизларим.
Ўн канизи йўлин бошлаб,
Ўн канизи белин ушлаб,
Ўн канизи пўш-пўшлаб,
Ўн канизи зулфак ташлаб,
Юрап бўлди йўлни бошлаб.
Жўнади гул юзли дилбар,
Саф-саф турганди парилар.
Ҳаммаси унга хизматкор,
Париди ўзи гажакдор.
Кийгани гул-гул ёнади,
Кўрганинг ақлии олади,
Гулишан богнинг сарвинози
Пастки кўшкига жўнади.
Бувишин ўртага олиб,
Хипча беллари буралиб,
Бир нечаси метар чалиб,
Кўрганларининг ақлии олиб,
Нозик беллари буралиб,

Пастки кўшкига жўнади,
Жўнади ойим, жўнади,
Жўнади пари, жўнади.
Богда очилган гулгунчалар,
Гулга ярашган найчалар,
Пўш-пўшлашиб ойимчалар,
Паски кўшкига жўнади.
Жўнади ойим, жўнади,
Жўнади пари, жўнади.
Қоши кўзига мупосиб,
Кўрганинг кўкайин кесиб,
Мушку амбар, йипор сасиб,
Оёқларин бир-бир босиб,
Пастки кўшкига жўнади.
Яниги очилган гулдай бўлиб,
Хаммалари бирдай бўлиб,
Бадаилари қордай бўлиб,
Жўнади ойим, жўнади,
Пастки кўшкига жўнади.
Бир-бирининг белин ушлаб,
Хар зинага қадам ташлаб,
Ўйин-кулгусини бошлаб,
Жўнади пари, жўнади,
Жўнади қизлар, жўнади.
Жўнади гул юзли дилбар,
Неча пари хизматкор,
Жўнади қизлар, жўнади,
Бари бирдай жоду кўзлар.
Хафадир Чамбийлиниг шоҳи,
Нимадир бунинг гуноҳи.
Жарқиллаган гулдай бўлиб,
Гулшан боғининг пари шоҳи.
Қандай ўғлон, борайин деб,
Бориб ҳолин сўрайин деб,
Худа-яй менга насиб қилса,
Бориб ўйнаб-кулайин деб,
Жўнади пари, жўнади.
Жўнади ойим, жўнади.
Жўнади барно, жўнади.
Жўнади мастан, жўнади.

Пастки кўшкига етиб, Авазжониниң қадди-қоматиниң кўриб, ошиқи бекарор бўлиб, «Марднинг боши ерда қолмасин», деб Авазжониниң бошини тиззасига олиб «Қайси мамлакатдан келдинг?» — деб сўраб, бир сўз деди:

Бир лочин боқишли Жаброил барлим,
Бир лочин боқишим, қайдан бўласан,
Қайси элдан, қайси юртдан келасан,
Қандай шохнинг, қандай бекнинг ўғлисан?
Искаб кўрсам, магар, жанинат гулисан,
Хабар бергин, қайси элдан келасан?
Жамолинг менгзайман осмонда ойга,
Жасадинг менгзадим бўз қарчигайга,
Қошилигни менгзайман эгилган ёйга,
Тарзингни менгзайман бўз қарчигайга,
Ўзингни менгзайман минг қўйли бойга,
Бойвачча сифатлим, қайдан бўласан?
Бино бўлдинг қайси гавҳар донадан,
Парвоз қилдинг қайси манзил-хонадан,
Баланд парвоз хоним, қайдан бўласан?
Шундай бўлди менга ҳақнинг фармони,
Сизни туққанларнинг борми армони,
Сизни кўрганларнинг кетар дармони,
Аслинг одам десам, беҳишт гилмони,
Беҳиштилинг гилмони қайдан бўласан?
Менга теккан эронларнинг назари,
Ҳар кези йўқ ота билмас безори,
Тарзинг кўрдим бир мамлакат шунқори,
Бул ўлкага печук тушди гузари,
Гузар солгап хоним, қайдан бўласан?
Зувалаинг тушгандир бир муштдай лойдан,
Жамолинг тушгандир осмонда ойдан,
Сиздай ёрни тилар эдим худойдан,
Ростин дегин, хоним, қайдан бўласан?
Бу сўзларни айтди меңдай гажакдор,
Сўзимга қулоқ сол, давлатли шүнқор,
Хизматимда саф-саф турган парилар,
Холингни сўради мендай гажакдор,
Хабар бергии, хоним, қайдан бўласан?
Сен эшитгин Гулқиз ойим арзини,
Кўриб томоша қил гулдай тарзини,
Елғон дема Гулқиз пари сўзини,
Хабар бергии, хоним, қайдан бўласан?
Менга айтгин, жоним, қайдан бўласан,
Худо қўшса, бирга ўйнаб-куласан,
Е билмайман, бирор ерга борасан?

Аваҳон манглайнинг ёрилганидан хафа бўлиб, бошини кўтармай ётган эди. «Эди бошимни кўтармасам бўлмайди. Бу қизлар билан бир-икки гаплашай», — деб бошини кўтар-

ди. Бошини кўтариб қараса, бир паризод бошини тиззасига олиб ўтирибди. Атрофини кўп барно қизлар қуршаб турибди. Буларни бу ҳолда кўриб, димоги чоғроқ бўлиб, бу париларга қараб, бир сўз деди:

Баҳорда очилган бօғнинг гулиман,
Юнус ҳам Мисқолниң жону дилиман.
Чамбил элда Гўрўғлиниң улиман¹,
Чамбил элдан, жоним, мунда келаман.
Сўзимни эшитгин, гул юзли жонон,
Отимни сўрасаңг, дейди Авазжон,
Отим Аваз, Чамбил элдан келаман,
Бу сўзимни аягла, позапи жонон.
Сен эшитгин Авазжонниң сўзини,
Излаб чиқдим Қосим шоҳниң қизини,
Малика айёр деган сарвинозини,
Пари дейди шоҳниң жоду қўзини,
Миниб чиқдим элдан Фиркўқдай тулпор,
Сўзимни англасин сендай гажакдор,
Юрсам етарманми Торкистон шаҳар,
Билсанг, йўл бошлагин, гул юзли дилбар,
Малика деб бунда бўлдим хору зор,
Бу йўлларда йўл юраман гажакдор.
Ҳазил билма Авазжонниң сўзини,
Кучук босмас йўлбарс, шерпинг изини,
Олсам Маликадай сарвинозини,
Излаб чиқдим Маликанинг ўзини.
Яна баҳор бўлса очилар гуллар,
Малойик сифатли, гул юзли дилбар,
Агар билсанг, мени бугуи йўлга сол,
Тараҳҳум айлабон йўл бошла, дилбар.

Гулқиз Авазхондан бу сўзни эшитиб, айтди: — Чамбил элидан бўлсангиз, Юнус, Мисқолниң жони-дили бўлсангиз, Гўрўғлиниң ўғли бўлсангиз, менинг туғишгангина аммамниң ўғли бўласиз экан. Бундан илгари Юнус, Мисқол аммам бу юртларга тўрт кунлаб келиб, ҳамма қизларниң ичидаги мени яхши кўриб, балки сизга муносиб кўриб, бошидан рўмолини олиб, мени сизга бахшанда қилиб, рўмолини ўратиб кетган эди. Малика бўлса, худо подшодир, ҳозиргисини кўраберинг,— деб Авазнинг қўлидан ушлаб, юқори кўшқига йўл бошлади.

Авазжонниң остига зар-зарбоб лиboslarни ташлаб,

¹ Улиман.

Гулқиз ойим билан Авазжон бир ерда ўтириб, ҳамма қизлар-парила, бу икки жононга хизматкор бўлиб, олдиларига дастурхон ташлаб, Авазнинг кўнглини хушлаб, писта, руста, қанд, новвот аралашди, бунинг устига олиб келди қовурма гўштди, Гулқиз билан шундай қилиб ўтириши. Авазхон кўнглини хушлаб, думоги чоқ бўлиб, у еридан, бу еридан ушлаб, Гулқиз ойимнинг кўнглини хушлаб, ҳузур қилиб, икковининг думоги чоқ бўлиб, ўтираберди. Қирқин қизлар булаарнинг хизматида хизмат қилиб тура берди.

Бу маконда булаар билан қўшни учта дев бор эди. Катасини Қизил дев дер эди. Девлар бу ерда йўқ эди. Кўйиқоф тарафига овга чиқиб кетган эди.

Энди бу девларнинг келадиган вақти бўлди. Қор, ёмгирилар учқунлаб, шопири келди. Гулқиз ойим ўрнидан туриб, Авазхонга билдирамаган киши бўлиб: — Авазжон, энди сизни мен сандиққа солиб қўяйин, — деб сандиққа солиб қўйди. Аваз ҳайрон бўлиб сандиққа кириб ётди. Бир вақти эди, девлар қаҳрланиб кириб келди. Гулқизга қараб, Қизил дев бир сўз деб турибди:

Гулқиз ойим, эшит айтган сўзимди,
Олмадай сўлдирай гулдай юзингни,
Хизматкор қиб тўрдинг ҳамма қизингди,
Ўйлаб турсам, сенга ўлим лозимди(р).
Сайил этиб тогларда овлаб юрганман,
Кўйиқоф устида туриб кўрганиман.
Очилар боғларда боғнинг бодоми,
Бу ерга стишган одам қадами.
Қулоқ сол, Гулқизой, айтган тилима,
Қандай одам келди мазгил, элима,
Келган одамизодни бергил қўлима,
Бундай ишлар дуруст эмас шаънингга!
Тўксам сенинг кўздан селоб ёшишгни,
Даргазаб бўб кессам тандан бошингни,
Кўриб қолдим одамзод ўйнашингни,
Қилайинми дарров сенинг ишишгни?!
Бир одам наслиман ўйнаб-кўласан,
Девларнинг юзини тубан қиласан,
Келган одамзодни бергил қўлима,
Армои билан, Гулқиз, энди ўласан.
Бошдан тожи, қўлдан бериб давлатди,
Бир одаммаи қурдинг сен ҳам сухбатди,
Бу қилган ишларинг, билсанг, уятди,
Ул одам бу ерда пинҳон бўлибди.
Бирга ўтириб бунда ўйнаб-куласан,

Канизларни хизматингта соласан,
Буидай қилсанг армон билан ўласан,
Ўйнашингни қайда пинҳон қиласан?

Бу сўзни Гулқиз ойим эшитиб, Қизил девга қараб, Гулқиз ойим ҳам бир сўз деди:

Олмадайин сўлган, гулдай тарзим бор,
Бадбаҳт девлар, сенга айтар арзим бор,
Сен тилингни тортиб сўйлагин, девлар,
Чамбилдан келгандир Аваз зўравор!
Кўрганинг йўқ, Гўрўглининг улини,
Юнусман Мисқолнинг жону дилини,
Кўрса ғорат қилар девлар элинини,
Сен тилингни тортиб сўйлагин, девлар.
Чамбилдан келибди Аваз зўрабор,
Тортиб сўйла бу тилингни, дев аждар.
Тойрилди бошингдан тоҷу давлатинг,
Ажал етди, балки тўлди муҳлатинг,
Чўлда қолар, девлар, сенинг жасадинг,
Чамбил элдан қайсар Аваз келибди,
Девни излаб қайсар Аваз келибди.
Сизларни Чамбилга ҳайдаб боради,
Юнусман Мисқолга сўйлаб беради,
Йиглай бергин умринг охир бўлади,
Неча кунда сенинг кунинг тўлади.
Бормаган дев дарров шунда ўлади,
Бу ишларни ўла, қандай бўлади?!
Дод айласанг, эшиitmайди сўзингди,
Харбоб билан ўяр икки кўзингди,
Эрта чошгоҳ ҳайдаб кетар ўзингди,
Чамбил элтса, сенга ўлим лозимди (р).
Холинг билмай бунда лофни урасан,
Эрта чошгоҳ Чамбил ҳайдаб боради.
Чамбил борсанг, икки бошдан ўласан,
Билмайман ҳолинг, қандай бўласан.
Хунхор Аваз кесар сари-бошингни,
Париларга берар сенинг гўшингни.
Қарға-қузгун ейди сенинг лошингни,
Аё девлар, ўйлаб қилгин ишингни.
Авазжоннинг баҳодирлик номи бор,
Мунча катта лоф урмоқлик на даркор,
Ўлар вақтинг яқин келгандир, девлар,
Излаб келган қайсар Аваз зўрабор.

Бу сўзни девлар эшитиб, ақли шошиб, такбиридан адашиб: — Аваз келган бўлса, бизларнинг жондай жиянимиз келган экан. Бизларга аввалдан нимага хабар бермадинг? Авазжон қаёқда? Кўрайик, танийик, Юнус, Мисқол опамизни, Гўрўғли езнамизни сўрайик,— деб девлар уриниб, ҳовлиқиб, лоловлашиб, ҳар нимани бир нима деб, Авазни бундан илгари кўриб юргандай, согиниб қолгандай бўлиб, уялгандан ҳар нимани бир нима деб, Авазни келди, деб отини эщитиб, қўрқиб, у ёққа-бу ёққа /кўзини/ юбортиб, Авазни сўраган киши бўлиб турибди. Шунда Гулқизой пари Авазжонни сандиқдан чиқарди. Айтди: — Мен буни сизлардан қўрқандан яширганим йўқ. Сизларни бундан қўрқиб қочиб кетади, деб яшириб қўйган эдим.

Аваз сандиқдан чиқиб, синойи кўз билан, ҳайбатли сифат билан девларга қаради. Девлар югуриб бориб Аваз билан қўришиб: — Гўрўғли езнамиз, Юнус, Мисқол опамиз омоними? Чамбил юрти тинчликми? Чамбилдаги катта-кичик беклар, полвоналар омоними? Ҳормай-чарчамай, омон-эсон келдингизми? — деб, қўрққанидан Авазхонга қараб, ҳар нимани бир нима деб ялиниб-ёлвораётир. Авазхон буларнинг қўрққанини билиб, сўзига яраша жавоб бериб ўтирди.

Қизил дев: — Бу ерга пиёда келдингизми? Отингиз, жўрангиз йўқми? — деди.

Авазхон айтди: — Отимиз ҳам, жўрамиз ҳам бор.

Қизил дев: — Уидай бўлса бориб олиб келасизми, ё бирорни юборайми, — деди.

Авазхон чиқиб, бориб Гиротни ечиб устига минди. Қаради, Асад мерган, Шодмон мерганинг оти бир тепанинг устида турибди, ўзлари йўқ. «Булар қаёқца кетди экан», деб қаради. Асад мерганин кўрди, бир сув ювиб кетган жираандада ўзини ҳар бир ерга уриб яширина олмай юрибди. Асад мерганин бу туришда кўриб, Шодмон мерган қаёқда экан, деб қаради. Қараса, Шодмон мерганин бир тулкининг инида кўрди: белбўгаридан юқориси инга кирган экан, икки бути зинкийиб турган экан. Авазининг шўхлиги келиб, кўнглини хушлаб, Шодмонининг бутидан ушлаб, аста-аста узанги ташлаб Шодмон мерганин торта бошлиди. Булар девларнинг ҳавода келаётганини осмонда кўриб, девлардан қўрқиб, ўзларини яширинироқчи бўлиб, ҳар ернинг панасига солиб, абгор бўлиб юрган экан. Шодмон мерган калласи иининг ичидаги бу сўзни айтиб турган экан:

Беклигимда суриб қилдим миннатим,
Бир тулкини қувиб келиб иплатдим.
Оҳ урганда хаста кўнглим хушладим,

Ҳар ерда ғанимнинг сирин фошладим,
Жониворнинг қўйруғидан ушладим.
Оёгимдан аста ушла, Авазжон,
Ушлаб олсак, овнинг олди бўлмасми?
Кўздан ёшим мунчоқ-мунчоқ тизилар,
Дийда гирён бўлиб, бағрим эзилар,
Оёгимдан аста тортгин, Авазжон,
Бу тулкимнинг қўйруқлари узилар.
Мендайин мардларнинг кўнглини бўлмагин,
Кўп яшагил, кўп йилгача ўлмагин,
Оёгимдан аста тортгин, Авазжон,
Тулкимнинг терисин нобуд қилмагин.
Мендайин мерганинг кўнглинин бўласан,
Шўхлик қилиб, Аваз, ҳазил қилмагин.
Соф-саломат бу тулкини олайик,
Яна ҳам Торкистон элга борганча,
Терисиний сотиб харжи қилайик,
Яхшимикан, ёмонмикан, кўрайик.

Аваз Фиротга қамчи чотди. Шодмон мерганин индан сугуриб олибди. — Қаци инлатган тулкинг? — деб турибди. Шодмон мерган айтди: — О, мен инлатган тулки, бир тулки эди. Қўйруги узилмасин, териси бузилмасин деб авайлаб туриб эдим, сени одам бўлган десам, бачча кундаги хабалоқ-лаганинг қолган йўқ экан, илқисдан тортиб юбординг, қўйруғи қўлимдан чиқиб кетди. Инининг тўри узоқ экан, инига қараб уриб кетди, — деб уялмай-суялмай бу сўзни Авазжонга айтиб турибди. Авазхон: «Мен ёши боламан. Бу сўзларингизни билмайман-да», — деб кулимсиб турди. Бу икковини кўриб Асад мерган ҳам келди.

Авазжон: — Сен қаёқда эдинг? — деди. Асад айтди: — Шодмон мерган тулки инлатиб юриб эди, тулкиси чап бериб кетмасин, деб тулкисининг олдини олиб юриб эдим.

Буларнинг бу ишини кўриб: — Йўқ тулкини инлатиб юрган ботирлар, — деб Авазнинг думоги чоқ бўлиб айтди: — Ундан бўлса, қуруқ овчилик қилманглар. Мана кўринган кўшк Гулқиз парининг макони экан. Бу маконда бир неча девлар бор экан. Бориб кўриб, овлаб олиб, улар билан суҳбат қилмоқ керак.

Унда мерганлар қўркиб, қўрқса ҳам бошқа кетмакнинг иложини тополмай: — Эндиғи ихтиёр сизда, йўл бошланг, сиз билан бирга борамиз, — деди.

Мерганлар Авазжон билан бирга-бирга отланишиб Гулқизнинг жойи маконига бордилар. Девлар йўлга қараб туриб эди. Буларнинг келганини кўриб, югуриб чиқиб бек-

ларнинг отининг жиловини ушлаб, кўнглини хушлаб, манзил жойига йўл бошлаб, ичкарига олиб кириб, остига яхши тўшаклардан ташлаб, бекларнинг вақтини хушлаб турди. Девлар зиёфатга қўйни сўйди. Пишириб гўштини олиб келиб қўйди, югуриб қилди хизматди.

Булар Гулқизнинг маконида ётди. Эрта билан тонг отди. «Ҳайдаб кетмаса», — деб девлар ҳам жуда қилпиллаб турибди. Кун чошгоҳ ҳаддига етди. Шунда девлар Авазга қараб: — Ў, жияним! Йўл бўлсин, гапнинг ўроли бўлади, сизларга йўл бўлсин? — деди.

Шунда Аваз: — Олой бўлсин, йўл бўлса сизлардан бўлсин, — деди. — Торкистон шаҳрига, Малика парига бораётирмиз. Бизларни отам — Гўрўғли сизларга буюриб эди. «Дев тогаларинг бор, шу дев тогаларингнинг уйига борсанг, тогаларинг бирга бориб, сенга йўл кўрсатиб, Маликани топиб беради» — деб эди. Шунинг учун бизлар сизларнинг уйларингизга келиб әдик, — деди.

Қизил дев айтди: — Ў жияним! Бизлар кун ботиш билан кун чиқарни, ер юзини қолмай учамиз. «Торкистон деган шаҳар бор, Малика деган пари бор» деб эшитганимиз йўқ. Янгитта сизнинг оғзингиздан эшитдик. Манзили ўшердан етмиш йиллик йўл келади, бир Боймоқ дев деган тогангиз бор, шу билмаса бизлар билмадик.

Бу сўзни Авазхон эшитиб, ўйланиб индамай қолди. Унда Қизил дев айтди: — Жияним, пимага индамай қолдингиз? Боймоқ дев деганга номи пастроқ учрадими? Боймоқ дев тогангизнинг давлати катта; Боймоқ девнинг етмиш минг кўк қашқа девдан жиловдори бор. Дев тогангиз кўп катта, уни унча-мунча девлар қатори, деб кўнглигизга келмасин.

Авазхон айтди: — Унда йўлса, сизлар бизга хизмат қилсаларингиз, — деди. Қизил дев: — Хўп, Гўрўғли езнамизнинг хурмати, дев тогаларингизнинг хурмати, — деб бир тилсимот дуо ўқиб, учковини уч олма қилиб, олмаларни ёқасига солиб, уч отни тилсимот ўқиб, тўргай қилиб, қўйнига солиб осмонга кўтарилиб, етти кечачетти кундуз осмонга учиб, қўйилиб бориб бир ерга тушдй. Бир тилсимот дуо ўқиб олмаларни одам қилди, тўргайларни от қилди.

Авазхон қадимги — аслига келиб айтди: — Эй тога! Сизнинг жойингиздан бизлар қанча ерга келдик? Дев айтди: — Бизлар, кечачундуз учиб келаётирмиз. Бизнинг юришилизга ўн тўрт кунилик ерга келдик, сизнинг бу отларингизнинг юришига ўн тўрт йиллик йўлга келдик.

Шунда Авазхон айтди: — Бу йўлни етмиш йиллик йўл деб эдингиз, бу ёғига нимага кўтариб учиб еткизмадингиз?

Дев айтди: — Бундан бу ёги Боймоқ дев тогаларингиз-
ниңг чегараси. Бундан бу ёғига сиздай зўравонлар йўл
юриб ўтмаса, бизлар бир қадам босиб ўтолмаймиз. Агар
биз бир қадам босиб ўтсак, Боймоқ девнинг ўтин териб
юрган, ов овлаб юрган девларидан биронтаси кўриб қолса,
кўлимиизни боғлаб, сийнамизни додглаб, банди қилиб, арба-
нглатиб, ҳайдаб олиб кетиб қолади.

Дев бу сўзларни Авазхонга айтиб, Авазхон билан хўшла-
шиб, омонлашиб, орқасига қараб қайтди. Унда Авазхон
билан Шодмон, Асад мерған — уччовлари бирга йўл тортиб,
бу сўзларни айтиб, йўлда кетиб бораётир:

Ишқ ўтида ёна-ёна,
Хафа фалак дўна-дўна,
Гул юзим сўлди, наилайнин.
Устимиздан ўтган ойлар,
Бу юракда оҳувойлар,
Сар жигали майин жойлар,
Жигадор бўлди, наилайнин.
Келиб кишишининг юртига,
Куйиб айрилиқ ўтига,
Икки кўзим ёр ортига
Термилиб қолди, наилайнин.
Булбулпинг маскани боғлар,
Айрилиққа бағрим додглар,
Усти қорли баланд тоглар.
Гул юзим сўлди, наилайнин.
Фиротимга қамчи чотдим,
Кечакуидуз шабгир тортдим,
Гул юзим сўлди, наилайнин.
Айрилиққа бағрим додглаб,
Узоқ йўлга ўзим чоғлаб,
Ёр юрти деб қонлар йиглаб,
Гул юзим сўлдим, наилайнин.
Жафо тиги жондан ўтиб,
Айрилиқ бағримни йиртиб,
Кечакуидуз шабгир тортниб,
Малика, деб қонлар ютиб,
Гул юзим сўлди, наилайнин.

Бу сўзларни Авазхон айтиб, Қизилқум деган ерга етиб
борди. Шундай қараса, қип-қизил Қизилқум, ундан бошқа
ҳеч нима йўқ, кўкарған гиёҳ ҳам йўқ, лекин қумнинг
чеккасида бир чинор зинкийиб турибди. Жуда катта чинор.
Унинг ён ёгини кўргон қилиб, девор қилиб кўйибди. Кўргон-

нинг девори қалайидан. Буни кўриб, Авазхон отини мергандарга бериб: — Сизлар шу ерда туринглар, бу чинор қандай чинор экан, бу қўргон қандай қўргон экан, мен бориб, кўриб келаин,— деб шу чинорга, Қалайи қўргонга қараб жўнаб кетди. Бориб Қалайи қўргоннинг дарвозасини очиб ичкарига кирди. Кўрса, чинорнинг ости сарховуз. Катта чинорнинг шохлари ҳар ёқقا похлаб кетган, шохларида тўти, майпа, булбуллар бола очиб, сайраб ётган. Овозаси оламга кетган, ажаб чинор экан. Бу қандай чинор экан, деб қараб турив эди, дарвозадан бир қаландар ичкарига қараб кела берди. Қаландарнинг ҳайбатини, жасадини кўриб Аваз қўрқиб ўзини ҳар ерга урди, ҳеч пана бормади. Авазхон ақли шошиб, иложини топа олмай, ноилож чинорнинг устига чиқиб олди. Қаландар келиб чинорнинг остига қўйди. Кади-мудбақ, сўталарни дараҳтга илди. Бангни уриб, кайфини суриб, думоги чоқ бўлиб, телпагининг таркидан бир олмани чиқариб, жагига бир уриб, паризод қилиб, бунинг билан ўйнаб-кулди, думогини чоқ қилди. Буни Авазхон чинорнинг бошида кўриб турди. Қаландар парининг тиззасига бошини қўйиб, жамолига тамоша қилиб, ухлаб қолди. У паризод қаландарнинг бошини ерга олиб қўйди. Ўзининг ёқасидан бир жуволдизни олиб, уни бир шапати уриб барзанги қилиб, бу билан ўйнаб-кулиб думогини чоқлаб, ўтира берди. Қаландарнинг уйгонадиган фурсати яқин бўлди. Барзангининг жагига бир уриб, қадимгидай жуволдиз қилиб, ёқасига туйраб қўйиб, қаландарнинг бошини тиззасига олиб, қадимгидай бўлиб ўтира берди. Буни ҳам Авазхон чинорнинг бошида кўриб турди. Қаландар уйқудан туриб, паризоднинг жагига бир уриб олма қилиб, телпагининг таркига солиб, кади-мудбақ, сўталарини олиб, оллоҳ, билоллоҳ, деб йўлга кириб жўнай берди. Авазхон шошиб-пишиб чинордан тушиб, қаландарга товуш қилиб, чақириб, бу сўзни айтиб, қаландарга стиб олмоқчи бўлиб бораётир:

Фам билан саргайди гулдайин дийдор,
Телпагинг қаққаймай ўлгур, қаландар,
Ёринг бир десам, иккови бор экан,
Ёрингнинг ўйнаши сендан зўрабор.
Армон билан билмаганинг билдирав,
Ханжар чекиб, қора бағринг тилдирав,
Иккови бирикса, сени ўлдирав,
Сенинг гулдай юзинг бир кун сўлдирав.
Кўриб қолдим ул икки ўйнашингни,
Иккови бирикиб кесар бошингни,
Хабардор бўл, бу ишлардан, қаландар,

Қарға-қузғун ейди сенинг гүшингни.
Ерим бор деб мағрур бўлиб юрасан,
Иккови бирикса тайин ўласан,
Ўзинг ўлиб, гўштинг бунда қолади,
Уқагар, қаландар, қайда борасан?
Бу сўзни айтиб, Аваз кўнглини хушлади,
Қаландарнинг белбоғидан ушлади,
Шул замон энига қоқиб ташлади,
Чинорнинг остига об кеб¹ муштлади.

Аваз қаландарга айтди: — Бобо, сиз гадой экансиз, парчапурча нонингиз борми, деб сўраётибман,— деди. Қаландар: — Бирордан бир нарса сўраган одам уриб сўрайдими, бор бўлса, урмасанг ҳам ўзим бераман,— деб қўлбарини қараб, қаттиқ кулча бор экан, чиқариб Авазхонга берди. Авазхон кулчани тўрт синдирим қилиб: — Олинг бобо,— деди. Қаландар бирорини олди, Авазхон бирорини олди, икки синдирими одамсиз қолди.— Бу икки синдиримнинг эгасини топинг,— деди.

Қаландар айтди: — Ўзинг кўрган ёлғиз қаландарман, менда қандай одам бор?!

Авазхон қаландарга сиёsat қилди: — Ўлдираман,— деди. Аваздан қўрқиб, ёқасидан олмани олиб бир урди, паризод бўлди. Бир синдиримини бу олди. Сўнгра парига Авазхон: — Жўрангни топ! — деди. Пари улай-булай деди. Бунга ҳам дўқлаб, сиёsat қилди. Аваздан қўрқиб ёқасидан бир жуволдизни чиқарди. Чаккасига бир урди, бир барзанги пайдо бўлди. Кулчанинг бир синдиримини бу олди, тўрт синдирими ҳам эгалик бўлди.

Авазхон ўрпидан туриб барзангии чопиб ташлади. Қаландар ҳам телпаги қайқайиб: «Бир одам деб икки одамни кўтариб юрган эканман»,— деб ўрнидан туриб, бу ҳам хотинини чопиб ташлади. Шунда Авазхон қаландардан сўради: — Бобо, бу хотинни қаердан олиб эдигиз?— деди.

Қаландар айтди: — Мен бундан илгари Гулшанинг богидан тиланиб гадойлик қилиб юриб келаётуб эдим. Гулшан богининг ичида, шиша ҳовузда ҳамма парилар чўмилиб ётган экан. Бадайлари қордай, бари бирдай. Муни шу ерда бир гулбутанинг тагига ўтказиб қўйган экан. Тилсимот дуо ўқилиб, муни олма қилиб, телпагимнинг таркига солиб, парилардан қочиб кутулиб кетиб эдим. Менинг чангалимга тушганига ўн саккиз йил бўлди. Шундан бери буни бир нарсага жонзодга кўрсатмай юрган эдим. Ўғлим, мен аҳмоқ

¹ олиб келиб.

бўлиб, пари деб икки нарсани зилдай қилиб кўтариб юрган эканман.

Бу сўзни қаландар Авазга айтиб туриб эди, яна бир қаландар «олло бир, оллоҳ», деб дарвозанинг эшигидан кириб кела берди. Авазжон қаландарнинг қадди-қоматига шундай қараса, бошдан-оёғи бирдай қаландар, ҳар яғрини қирдай қаландар, бошида кулоҳ, қўлида сўта. Сўта билан чинорни бир урди. Чинордан бир эшик очилди. Авазхон қараса, чинорнинг ичида дарчама-дарча уч кўшк бор экан, кўшкларни кўриб, қаландар айтди: — Оббо шаллақи, бу ерда ҳам йўқ экан.

Аваз айтди: — Бобо, сиз кимни излаб юриб эдингиз, кимни тайинлаб қўйиб эдингиз, бу ерга, пима ишда юрибсиз, кимни ахтарасиз?

Шунда қаландар Авазга қараб, юрган юришини, чиққан юртини, қилиб юрган ишларини баён бериб, бир сўз деб турибди:

Сўзимга қулоқ сол, турган ёш ўғлон,
Мени сўрсанг Чин-Мочиндан келаман.
Сенга қурбон мендай бобонгнинг икони,
Чин-Мочинда билсанг, бобонг макони,
Қаландар деб, болам, гофил бўлмагин
Аслимни сўрасанг, Чин-Мочий хони.
Ёр ишқида, болам, бўлдим қаландар,
Ваъда бериб кетди гул юзли дилбар,
Отини сўрадим — Малика айёр,
Шу чинорни ваъда берган гажакдор.
Торкистонда деган эрди шахрини,
Кўп ерии ахтардим — дунё борини,
Ҳеч бир ёрдан тополмадим парини,
Кўп ҳалак айлади харидорини.
Соқолим оқариб ёшим қайтганда,
Ёр ханжари ўртаб кетди багримни,
Тишим тушиб, оёқ гўрга етганда,
Ахтараман Маликадай парини.
Излаб топсам маликадай гажакдорни,
Сабил қиласай Чин-Мочиннинг шахрини,
Сен эшигтни мендай бобонг сўзини,
Кучук босмас йўлбарс, шериниг изини,
Излаб чиқдим Қосимшоҳнинг қизини,
Элнинг Маликадай сарвииозини.
Чин-Мочин шахрида қолди кирдикор,
Кўп ҳалак айлади гул юзли дилбар,
Излағаним Маликадай суяр ёр,

Ул сабабдан, болам, бўлдим қаландар.
Чин-Мочин шахрида мамлакатимди (р),
Хон қаландар дейди менинг отимди,
Излаб чиқдим Малика паризотимди,
Беэга қилганман ўсган юртимди.
Қулоқ сол, эшитгин айтган нолага,
Шоқаландар дейди мени, садага,
Эшит болам, бу кун менинг нидога.
Девни кўрса қамсаб бошин оламан,
Дев битганинг кушандаси бўламан.
Насиб қилса, Маликани оламан.
Оtim Қаландардир, ўзим зўрабор,
Лак-лак девлар бўлолмайди баробар,
Ғайратимни кўрса йиғлайди девлар,
Маликага бўлиб чиқдим харидор.
Торкистонда кўргин бобонг ишини,
Сулатаман девнинг гавда-лошини,
Охир қилай девлар ўтиришини,
Шуйтиб олай Малика бувишини.
Бу сўзларни айтди бобонг қаландар,
На жойлардан келдинг давлатли шунқор?
Мен қаландар Маликага харидор,
Бу ерларда, болам, нима ишинг бор?

Авазхон бу сўзни эшитиб, қаландар бобосига қараб, Авазхон ҳам бошидан ўтган ишларни бир-бир айтиб, жавоб бериб, бир сўз деб тургани:

Аё, бобо, тимсол айтай бир алвон,
Олмос-пўлат белда, эгнимда қалқон.
Гўрўғли ўглиман, отим Авазжон.
Сиру ҳолинг, бобо, баён айладинг,
Мен ҳам, бобо, сендай юргап, саргардон.
Чамбилинг элида даврон сурибди,
Фиркўқ отни бир кун отам минибди,
Шакар кўлга бир кун овга борибди.
Овда юриб паризодни кўрибди,
Сиру ҳолин отам шундан сўрабди,
Торкистон деб анга хабар берибди.
Малика экания аниқ билибди,
Пари билан неча ваъда қилибди,
Ул сабабдан шунга кўнгил берибди.
Қулоқ солинг, бобо, айтган тилема,
Етарманми Торкистоннинг элига,
Отам ошиқ Маликанинг ўзига

Маликанинг ойдай тўлган юзига,
Ошиқ бўбди Қосимшоҳнинг қизига,
Торкистоннинг шундай жоду кўзига:
Яна баҳор бўлса очилар гуллар,
Гулни кўрса масти бўб сайрап булбуллар.
Миниб чиқдим Фирқўқдайин тулпорни,
Борар бўлсанг, мен ҳам ҳамроҳ қаландар!

Чамбил элда мени ҳам бекман, тўраман,
Ўз элимдан меҳнат тортиб келаман,
Насиб этса Маликани оламан,
Мени ҳам Маликага кетиб бораман.

Ана шунида бу сўзни ўтирган қаландарлар эшилди. Хотинини ўлдирган қаландар Авазжонга қараб, у ҳам бир сўз деди:

Кўздан ёшим мунчоқ-мунчоқ тизилди,
Дийда гирён бўлиб, бағрим эзилди,
Маликани айтдинг, кўнглим бузулди,
Борар бўлсанг, мени ҳам ҳамроҳ, Авазжон.

Мени сўрсанг; Рум элидан келаман,
Жафо тортиб Торкистонга бораман,
Бир қиз учун жафо тортиб юраман,
Борар бўлсанг, мени ҳам ҳамроҳ, Авазжон.

Ғам билан саргайди гулдайин дийдор,
Излаб чиқдим мени ҳам Торкистон шаҳар.
Сен эшиггин мэндай бобонг сўзини,
Олмадай сўлдириб гулдай юзини,
Топарманими Оқдевшоҳнинг қизини,
Борар бўлсанг, мени ҳам ҳамроҳ, Авазжон.

Айролиқ ўтига бағримни доглаб,
Мен юрибман Тиллақизни сўрғлаб,
Тиллақиз деб шундай бўлдим қаландар,
Кўп жафони солди гул юзли дилбар,
Шу сабабдан мени ҳам юрган қаландар,
Руминиг юртида қолди кирдикор,
Тиллақиз деб мени ҳам бўлган қаландар

Қийғир деган қуш ўтирас қияда,
На қўриб кечирдим фоний дунёда,

Ёр ханжари ўртаб менинг бағримни,
Беш юз йиллик йўлдан пою пиёда.

Рум элида мен ҳам Ҳасан подшоман,
Ёр ишқидан қаландар бўйп юраман,
Рум элидан ўзим ошиб келаман,
Бу йўлларда сарсон бўлиб юраман.
Лақабимни дейди устайи заргар,
Торкистонда Тиллақиздай ёрим бор,
Маликани айтсанг, кўнглим бузилар,
Борар бўлсанг, мен ҳам йўлдош, Авазжон.

Қулоқ солинг меңдай бобонг тилига,
Подшо эдим, болам-еј Рум элига.
Ёр ишқидан бўлиб кетдим қаландар,
Ахтариб кўрганман жуда кўп шаҳар.
Борар бўлсанг, мен ҳам ҳамроҳ, Авазжон,
Борар бўлсанг, мен ҳам йўлдош, Авазжон.

Сен эшигни Шозаргаришиг сўзини,
Оламаним Оқдевшоҳнииг қизини,
Тиллақиздай тажакдориниг ўзини.
Жаҳонни сайр этиб ўйнаб-куламиш,
Насиб бўлса бирга-бирга борамиш.
Бу йўлларда ҳар на бўлса, бўламиш,
Борар бўлсанг, мен ҳам ҳамроҳ, Авазжон!

Шунда Авазхон қаландардан бу сўзни эшилди: Мунинг подшолигини билди. «Мунинг бирори Рум мамлакати подшоси экан, бирори Чин-Мочин элинииг подшоси экан», — деди. Айтди: — Икковинг ҳам бир ёр учун йўлларда кўп сарсон бўлиб, щунча подшоҳлик шавкатидан, аркони давлатдан кечиб, яёв мундай қаландар бўлиб юрмоқ не даркор? Бу йўл узоқ бўлса, сувсиз қип-қизил Қизилқум бўлса, бу кумни беш-үн кунда босиб ўта олмай юрса. Бу қип-қизил кумда пиёда юриб, очликдан, сувсиликтан сувсаб, очқаб, овора бўлиб, икковинг ҳам ўласан. Подно бўлсанглар, отланниб юрсанглар бўлмайдими? Бу қандай расвочилик. Ўзларигизни мунча абгор қилиб, бу чўлда кўп сарсон бўласизлар, — деди.

Шоқаландар айтди: — Сенинг отангнииг чилтонлар тарбия қиласи оти бор, ҳар ерга борсанг, учар қушидай, қамчи урсанг, учар қушдан ўтади. Қандай душманин қувсанг, етади. Ул отангнииг отини мингган киши нима қиласман деса, муродига етади. Бизлар подшо бўлганимиз билан биз-

нинг бундай чилтани тарбия қилган отимиз йўқ. Бошқа отлар бу йўлларда юра олмайди, ҳожат бермайди. Сен от, яроқ-асбобинингга ишонсанг, биз худойимизга ишониб, телпагимизни қайқайтиб келаётимиз. Бизнинг телпагимизниңг қайқайганини бизга таъна қилма! Йўлда кўрамиз, биргабирга бораётимиз, бизларниң ким эканимизни сен кўрасан, сенинг ахволингни биз кўрамиз, йўл узоқ бўлса ҳам пойгаси ёвуқ. Мана бу Қизилқумни, омон бўлсак, бориб кўрамиз,— деб икки қаландар, Авазхон учкови чипорининг олдида кўп сўзларни гаплашиб, маслаҳатни бир ерга қўйиб: — Эй болам, гапдан пима чиқади, йўл юрмоқ аъло-роқ. Энди йўл юрайик, — деди.

Аваз айтди: — Уидай бўлса, э боболарим, менинг яна иккита жўра-йўлдошим, отларим бор эди. Энди йўл юрар бўлсак, жўраларимни бориб айтиб келайин, ундан сўнг биргабирга жам бўлишиб йўл юрамиз.

Боболари: — Бориб айтиб кел, ундан бўлса дарров кел,— деди.

Авазхон Асад мерған билан Шодмон мерғанинг олдига бориб, отини миниб, икковини эргаштириб, чинор ёнига, сарҳовуз олдига олиб келиб, боболарини кўрсатди. Мерғанлар қаландар боболари билан кўришиб, сўрашиб ўтиридалар. Бу икки бобосига билдиримаган киши бўлиб, Авазхон кўнглида: «Ажаб шаҳарларни, ажаб сирларни бу баҳона билан кўрдим, ажаб жаҳонгашта бўлдим. Жаҳонни, ажойиб-гаройибларни кўрдик», — деди. Энди йўл юрмоқчи бўлиб, маслаҳатни бир ерга қўйиб, Авазхон, Шодмон мерған, Асад мерған учкови отланиб, икки қаландар яёв, телпаги қаққайиб бу икки жабоқлик одам бўлиб, Қизилқумга тушиб жўнай бердилар.

Азаматлар олмос бойлар дастига,
Ганим тушар камдавлатниңг қастига,
Беклар миишиб бедов отининг устига,
Қумни юзиб иргир эди бедовлар,
Чув, деб қамчи уриб, ҳов, бир беклар,
Линг ҳамроҳ бўлди икки қаландар,
Тушиб жўнади бари қизил қумига.
Узоқ йўлдир Қизилқумниңг ораси,
Маст бўлгантир Чин-Мочининиг тўраси.
Маст бўлиб сўтасин отди қаландар,
Қизилқумни тўзон тутди муқаррар,
Қистаса ҳам етолмайди бедовлар,
Шайдилло деб йўл тортади қаландар,
Кўзидан ёшини тизиб боради,

Қаландарлар отдан ўзиб боради,
Бедовлар қумларни юзиб боради,
Кун-бакун бадани қизиб боради.
Аваз ўғлон кўиглини бузиб боради.
Дунёдан умидини узиб боради.
Таваккални бу худога қилади,
Аваз ўғлон яратганга жилади,
Чув дейди, Фиротга қамчи уради,
Қаландарлар отдан ўзиб боради.
Қумларда ҳорийди мингандан тулиор,
Авазжоннинг баҳодирлик номи бор.
Қамчи урди Авазжондай зўрабор,
Яшии ташлаб иргир эди бедовлар,
Маст бўлиб боради икки қаландар,
Қистаганман етолмайди бедовлар.
Юрса Қизилқумни тўзон олади,
Маст бўлиб қаландарлар боради,
Ҳарчанд қичаб баҳодир беклар,
Қичаганман етолмайди бедовлар,
Маст бўлиб боради қаландар,
Ҳайрон бўлиб бораётир зўрабор.
Давлат қўйса гар чибининг бошига,
Семург қушлар салом берар қошига,
Банда кўнар таңгри қилган ишига,
Аваз қамчи урар аспи қушига.
Чу! — деди Фиротга қамчини чотди,
Тиллари танглайга борди-да, қотди,
Сувсизликдан оша жабрлар ўтди,
Қизилқумда қаландарлар йўл тортди.
Ташна бўлиб қумда бедовлар ётди,
Мергаилар ҳам Авазжонни йиглатди,
Қаландарга Аваз қараб кўз тутди,
Қаландар қайқайиб шунда йўл тортди.
Армои билан ўлдим, гаминг с, деди,
Ғариб бўлдик, бобо, бери кел, деди,
Ғарибликда мендан хабар ол, деди.
Ҳеч кимсага келмай қолди ҳолатим,
Ташна бўлиб йиқилгандир Фиротим,
Қумда қолар ўхшар менинг жасадим.
Учқур эдим, қанотимдан қайрилиб,
Югрук эдим, туёғимдан тайрилиб,
Қумда қолдим мен отимдан айрилиб,
Мўмин бўлсанг, менга ҳамроҳ, қаландар,
Ташна бўлиб қолдим мунида мунгойиб,
Мурдам мунида бўлмасин-да бесойиб.

Илоҳим раҳм айласин қонли ёшимга,
Хафа фалак оғу қўшиди ошимга,
Мўъмин бўлсанг, бобо, келгин қошимга,
Кўп кулфатлар тушди менинг бошимга.
Қизилқумда, бобо, бўлдик хору зор,
Ҳолатдан кетди-ку мингани бедовлар,
Ташна бўлиб йиғлар Аваз зўрабор.
Мўмин бўлсанг, менга ҳамроҳ қаландар.
Бу сўзни айтиб Аваз ўглон йиглади,
Қаландар бурилиб шундай қаради,
Бу сўзни айтиб Шоқаландар келади:
Заргар сизман бирга-бирға бўлайик,
Ўглонларнинг бориб ҳолин сўрайик,
Қумда гариб бўлди Чамбилинг марди,
Ташна бўлиб йиқилибди Гироти.
Ҳар на хизмат бўлса, бориб қиласай.
Бу сўзни ўйлаб Шоқаландар келади,
Келиб Авазжоннинг ҳолин сўради.

Қаландарлар Авазхоннинг олдига келиб:

Ҳаққа етгай айтган иолам,
Обод бўлгай кулбаҳонам.
Сенсан менинг Аваз қўзим,
Саргайгаңдир гулдай юзинг,
Сен ҳам айрилмагин мендан,
Мен ҳам айрилмайин сендан!
Баҳорда очилган гулим,
Сенсан менинг жону дилим,
Гариб бўлган Аваз улим,
Сен ҳам айрилмагин мендан,
Мен ҳам айрилмайин сендан!
Мундан Торкистон боргуича,
Дунманга қиргин солгуича,
Шоҳнинг қизини олгуича,
Сен ҳам айрилмагин мендан,
Мен ҳам айрилмайин сендан!
Қайтиб Қизилқум келгуича,
Девлари қиргин солгуича,
Уидан Ўртачўл боргуича,
Ойим Маликани олгуича,
Сен ҳам айрилмагин мендан,
Мен ҳам айрилмайин сендан!
Мундан Чамбилига боргуича,
Номдор отангни кўргуича,

Дунёниг даврии сургунча,
Сен ҳам айримагин мендан,
Мен ҳам айримайин сендан,
Жоним, айримагин мендан!..

Шунда қаландарлар бу сўзларни айтиб, Аваҳон, Асад, Шодмон мерғанларнинг олдига келиб, бирори бир тилсимот қилиб, Шоқаландар бу уч полвонларни олма қилиб, телпагининг таркига солди, Шозаргар ҳам бир тилсимот ўқиб дам қилиб, уч бедов отни тўргай қилиб, кади-мудбакига қамаб олди.

Шоқаландар бекларни кўтариб, Шозаргар бедов отларни кўтариб, телпаги қайқайиб, маст бўлиб, Қизилқумга тушиб, кетиб бораётир. Аваҳ ўғлон Чамбидан баҳодирлик номини қилиб, бу Торкистон шаҳрига бормоққа бел боғлаб, баҳодирман деган Аваҳ, бугунги кунда қаландарларнинг қўлида олма бўлиб, бедов отлари тўргай бўлиб жулбираб қола берди... Ана шундай қаландарлар буларни кўтариб, хизмат қилиб, қумда печа муддат йўл юриб, бир қумнинг устига тушиб: «Энди бир қайф қилиб, бағгии уриб, нашалашиб, упдан сўнг йўлга тушиб жўнаймиз»,— деб ўтириб, димоги чоғ бўлиб айтди: — Энди мазғил яқин қолди. Булар ҳам дамини олгандир. Энди буларни аслига келтирмоқ лозим. Булар билан ҳангамалашиб, гаплашиб кетайик.

Бир тилсимот ўқиб, Аваҳ билан мерғанларни, ҳам отларини аслидаги ҳуснига келтирди. Шоқаландар айтди: — Эй, Аваҳжон, энди йўл яқин қолди, ҳангамалашиб борайик,— деб сени аввалдаги ҳуснингга келтирдик. Энди бирга-бирга йўл юрайик.

Аваҳон мерғанлар билан учови отланиб, бедовларни миниб олди. Қаландарлар телпаги қайқайиб яёв йўл бошлаб, бешовлари отлиқма-яёв бўлиб, Қизилқумда йўл юриб бора берди.

Худо қилган ишга банда кўнади,
Бедов мишиб, энди, беклар жўнади,
Қаландарлар унга ҳамроҳ бўлади,
Ҳар на бўлса тақдиридан кўради.
Эшитингиз бундай шоҳниг сўзини,
Қўмларда қичайди аспи тозини,
Излаб чиққан Қосимшоҳниг қизини
Маликадай унинг сарвинозини,
Ярғоқ бўлди жониворнииг сиёги,
Тос тепада қолди икки қулоги,
Йигирма уч кечакундуз югуриб,
Корсонидан ивиб тушди туёғи.

Иигирма беш кечакундуз ўтганды,
Корайиб кўриди Кўкламнинг тоги,
Етмиш йиллик йўлдир бошдан-оёги.
Хориб бораётир бедов тулпори,
Оҳ тортиб қарайди Чамбил беклари,
Ярқиллаб кўринар девлар шаҳари,
Ҳар чашма бўйида беш юз чипори.
Шунда бу кўриди тогининг қораси,
Буниинг бордир уч юз олтмиш дараси,
Кўп бўлади Оқ девшоҳнинг ҳийласи.
Ҳар дарадан тўққиз чашма оқади,
Ҳар чашмага ботмоп заҳар қотади.
Ташна беклар заҳар сувга етади,
Мавж урган дарёни беклар кўради.
Ташна эдик,— деди шунда бу беклар,
Вақти хуш бўб шоду хуррам бўлади,
Ичмакка Авазхон кўнгил қиласи.
Шоқаландар энди буидан хабардор:
Мундан тотган одам тайин ўлади!

Ичармац деб, Аваз, кўнгил қилмагин,
Гарив бўлиб бу ерларда ўлмагин,
Дарё деб буларга магрур бўлмагин!
Бу элларда бордир жодугар девлар,
Бу ишлардан Аваз ўғлон бехабар,
Тотган жонзод омон қолмас муқаррар,
Бу сувларга заҳар қўшгандир девлар.
Бу сўзларни айтгандир Шоқаландар,
Бу ишилардан сендай беклар бехабар,
Ҳар ким ичса ўлар, Аваз, зўрабор,
Насиҳат беради Шоҳиқаландар,
Ташниаликдан йиқилдилар бу беклар,
Худо дейинишиб, ҳамроҳ бўлиб Шозаргар,
Ҳожкатини тилаб йиглар мергаилар.

Шунда Авазхон, мергаилар қаландардан бу сўзни эшитиб,
сувга заҳар қўшганини билди, ташна бўлган бек хафа бўлиб
йиглади.

Ташниаликдан тиллар таңглайга қотди. Худо, деб беклар,
қаландарни Шоҳзаргари буларга қўшилиб йиглай берди.
Йиглаб-йиглаб сувсизликдан иложини тоюлмай, қандай қи-
ларини билмай, кўкрагани нам ерга бериб ётди. Бедов
отлари ҳам сувсизликдан кўп ҳориб-чарчаб, тили оғзи-
дан бир қарич чўзилиб, бу бедов отларининг ҳам юарга
ҳолати қолмай, булар ҳам таппа тушиб ётди. Булар Кўклам

тогдā шу кўргиликда кўп сувсаб, ҳориб-чарчаб, йиглаб, чувиллаб ётиб қолдилар.

Ана шунда жўралариининг Кўклам тогдā сувсаб, чарчаб қолганини Шоқаландар кўриб, буларниң ҳолига раҳми келиб, азиз авлиёлардан сув тилаб, аиззларга ялиниб-ёлбориб бир сўз деб турибди:

Барчанинг отаси ҳазрати Одам,
Пайғамбарлик анга бўлди мусаллам.
Иброҳим, Исмоил, Макка муаззам,
Динларниң чироги Имоми Аъзам,
Муҳаммадга уммат, ҳаққа мусаллам,
Ташналарни сероб айлар кун бўлди...
Рӯҳинг бино бўлди оламдан бурун,
Аршу қурси, ловҳи қаламдан бурун.
Ҳақ Расул, мен сизга сигиндим бугун,
Ғамли қуллар йиғлашар йгин-сигин,
Йиглаганинг бўлур кўз ёши тугун,
Ташналарни сероб айлар кун бўлди.
Садқанг бўлай эр Сулаймон пойтоқ,
Кўқонга юбординг мўйи муборак,
Зиёрат айлади насиб қилган ҳалқ,
Каримсан, Саматсан, расулинг барҳақ,
Ташналарни сероб айлар кун бўлди.
Майдонда қилмадим Рустаминг жангги,
Ҳайбатимдан титраб кетса фарангиги
Тошкентининг элида эр бобо Зангги,
Ташналарни сероб айлар кун бўлди.
Тавба қилдим, мен гапирсам баланд-пас,
Бўл бандагдан баланд бўлди чўну хас,
Соқининг сардори эр Саъди Воққос,
Отингдан айланай ё Ғовсқ Ғиёс,
Ҳақнинг хазиначиси Хизир Илёс,
Ташналарни сероб айлар кун бўлди.
Ҳақ, деб чиқар, ғамли қулнинг овози,
Садқанг бўлай Ҳўжа Ҳофиз Шерозий,
Гуноҳкор бандагмаи, раҳмон, бўл рози,
Ташналарни сероб қилар кун бўлди.
Садаганг бўлайин Расул — Мухаммад,
Рўзи Маҳшар айласин-да шафоат,
Сен ўзинг, бандам, дениг Қозиул-ҳожат,
Ташналарни сероб қилар кун бўлди.
Ўлимнинг кечин бер, имонга қувват...
Шайтоңдан имонни сақлаинг саломат,
Мерғанларниң пири замчи Аҳмад,

Ташналарни сероб айлар кун бўлди.
Умид қилиб йигтайман ҳазрати Нурдан,
Мискин умидвордир Алидай шердан,
Аввали оллоҳдан, дуюми пирдан,
Ғам тортган лочинни қутқоргии тўрдан,
Лочининиг қаноти бўлмасин майиб,
Фалакка саир этган ҳазрати Люб,
Уч юз олтмиш ўтган мардони гойиб,
Кам бандалар мақсад тилар мунггойиб.
На иш келсии камбаиданинг қўлидан,
Ё мадад тилар ҳазрати Алидан,
Умид қилдим Говсул Аъзам валидан,
Олғин хабар ташналарнинг ҳолидан,
Ташналарни сероб айлар кун бўлди,
Қодир оллоҳ сен биларсан ҳолимни,
Ёд айлаб йигларман Жаббор-каримни,
Доно эгам, бевақт берма ўлимни.
Менким иочор, сенга ҳолим маълумдир,
Холиқсан, каримсан, қаҳринингдан қутқар,
Гуноҳкор бандаман, мақсудга еткар,
Садқаиг бўлай, хўжай каъба, ол хабар,
Ташналарни сероб айлар кун бўлди.
Ҳар на бўлса ўзинигдадир ихтиёр,
Самарқанднинг чорбоги дерлар —
Шоҳизида, эр Дониёл пайгамбар,
Ташналарни сероб айлар кун бўлди...
Садагаиг бўлайин имом, чилтанилар,
Шайдулло, деб йиглар, Авазман Заргар,
Ер юзинда жумла ўтган валилар,
Бу сўзларни айтар Шоҳиқаландар,
Сўтасини ерга урди баյқбар,
Қўйл кўтариб дуо қилди чилтанилар.
Бир чашма оқиб ҳақ-парвардигор,
Ичиб сероб бўлди ул танина беклар...
Шоду хуррам бўлиб бу ташна беклар,
Сероб бўлди бедов билан полвонлар.
Буларнинг йиглаганин худо эшиитди,
Ташналик кулфати бошидан кетди,
Димоқлари чоқ бўлишиб барининг,
Югуришиб келишиб бу сувдан ўчди.

Ана шунда Шоқаландарнинг мурожатини қабул қилиб,
сўтасининг остидан бир чашма-булоқ пайдо бўлиб, беклар,
қаландарлар, бедовлар ичиб, ҳаммаси сувга тўйиб, сероб бў-
либ, димоги чоғ бўлишиб, маслаҳат қилиб ўтирганда, Шоқа-

ландар айтди: — Эй Аваз ўглон — бўлам, эндиги маслаҳат шул: Торкистон шаҳар бир бўлса, шу тогниинг остида, ё устида бўлар. Сизлар энди шу с尔да ўтиринглар, мен бробиб бу тогниинг у ёқ-бу ёғини кўриб, мўлжаллаб келайин. Агар Торкистон шаҳаридан дарак топсан, келиб сизларга хабар берайин,— деб ўрнидан туриб кетди. Авазжон, Шозаргар, мерганилар бу чашманинг олдида қолди.

Ана шунда Шоқаландар бораётуб эди, олдидан бир оёқ — бир товои йўл чиқди. Бу йўл билан бора берди. Қаради, йўли пастга тушди, тушиб кета берди. Қирқ зинапоя пастга тушиб кетди, бир катта — мисли шаҳри азимдай ерга борди. Жонзод йўқ, одамзоднинг суюги тог-тог, том-том бўлиб ётибди. Қаландар бу суюкларни оралаб дар хайрон бўлиб юриб эди, фалакдан бир дев учиб қуюлиб келаётир, етмиш минг кўкқашқа девдан жиловдори бор, тиззаларида бир бинойи-яхши бесақал баччаси ҳам бор. Бу девнинг сиёсатини, хайбатини қаландар кўриб, ўзини ҳар ерга урди, ҳеч ер пана бермай қолди. Шунда уювли турган суюклардан овоз чиқиб, қаландарга қараб, бир сўз деб турибди:

Ўз элимда шоҳлик ғамин еб эдик,
Маликани биз олармиз деб эдик,
Тўқсон тўрт лашкар билан кеб эдик,
Шу девининг чангига бўлдик гирифтор.
Ҳеч ким бўлмас ушбу девга баробар,
Етмиш беш шаҳарнинг бунда қони бор,
Малика деб ўлди исча гўзаллар,
Ҳеч ким бўлолмади девга барабар!
Сен ҳам бўбсан Маликага харидор,
Одамзодга бу одамзод жой берар,
Суюкнинг остига киргии, қаландар,
Шундай кўрса, армон билан ўлдирад!
Дод айласанг, эшийтмайди сўзинигни,
Зулм билан ўяр икки кўзинигни,
Ўлдиради, девлар кўрса, ўзинигни,
Суюкнинг остига киргии, қаландар!
Ушбу девга сен ҳам бўлмагин дучор!
Девлар кўрса, тўкар кўздан ёшинигни,
Зулм билан кесар тандан бошингни,
Ўртага олиб бари ейди гўшинигни,
Кўролмайсан қовму қариндошингни,
Охир қилар девлар ўлтиришингни.
Малика деб жафо тортиб келасан,
Одамзодсан бунда гариб бўласан,
Девлар кўрса сен ҳам биздай ўласан,

Суякниң остига киргиз, қаландар!
Бу дев ҳайбатлидир, оша зўрабор,
Одам насли бўлолмайди баробар,
Суякниң остига киргиз, қаландар,
Шу дев кўрса, тайин сени ўлдирап!

Ана шунда қаландар, уюлиб ётган суяклардан бу сўзни эшитиб, ўзи қайси ерга борарини билмай, нима қиларини ўйлаб турар эди, «Бу яхши бўлди», деб хирмон бўлиб турган суякниң олдига бориб, суякка қараб зарб қилди: «Ёрил!» — деди. Суяклар ўртасидан ёрилди. Қаландарга жой берди. Қаландар суякниң орасига кириб жо бўлди.

Шунда Боймоқ дев етмиш минг дев билан осмондан учиб келиб тушиб, бир шосупа бор эди, шунга келиб ўтири. Мингта кўк қашқа девлари қўлини қовуштириб Боймоқ девга қараб хизматида турди. Боймоқ девининг тиззасидаги бола бу қаландарни кўрган эди. «Бу одамзод экан, одамниң иси чиқади, бу шўрли қаландарни Боймоқ девининг девлари ё ўзи еб қўймасин», — деб ўйлаб Боймоқ девга жанжал қилди. — Менга мана бу турган хирмондай суякниң устига жой солдириб беринг.

Боймоқ дев хизматкорларига буюрди: — Муни хафа қилманглар, айтган жойидан жой солиб беринглар, — деди. Боймоқ девининг хизматкорлари қаландар кирган суякниң устига болага жой солиб берди. Бола шул хирмондай суякниң устига чиқиб ўтири. Шунда бола айтди: — Мен шу ерда пичадамини олайин, кўп чарчадим.

Боймоқ дев: — Хайр, сен ўтирасанг, ўтири, — деб бунга жавоб бериб, етмиш минг кўккашқа хизматкор девларига қараб айтди: — Эса, бизлар далага чиқайлик, ов-овлаб келайлик.

Бари бирдан тайёрланиб, далага қараб чиқиб кетди. Қаландар бу баччаниң кўрганини билгани ийӯқ эди. Боланинг бир ўзи бу ерда қолди. Шунда бола суякниң устида туриб, қаландарга ганириб, бир сўз деди:

Ўз элимда шоҳлик ғамин еб эдим,
Маликани мен оларман деб эдим,
Ўн саккиз лак лашкар билан кеб эдим,
Малика деб қолдим девининг чангига.
Раҳм айламай кўздан оққан ёшима,
Хафа фалак огу қўшди ошима,
Кўшилолмай мен ҳам тенгу тўшима,
Малика деб қолдим девининг чангига!
Кечакундуз мен йиглайман мугойиб,
Камолимдан мурдам бўлди бесоийиб,
Ота-онам қолди сочини ёйиб,

Малика деб қолдим девниңг чангидай!
Подшо эдим, шундай бўлдим хор-зор,
Малика деб бўлдим девга гирифтормай,
Суякнинг остида ётган, қаландар,
Сирлашайлик, сенга айттар арзим бор!
Малика деб ўлгац исча гўзаллар,
Сен ҳам бўбсан Маликага харидор,
Оҳ урганда кўзда ёшим сел бўлар,
Суякнинг остида ётган қаландар,
Сирлашайлик, жоним бобо, берман кел!
Мени кўкда олиб юргандир душман,
Кўкда юриб, бобо, сени кўрдим мен,
Сирлашайлик, жоним бобо, берман кел!
Ховдак кўлда мени қуш солиб юрганимай,
Жаҳонни сайр этиб ўйнаб-кулганимай,
Малика деб лашкар билан келгайман,
Лашкаримининг барин побуд қилганимай,
Малика деб бу ерларда қолганимай,
Ўариб бўлиб дев чангига тушганимай.

Шунда қаландар: «Оббо, мени кўрган экан, энди чиқмасам бўлмайди», — деб суякнинг остидан чиқди. Шундай қараса, одам наслидан экан.

— Эй болам, сен одам наслидан экансан, нима қилиб бу девларниң чангалида юрибсан? — деди.

У бола қаландарга айтди: — Эй бобо, Зебит шахрининг шаҳзодаси эдим. Ховдак кўлида қуш солиб, ов овлаб юрган вақтимда бир Малика деган қиз менга йўлиқди, менга вазъда берди, шу ерии кўрсатди. Шунда мени ўн саккиз лак лашкар билан Маликанни излаб эти ёшимда шу ерга келдим. Мунда келган сўнг лашкарларимининг барисини шу девлар сб қўйди, лекин мени ўлдиргани кўзи қиймади, орадан эти ўйлуди, мени ҳозир ўти тўртга кирдим, эти ўйлдан бери девларниң кўлида косагули бўлиб юрибман.

— Девларга косагули бўлсанг, кўн нафни егансан. Шунча хизмат қилиб Торкистон шаҳрини кўрдингми, билдингми? — деб қаландар сўради.

Бола: — Эй бобо, мени Ховдакнинг кўлида Торкистон шаҳрини Маликаннинг ўзидан эшиганимай. Бу девлардан, ё бошиқа девлардан ёки бошиқа жонизоддан эшиганим йўқ. Эти ўйлдан бери девларниң кўлидан айрила олмай, банди бўлиб юрибман, — деди.

Қаландар боладан бу сўзни эшитиб, болага қараб: — Эй бола, Маликаннинг шаҳрини — Торкистон элини шу девлар билади. Девлар келганда, сен девларга ишоқ экансан, сўрагни.

Боймоқ дев Маликанинг хизматкори бўлади, ҳамма ишдан хабари бор, бу ишларнинг барини Боймоқ дев билади. Лекин сўраганинг билан девлар сенга Торкистонни, Маликани айтмас, «Сенинг нима ишинг бор», дёр. Шунда сен улай-булай де, ўзимни ўлдираман, деб жўрттага бир пичоқни олиб қорнингга урмоқчи бўл. Бу дев сенга ошиқ бўлиб қолган. Сенинг ўлиб кетганингни яхши кўрмас. Сенга бир сўзни айтар, Маликанинг элидан, Торкистон шахридан, ўзидан хабар берар. Шунга қараб иш қиласиз. Болам, сен ёш бола экансаң, хафа бўлма. Мен шу девларнинг қўлидан сени қутқараман, ота-энангга, қовму қариндошингга омон-эсон еткарарман. Сен, болам, бу ёмон девларнинг ичидаги бўл, мен ташқаридан бўлайин, ишқилиб, икковимиз ўлмаслик чорасини кўрайик,— деди. Шунда бола айтди:— Эй, бобо, сизнинг сўзингиз менга жуда маъқул бўлди. Шундай қилинг. Лекин энди, бобо, девларнинг келар вақти бўлди, жойингизга киринг,— деди.

Қаландар бу сўзни эшишиб, бир тилсимот дуо ўқиб, бир юморонинг суратида бўлиб, суюкларнинг остига шумгиб кириб кетди. Шунда девлар ҳам овдан қайтиб кириб келди. Боймоқ дев шосупага келиб ўтирди. Зиёфатга қўйни сўйди, мажлис бўлди. Ана шунда қаландар бобо усти-устига тилсимот дуо ўқиб, девлардан бандча олаётир. Бола шу мажлисда косагул бўлиб, соқийлик қилиб, девларга май қўйиб бераёттир.

Шунда бола девларга қараб:— Эй девлар. Менинг сизларга айтадиган арзим бор. Шу мен етти яшарлигимда Маликанни оламан деб келиб эдим. Етти йилдан бери косагул бўлиб юрибман. Ўн тўртга кирдим. Маликани оламан деб элу халқимдан айрилдим, гариби гўристон бўлдим. Мен энди ўладиган еримга етдим, қандай қиласа Маликани олади? Менга бир дуо айтсанглар, менинг армоним юрагимда қолмас эди,— деди.

Шунда бир дев боланинг жагига урди:— Бачагар! Маликанни олмоқ гами билан нима ишинг бор?!— деди. Шунда бу бола қўлига бир пичоқни олди:— Сизлардан кунда мундай таъна, зулм кўриб юргандан, бу кун ўзимни ўлдирайин, бир бошга ҳама вақт бир ўлим-да,— деди. Шунда ишқибоз бўлиб қолган девлар келиб:— Ундан қилма,— деб қўлини ушлади:— Малика бўлса, бизлар айтайик,— деди. Маликани айтмоқчи бўлди, ҳамма девлар қўлини кўтарди:— Эй, девлар, балонинг қадами етса етсиц, Шоқаландарнинг қадами етмасин,— деб дуо қилди. Етмиш беш шаҳарнинг хони излаб келди, ҳаммаси бизларнинг қўлимиизда побуд бўлди. Улар ернинг устида деб излаб келар эди, лекин Торкистон шахри, Малика пари ернинг остида, қоронгилик ернинг остида.

Торкистон шаҳар шу қоропғилик ерда, Малика ҳам шу шаҳарда. Лекин қандай бўлса ҳам балонинг қадами етса, етсии, Шоқаландарниң қадами етмасин,— деб ҳаммалари ҳар гапида дуо қиласди. Муни бола билан Шоқаландар ҳам эшишиб турибди. Девлар яна айтади:— Бу тогни Кўкламтоғ, дейди. Бу тог эмас, бизлар буни тилсимот билан суратини тогнинг суратига ўхшатиб, Торкистон шаҳрининг дарвозасининг оғзига кўпдаланг қилиб ташлаб қўйибмиз. Бу ишдан хабари бўлса, Шоқаландар келса, «Ёрил!»— деб, Кўкламтоққа зарб қиласа, Кўкламтоғ ёрилиб Шоқаландарга йўл беради. Торкистонниң бўсағасини кўради. Унинг остидан бир катта лавҳи дарё чиқиб оқади. Торкистонниң бўсағасининг ўиг ёгидан бир яйдоқ қора тулпор чиқиб шу сувдан сувлайди. Шу тулпорни мингани киши Маликани олиб кетади, агар бошқа киши, бошқа мол, от-бедов ё бошқа нарсалардан мингани киши бўлса, бандаргоҳда қирқ минг аждарҳо буни кўрса пишқиралиб, бўлак мол мингани киши аждаҳорининг дамида йўқ бўлиб кириб кетади. Бу тулпорни мингани киши ўлмай, қутулиб, Маликани олиб кетади. Балонинг қадами етмасин,— деб девлар гуриллаб, чувиллаб, дуо қилди.

Боймоқ девининг хизматкор девларидан Шоқаландарни мундай қилиб мақтаб, дуо қилиб турганини Боймоқ туриб, эшишиб айтди:— Бу ишдан хабари бўлса, Шоқаландардай наърашер келса, «Ёрил» деб Кўкламтоққа зарб қиласа, Кўкламтоғ ёрилиб йўл берса, қоратулпорни минса, Малика парини олса, қайтиб яна Кўкламтоққа келса, неча вақтлар саван бўлар, сувсизликдан жабр ўтар, тиллари танглайди қотар, «Сув бўлса ичар эдим» деб ҳасрат тортар. Шуида мен бир меш сув бўлиб ётамай. Мени сув деб ичиб кўрар, заҳар бўлиб ичига кетиб ўлдириб, олиб қоламан. Балонинг қадами етсан, Шоқаландарниң қадами етмасин, ҳар ким бу сўзни айтса, тош бўлиб қолсин! Бу заҳардан омон ўтса, сарҳовузнинг олдига етса, қўниб меҳмон бўлиб ётса, бир туп қизил гул бўлиб тураман, гул деб исқаб кўяр, заҳар бўлиб димогига жойланиб оламан. Бунда ўлдирилмасам, унда ўлдираман. Балонинг қадами етса етсии, Шоқаландарниң қадами етмасин, ҳар ким бу сўзни айтса, тош бўлиб қолсин! Ундан ўтар, Ўртачўлга етар. Бир тилсимот дуо ўқиб дунёниң ҳаммасини олов бўлиб ёниб, оламан. Мунда ўлмаса, унда ўлар: Шуида қаландар: «Тириклий жаҳаннамга кетдим», деб безор бўлиб, Маликани ташлаб кетар. Балонинг қадами етса, етсии, Шоқаландарниң қадами етмасин, ҳар ким айтса тош бўлиб қолсин. Ундан кейин ҳам ўлмаса, Маликани ташлаб кетса ҳам, олмаймиз, Малика Шоқаландарга ош бўлсин!

Шоқаландар юмрон бўлиб бир кам қирқ тилсимотни ўқиб бўлганда қирқ тилсимотига етмай, девлар осмонга кўтарилиб учиб кетди. Девларнинг кўтарилиб кетганини юмрон бўлиб турган Шоқаландар «оббо баччагар девлар, тилсимотни қирққа етказганча кўтарилиб учиб кетди. Қирқ марта таба тилсимот ўқиганимда учиб кета олмас эди», деб қараса, девлардан ҳеч ким қолмабди, болани ҳам кўтариб олиб кетибди.

Қаландар шуида бир тилсимот дуо ўқиб асли қадимгидай одам ҳуснига келиб, бояги чашма-булоқнинг олдига, жўраларининг олдига борди. Жўралари сўраб қолди. Боя кетаётгандга «хабар топсан, сизларга келиб айтаман», деган эди. Шуида жўралари Шоқаландардан Маликани кўрдингизми. Торкистон шаҳарини билдингизми? — деб сўради. Шуида жўраларига қараб, кўрганиларини айтиб, бир сўз деди:

Хар қайсингиз бир мамлакатнинг хони,
Ер остида экан ёрнинг макони.
Хабарни бергандир. бизларга девлар,
Маликани излаб келгандир беклар,
Бормоқни ихтиёр қилди қаландар,
Бизман бирга борасизми, йигитлар.
Кел-а, беклар бугун ҳаққа жилайик,
Омин деса париштаю малойик,
Яратган раҳмондан мақсад тилайик,
Ер остида экан ёрнинг макони,
Торкистон шаҳрини излаб кўрайик,
Келинг, беклар, Торкистонга борайик,
Насиб этса, Маликани олайик.
Сен эшиггин қаландарнинг сўзини,
Кучук босмас йўлбарс, шернинг изини,
Излаб чиқсан Қосимшоҳнинг қизини,
Юринг, беклар, Торкистонга борайик,
Насиб этса, Маликани олайик.
Румнинг юртида қолди кирдикор,
Кулоҳ кийиб, сен бўлибсан қаландар,
Ер остида экан ёрнинг макони,
Бизга ҳамроҳ бўласанми, Шозаргар,
Ер остида экан ёрнинг макони,
Юринг, заргар, Торкистонга борайик,
Насиб этса, Маликани олайик.
Баҳодирлик даъво қилиб юрибсан,
Бек отангнинг тулпорини минибсан,
Малика деб кўп жафони кўрибсан,
Торкистонга борарсанми, Авазжон,
Борар бўлсанг, Торкистонга борайик,
Насиб этса, Маликани олайик!

Құмларда қичадинг аспи тозини,
Изладинг Торкистон сарвинаозини,
Қосимшохининг Маликадай қизини,
Бизга ҳамроҳ бўласаними, Авазжон?
Насиб қилса Маликани олайик,
Шу йўлларда ҳар на бўлса бўлайик.
Ҳар қайсийг бир юртни сўрагаи беклар,
Бир нечанг минисан араби тулпор.
Бир нечанг пиёда юргаи қалацдар,
Борарсанми бирга юргаи йигитлар,
Юринг, беклар, Торкистонга борайик,
Насиб этса, Маликани олайик.
Туриб мингни бедовингнииг белига,
Ошиқ бўлсанг Маликадай нарига,
Биз борайик, Торкистонинг йўлига,
Бориб кирсак Маликанинг элига,
Журинг беклар, Торкистонга борайик,
Насиб этса, Маликани олайик!
Чии-Мочинидан меҳнат тортиб келаман,
Дев деганинг кушандаси бўламан,
Сен бормасанг, ёлгиз ўзим бораман,
Насиб этса, Маликани оламан.
У девларга кўп қиргинни соламан,
Девлар билан борсам саваш қиласман.
Журинг, беклар, Торкистонга борайик,
Насиб этса, Маликани олайик!
Ҳаяллаб ўтириб қолма, Шозаргар,
Сен бўлгансан Тиллақизга харидор,
Мен биламан Торкистонда ёринг бор,
Тиллақизнииг ўзи дилбар, гажақдор,
Журинг, беклар, Торкистонга борайик,
Насиб этса, Маликани олайик!
Остингда ўйнайди Гиркўқдай ҳайвои,
Гўрўли ўғлисан, отинг Авазжон,
Малика деб кўи бўлибсан саргардон,
Торкистонга ҳамроҳ бўлгин, Авазжон,
Юринг, жам бўб Торкистонга борайик,
Насиб бўлса, Маликани олайик!
Сог-саломат чиқсан девицииг чангидан,
Кўнглиниг хафа бўлмасин-да, Авазжон,
Ёш ўғлонсан, Маликани берайик,
Журинг, дўстлар, Торкистонга борайик!
Ҳижколатда туриб эди Авазжон,
Бошидан кетгандай қайгули туман,
Сачраб ўриидан турди, Авазжон,

Шоду ҳуррам бўлиб энди бу замон:
— Борар бўлсанг, мен ҳам ҳамроҳ, бобожон.
Излаганим менинг гул юзли дилбар,—
Сачраб ўриидан турди Шозаргар.
Йўл бошлаб юра берди қаландар,
Хафа бўлиб әргашгандир мерганилар.

Ана шунида бу сўзларни Қаландар айтди. Шозаргар билан Авазхон полвои, Асад, Шодмон — ҳаммалари Шоқаландарга ҳамроҳ бўлиб, йўлга тушиб жўнай бердилар. Шу тогда, бир ерда бир мурват қора тош бор эди. Шу тогининг остидаги Торкистон шаҳар дарвозасининг бўсагаси шул мурват билан очилар эди. Буни Шоқаландар билар эди, олдига бориб, бир тилсимот дуо ўқиб қўлига сўтасини олиб, урмоқчи бўлиб, бир сўз деб турибди:

Инжилма, йўл бергин тоглар, жодугар,
Ўзга эмасман-ку, бил — Шоқаландар!
Айролиқ ўтига багримни дөглаб,
Ёр ишиқида жабр кўрдим, қон йиглаб.
Келдим мунда Малика деб сўроғлаб,
Инжилма, йўл бергин тоглар, жодугар!
Кечакуандуз доду фигон этарман,
Қиличимга қирмиз қоплар қотарман,
Душман қўрсам бошин олиб кетарман,
Инжилма, йўл бергин тоглар, жодугар!
Жафолар солғаниман таандаги жонга,
Хазон бўлса гозлар кўниар гулшанга,
Ажалли касратки тегар илонга,
Индип чиқиб пишак билан ҳазиллар,
Магар ажал қамсаб келса сичқонга,
Мен чирпиб отарман сени осмойга!
Инжилма, йўл бергин тоглар, жодугар!
Бу сўзларни айтиб Шоҳи қаландар
Шайдулло, деб дуо қилиб Шозаргар.
Худо дейди ғариб кўнглини бўлади,
Ҳожатини яратгандан тилади,
Кўл кўтариб беклар дуо қиласди,
Кўкламтогни сўта билан уради,
Кўкламтоги қоқ ёрилиб боради,
Торкистоннинг бўсагасин кўради,
Бирор лавҳи дарё оқиб жўиади.
Дарёдан сувлади ул Қоратулиор,
Югуриб бориб минди Шоқаландар,
Мин! — деди, мингашди келиб Шозаргар,

Мин! — деди, мингашди Аваздай қўчқор.
Учовлари бир тулпорга мингашар,
Қолдик;— деб йиглайди икки мерганлар.
Қулоқ солинг мерганларниң тилига:
— Учовинг мингашдинг тулпор белига,
Бизлар ҳамроҳ эрдик узоқ йўлига,
Кетар бўлдинг Торкистоннинг элига,
Бизни ташлаб кетдинг девининг мўлига,
Бир қелар мўлжалинг бизлар сўрайик,
Неча кунгачайин, беклар, турайик?
Бошима тушмасин қайгули туман,
Бу сўзларни англаб билгин, Авазжон,
Олмосингдан қуяр эдинг қирмиз қон,
Бизни мунда қилиб кетма саргардон,
Келар мўлжалингни айтгин, Авазжон!
Бизларга омонат қолди Гиротинг,
Неча кунда сенинг келар муҳлатинг,
Бир қелар мўлжалинг айтгин, Авазжон!
Давлатимдан шоли-шолдам ўрайик,
Кеч кўрган тушни кундуз жўрайлик,
Вир келар мўлжалинг сендан сўрайик,
Неча кунгачайин йўлга қарайлик.
Кетгайда бошимдан қайгули туман.
Барқарор қиб сўзлаб кетгин, Авазжон,
Сендан савол сўрар, билсанг, Шодмонхон.
Ғам билан саргайди гулдайни дийдор,
Миссанг парвоз қилар остингда тулпор,
Борар бўлдинг, эди, Торкистон шаҳар,
Келарингни ҳабар бергин барқарор,
Келарингни сўраб турар мерганлар.
Бу сўзин эшитиб унда Авазжон,
Бул сўзларни айта берди шу замон:
— Англаб билгин бу сўзимни, Шодмонжон,
Насиб этса, қирқ кунда келаман.
Тойрилмасин бошда тоҷу давлатим,
Сизларга омонат қолди Гиротим,
Қирқ кун бўлди менинг келар муҳлатим,
Қирқ кунгача бул йўлима қарагин.
Жаҳонни сайр этиб ўйнаб-кулмасам,
Нор кесар олмосни белга чолмасам,
Қирқ кунда ҳам Торкистондан келмасам,
Авазжонни гариб бўлиб ўлди де,
Якка мозор бўлиб, шунда қолди де,
Излаб топсанг Чамбидайин шаҳарни,
Албатта, отама бергин хабарни.

Қирқ күн бўлди менинг келар муҳлатим.
Хафа бўлма, беклар, ўйнаб-кулиниглар,
Таваккалини бир худога қилиниглар,
Қирқ кунгача шуида қараб туриниглар,
Бу сўзларни айтди Аваз зўрабор,
Омин-олло,— деди энди мерғанилар.
Форга бошқарилди ул Қоратулпор,
Қараб туриб энди шуида мерғанилар,
Кўздан гойиб бўлди кетди у тулпор,
Яшиндайин оқиб боради тулпор.
Неча вақт юрганин беклар билмади,
Қоронғидир, куннинг кўзин кўрмади.
Азамат мард эдим, бўлмайин ичор,
Дўстга зор айлама, душманларга хор,
Сўз айтиб боради Шоҳиқаландар,
Ҳақнинг яшинидай оқади тулпор,
Садағанг бўлайин имом, чилтанлар,
Албатта бу йўлда бўлинг мададкор...
Бу сўзларни айтиб қаландарлар боради,
Бетларга энкин шамол келади,
Бир манзилга етгандай бўб қаради,
Қоронги губорда кетиб боради.
Бу сўзни айтиб йиглаб ҳаққа зору зор,
На қисса ҳукми бор қудратли жаббор,
Бандаргоҳ устида қирқ минг аждаҳор,
Аждаҳор устига стишди беклар,
Ҳақнинг яшинидай оқади тулпор,
Ишқириб дамига тортди аждаҳор.
Буни кўриб Аваз ўғлон йиглади,
Йиглаганимай нима илож қиласди,
Қоронги губорда кетиб боради,
Аваз йигдаганин билиб, қаландар,
Авазхонга бир тасалли беради:
— Ушбу дамдир, ўзга дамин дам дема,
Бошиниг эсон, бу давлатни кам дема,
Аждаҳорни кўриб, Аваз, ғам ема.
Бе амир чиқмайди чибиннинг жони,
Кўнглиниг бўлмагин Чамбилиниг хони.
Йигламагин Гўрӯғлиниг ўғлони...
Бу сўзни айтиб Шоҳиқаландар,
Яшиндайин оқиб боради тулпор,
Аждаҳордан ўтиб кетди муқаррар.
Усти-устига тилсимотдан қаландар,
Ўқиб бораётир Шоҳиқаландар.
Шайдуло, деб Аваз билан Шозаргар,

Неча күплар юрганини билмади,
Қаландарлар кун юзини кўрмади,
Қаерларга борарини билмади.
Ошиқнинг фаҳмидир қоронги кечা,
Йигласа ҳолига йиглар бир печа,
Бандаргоҳда ётган қирқ минг шербачча,
Шер устига етиб борди қаландар.
Ул шерлар чобиниб ўйлни олади,
Шоқаландар, Аваз, Заргар елади,
Неча шерни сўта билан солади,
Кўп шерларни ерга яксон қилади.
Маст бўлиб боради Шоҳиқаландар,
Йўлга чиқиб побуд бўлгандир шерлар,
Душман шерлар ўз ҳолидан хабардор,
Бир зўр қаландарга бўлгандир дучор.
Ғам билан ёргайди гулдайин дийдор,
Армон билан ўлиб кетди кўп шерлар.
Неча шерлар бўлолмади баробар.
Зарбасидан побуд бўлганди шерлар.
Душман бўлган шернинг қолмас тоқати,
Тоша келар Щоқаландар гайрати,
Сулаб қолди йўлда шерлар жасади,
Кўп ҳам ошди бу шерларнииг ҳасрати...
Ўз элида булар бекди, тўради,
Кўп шерларга иш кўрсатиб боради,
Етармизми, деди, шунда қаландар.
Ул шерларнииг билмаганин билдири.
Душман бўлган кўп шерларни ўлдири.
Хон қаландар шундай ўзи тўради (р),
Ҳар қисмат — ёзилганин кўради,
Кўп шерларни ерга яксон қилади,
Шер мурдаси бодгай қийраб қолади,
Ажаллиси шунида ўлиб қолади,
Бу шерлардан энди ўтиб боради,
Парвоз қилиб учар остида тулпор,
Кўрипмас кўзига Торкистон шаҳар,
Неча вақт юрганин билмайди булар,
Қистаб ўйл тортади шундай гўзаллар.
Яшиндай оқади гойибнинг қуши,
Кўп жафо тортидирар ошиқлик иши.
Излагани Торкистоннинг бувини,
Остига мингани ул аспи-қуши.
От чопса, гумбурлар тогнинг дараси,
Ботирни ингратар наиза яраси,
Қарар эди Чин-Мочиннинг тўраси,

Кўриди ул Торкистонинг қораен;
Ярқиллаб кўриди ёриниг шаҳари.
Неча вақт юрганин беклар билмади,
Қоронгида юрган, кун кўзин кўрмади,
Ёруғлиққа энди чиқиб қолади.
Кўз жубортиб ҳар тарафга қаради,
Торкистон шахрини яқин кўради.
Ой-кундан муинда кўрмади хабар,
Тулпорни зўрликман тўхтатди Шоқаландар.

Шунда Шоқаландар тулпорнинг тумшугидан ушлаб, зўрлик билан тўхтатиб олди. Учкови тулпордан тушди. Шоқаландар айтди: — Эй, Шозаргар, Авазхон, биз учовимиз бу бедов-тулпор отини эгасиз ерда юрган еридан ушлаб миниб олиб эдик. Бу тулпорнинг, мабода, шу шаҳарда эгаси бўлмасин. Эгаси ушлаб бизларни гаранг қилиб юрмасин. «Пиёда қўноқ — яхши қўноқ», деган сўз бор. Бироннинг отини миниб бормаганимиз яхши. Мана кўринган шаҳарга яқин қолди, пиёда бўлсак ҳам етиб қоламиз, — деб учови маслаҳат билан тулпорни қўйиб юборди.

Бу тулпор Маликанинг яхши кўрган тулпори эди. Шунда бу тулпор булардан қутилганига димоги чоқ бўлиб, тўппаттўғри Торкистонга, Маликанинг қўшикига қараб чопиб борди. Маликанинг хизматкорларий: — Тулпорнинг келиб қолди, — деб Маликага хабар берди. Малика, ушлатиб қўшиканинг олдинга «Менинг тулпорим келиб қолди» деб бойлатиб қўйди. Бундан илгари Маликалар ўзлари ҳам қуръа ташлаб кўрар эди. Қора тулпорни мингтан Маликанни олиб кетади. Бўз тулпорни мингтан Тиллақизни олиб кетади, деган қуръа чиқар эди. Буни Маликалар билар эди. Йёкин бу дафъя бу тулпорни қаландарлар миниб келганини Малика билгани йўқ эди. Маликалар ўз кайф-сафоси билан тура берди.

Энди Шоқаландардан эшитинг.

Шоқаландар айтди: — Мен Чин-Мочиннинг шаҳрида қуръа ташлатиб кўрар эдим. Торкистон шаҳри кенг мамлакат. Девлар, парилар, тилсимот duo билан кечакундуз ёргу бўлиб турагар, деб эди. Ана кўрининглар бу шаҳарни, — деб жўраларига шаҳарни кўрсатди. Бу учови ҳам қаландар бўлиб, йўлга тушиб жўпай берди. Торкистон шаҳрини Авазхон кўриб, ҳайрон қолиб бораётир эди. Шоқаландар Авазга қараб, шаҳарларни мақтаб бир сўз деди:

Жаҳонни сайр этиб, болам, юрасан,
Улмасант бир куни Чамбил борасан,

Кўрганингни сен ҳикоя қиласап,
Ажойиб юртларни кўргин, Авазжон,
Неча вақтлар бўлдинг Чамбилинг хони,
Сенинг отаиг йигитларнинг султони,
Келган жойинг париларнинг макони,
Ажойиб юртларни кўргин, Авазжон.
Майдон бўлса, сотар эрдинг ширин жон,
Олмосингдан қуяр эдинг қирмиз қон,
Сен излаб келибсан, гул юзли жонон,
Булбуллар сайраган ажойиб жаҳон,
Ажойиб шаҳарни кўргин, Авазжон.
Бир ёр истаб мусоғир бўб юрибмиз,
Парилар шахрини келиб кўрибмиз,
Бу ишларга хўп табассум қилибмиз,
Ажойиб шаҳарни кўргин, Авазжон.
Бизга ваъда берган гул юзли дилбар,
Қўйиб, ёниб бизлар мисли Самандар,
Сенга ҳамроҳ, болам, мендай қаландар,
Ажойиб юртларни кўргин, Авазжон.
Қийғир деган-қуш ўтирас қияда,
Не кўриб, кечириб фоний дунёда,
Неча вақтлар юрдик пою пиёда,
Ёр ахтариб бўлди дардим зиёда,
Ажойиб шаҳарни кўргин, Авазжон.
Кўз югуртиб ҳар тарафга қарагин,
Билмаганинг, болам, мендан сўрагин,
Бу манзиллар пари-дилбарнинг жойи,
Сизга сўз айтади Чин-Мочин шойи,
Юрган жойинг, болам, парилар жойи,
Томоша қил, болам, Чамбилинг шойи.
Кўкламтоғда қолди Гиркўқдай тулпор,
Кўнглиниг бўлмагин, Аваздай шунқор,
Томоша қил, кўргин ажойиб шаҳар,
Кўлга тегсии Маликадай гажакдор,
Ажойиб шаҳарни кўргин, Авазжон.
Яна баҳор бўлса очилар гуллар,
Гулни кўрса маст бўб сайрас булбуллар.
Малайик сувратли, гул юзли дилбар,
Малика дер, ўзи шундай гажакдор,
Томоша кўрсатар мендай қаландар,
Ажойиб юртларни кўргин, Авазжон.
Ғаним кўрсанг, бу шаҳарда ўлдирсан,
Армон билан билмаганин билдирсан,
Сўзимизга Маликанни кўпидирсан,
Кўлга келса, Маликадай дилбарни,

Бояги ул тулпор отга миндирсак,
Ажойиб шаҳарни кўргии, Авазжон.

Бу сўзларни Шоқаландар Авазхонга айтиб, Торкистон шаҳрини оралаб бора берди. Торкистон шундай шаҳар: буни қоронғиликда парилар, девлар сехр, жоду билан ясаган эди. Ўзи қоронғилик дунёдан эди. Бу қоронғилик дунёга ёруғ дунёнииг куни билан ойининг шуъласи урмас эди. «Бу ой билан офтобга муҳтоҷ бўлмайик», — деб яхши олмослардан, дур, гавҳарлардай ой, офтоб қилиб, майда, ўткир қимматбаҳо тошлардан юлдузлар қилиб қўйган эди. Бу қоронғиликда Торкистоннинг шаҳри шундай ёруг, ярқиллаб турган. Тупроқ ўринига заъфарон ёйиб қўйган бир ажойиб шаҳар эди. Гуллар очилган, чаманлар яшинган, сувлар оққан, гулистан-бўстон, булбуллар сайраб маст бўлиб қолган, кўрмаганилар армонда, кўрганилар дармонда. Ҳеч бир бунииг мисоли ўхшашини айтиб бўлмайди. Авазхон ҳам кўриб: «Хўп яхши ажойиб шаҳарлар экан», деб томоша қилиб бораётуб эди. Шундай қарасалар, олдиларидан бир кўшк чиқди. Шоқаландар Аваz билан Шозаргарга айтди: — Бу кўринган кўшк Маликанинг кўшки-да!

Шунда кўшкни кўриб, яқинилаб, айланиб бориб қарасалар, Малика шу кўшкнииг устида бир шерни ўртага олиб, кўп паризодлар билан ўйнатиб ўтирибди. Ўйнаб турган шер буларни кўриб, Шоқаландарнииг ёқасидан ола кетди. Маликанинг шерини Шоқаландар кўтариб олиб осмонга отди. Шер осмонда карт-карт бўлиб кетди.

Буни кўриб Малика наризод отасига арза хат қилиб жўнатди: «Менинг отам подшо бўлса, менинг олдимдаги ўйнатиб юрган шеримни уч қаландар келиб букун ўлдирди. Шулардан шеримнииг хунини, қонини олиб берсан», — деди.

Арзани хизматкорлар олиб бориб, Қосимшоҳга тутди. Қосимшоҳ ўқиб кўриб, ҳар тарафга от чоптириб, қаландарларни ахтариб олиб бориб, қаландарлардан шерининг хунини талаб қилиб сўраб турибди:

Сен эшитгин Қосимшоҳнииг сўзини,
Шоҳнииг Маликадай сарвииозини,
Кўнглин изза қилдинг шоҳнииг қизини,
Ўлдираман гуноҳкорнииг ўзини.
Майманлиқдан ҳаддан ошиб юрибсан,
Маликанинг шерин побуд қилибсан,
Қаландарлар гуноҳкор бўб қолибсан.
Ҳазон бўлиб боғда гуллар сўлмасми,

Ажал етиб шум паймоңаңг тұлмасми,
Холинг билиб, түгри юрсанг бүлмасми,
Үлдирап қўлимдан менинг келмасми,
Ажал тортиб сендей шўрли ўлмасми?
Арза обкеб берди парийи сардор,
Арзанинг сўзидаң бўлдинг гуноҳкор,
Шер хунига жавоб бергин, қаландар,
Сенга сўз айтар Қосимхон тождор.
Дод айласанг эшитмаймаңг сўзингди,
Гуноҳкорсан, ўяй икки кўзингди,
Қаландарлар, сенга ўлим лозимди (р),
Хафа қибсан менинг ёлғиз қизимди.
Оҳ уриб тўкарман кўздан ёшингни,
Жаллод чарлаб тортирарман тўшингни,
Кестирай танингдан азиз бошингни,
Хафа қилдинг Маликадай бувинингни.
Бу шоҳлик шавкатим, гадо кўрасан,
Холинг билмай гуноҳкор бўб қоласан,
Шер хунига жавоб айтгин, қаландар,
Қаҳр айласам армон билан ўласан!.
Шер ўлдириб, сен бўлибсан гуноҳкор,
Эшитса келади парию сипор,
Қаландарлар бўлиб қолдинг гуноҳкор,
Армон билан ўлиб кетма, қаландар.
Маликанинг кўшкисига борибсан,
Париларининг ўйинини кўрибсан,
Шер ўлдириб гуноҳкор бўб юрибсан,
Ростин сўзла, ёлғон десанг, ўласан.
Бу сўзларни айтар шоҳи муқаррар.
Ҳаялламай жавоб айтгин, Қаландар,
Шоҳнинг газаби келса қаландар,
Беажал ўласан, келган меҳмонлар.
Соларман бошинингга қайғу-зулмни,
Бошинг кесиб дорга тортай лошингни,
Қўнглин аза қилдинг муштипаримнинг,
Билмабсан-ку, сен ҳам ўлар ҳолингни.
Бу сўзларни шоҳи айтар муқаррар,
Маҳтал қилмай жавоб айтгин, Қаландар,
Ишоратман келиб қолар жаллодлар,
Ишоратман сенинг қўлинг боғларлар,
Ғариб ўлма, жавоб қилгин, Қаландар,
Ўз ишингга ўзинг бўбсан жавобгар.

Бу сўзни Шоқаландар эшитиб, Қосимшоҳга қараб:—
Шер хунига жавоб шу,— деб турибди:

Гамли куида тортар эдим оҳу воҳ,
 Байдам десин, раҳм айласин бир худой.
 Йўл юрганда ҳар ким берар бир пано,
 Бу кунингдан ўлсанг бўйми¹, Қосимшоҳ.
 Элингнииг расими шундай бўларми,
 Ҳеч замонда кучуқка хун оларми,
 Бу кунингдан ўлсанг бўйми, Қосимшоҳ,
 Қизларинг кучукман базм қиласми?!
 Сен эшигни қаландарлар тилини,
 Гадойликман гамлаб келдинг пулини,
 Бу кунингдан ўлмайсанми Қосимшоҳ,
 Мана, оласанми шернинг хунини?
 Ҳар шаҳарда юрган гадо, қаландар,
 Кучукии ўлдириб, бўлдик гуноҳкор,
 Сўраганииг бўлса кучукиниг хуни,
 Сенга муича шаъну шавкат на даркор?!
 Қизинг бизни оша мажнун қилибди,
 Хун бермоққа қаландарлар қолибди.
 Жафолар соларман тандаги жоцга,
 Хазон бўлса зоғлар қўнар гулшанга,
 Подшоҳ, ҳазиллашма мендай ўғлонга,
 Ҳали ҳам подшолигинг ҳурмати,
 Тахту баҳтиниг отайинми осмонга.
 Бу сўзларни айтар мендай қаландар,
 Диљбар қизинг бизни қиласа гуноҳкор,
 Шер хунига жавоб айтмоқлик даркор.
 Сагал ишга гуноҳкор қиб турасан,
 Бизни почор, жуда почор биласан,
 Шернинг хунин балки берсам оласан,
 Қаҳр айласам, эй Қосимшоҳ, ўласан!

Бу сўзни Қосимшоҳ эшитиб, атрофидаги амалдорлари-
 га қараб кулиб юборди: — Бизлар хўп одамларга даъво
 қилибмиз. Булар бир юрган мажнун қаландар экан. Шулар-
 дан оладиган шернинг хунидан ўтмак керак. Булар бу под-
 шоликда ҳукмкушдан қўрқмай, бизларни пазар-гузар қил-
 май, ўйламай гапиради. Буларга бошига гап сўйламоқ даркор
 эмас,— деди.

Шунида қошида турган амалдорлар айтди: — Эй подшоҳи
 олам, султони бокарам! Шунчалик шаъну шавкатга беадаб-
 лик қилиб мунчалик сўзни гапиради, булар ўзларининг сўз-
 лари билан ўзлари гуноҳкор бўлди, буларнинг ўлмагига ўз
 сўзлари гувоҳ бўлди, буларга ўлим лозим бўлди.

Қосимшоҳ: — Рост айтасизлар, — деб жаллод чақириб ту-
 рибди:

¹ Бўлмасми.

Сен эшитгип мендай шоҳнинг тилини,
Келиб боғланг қаландарлар қўлини.
Қаландарлар ўз тилидан гуноҳкор,
Келинг энди мунда миргазаб, жаллодлар.
Кесинг эпди қаландарлар бошини,
Бошин кесиб, дорга осинг лошини.
Гуноҳкорни дорга ҳайдаб боринглар,
Кўрмаган кунларни унга солинглар,
Ҳар на деб амр этсам, ани қилинглар,
Қаландарлар бўлиб турур гуноҳкор.
Келиб қолди миргазаби, жаллодлар.
Ҳукмкушга, шоҳим, уни буюрди,
Гирдини олиб турди жаллодлар.
Ҳар на қисмат ёзилганин ўйлади,
Жаллод келиб қаландарни ҳайдади.
Учови ҳам эпди бўлди гуноҳкор,
Ғазаб билан ҳайдай берди жаллодлар,
Дим индамай туриб қолди Қаландар.
Кўнглини бўлиб, энди Аваз номдор:
— Сенга эргашиб энди бўлдик гуноҳкор,
Белимга бойлаган заррин пўтамди(р),
Худойим кечиргай қилган хатомди,
Кўра олмадим мен ўзим отамди,
Сенга эргашиб ғариб бўлдим, қаландар.
Бошимга солибди қайгу-зулмини,
Жаббор эгам барвақт солди ўлимни,
Кўролмадим ўйнаб-ўсган элимни,
Сенга эргашиб ғариб бўлдим, қаландар.
Бошим кесиб, дорга тортса танамиши,
Кўролмадим ул паризод энами.
Ўз элимда мен ҳам юрган тўраман,
Охир келиб сенга ҳамроҳ бўламан,
Сендан қилган фойдам шул, қаландар,
Армон билан, энди ўлиб бораман.
Ўз жонимга ўзим қилиб зулмини,
Иложи йўқ, бойлатибман қўлимни,
Кимга айтай энди ўлар ҳолимни,
Кўролмадим ўйнаб-ўсган элимни.
Сенга эргашиб ғариб бўлдим, Қаландар.
Оёгимга урса эди бир тикон,
Нолиш билан титрар ер билан осмон,
Пари энам бўлса қиласар юз фифон,
Армон билан ўлар бўлдим бу замон,
Қутильмагим бўлди менга гумон.
Қочган билан энди қайда эл энди,

Оҳ урганда кўзда ёшим сел энди,
Фариблиқда кўрган кунлар шул энди.
Бу сўзларни айтиб йиглар Авазхон,
Бошим кесиб дорга тортади душман;
Қора кунда йиглар эдик бу замон.
Баидадан умиддир, худодан раҳмат,
Балки рўзи маҳшар бўлди қиёмат,
Қутилмогим йўқди менга саломат,
Қора кунда қолдим, қаттиқ қиёмат.
Бу сўзларни айтиб йиглар Авазхон,
Фариблиқда ҳамроҳ бўлган қаландар.

— Ушбу дамдир ўзга дамни дам дема,
Бошинг эсон, давлатингни қам дема,
Ўлдим деб, Авазхон, сира гам ема,
Азалининг бу кун биносин мотам дема.
Ўлдирап буларнинг қўлидан келами,
Мард киши номард қўлида ўлами,
Худодан беамр ишлар бўлами,
Ажали етмай, бунда чибин ўлами?!
Қўнгилини бўлмагин Чамбилининг хони,
Лжал етмай, чиқмас чибиининг жони,
Бизни ўлдиролмас Торкистон хони,
Сенга қурбои мендай бобонгнинг жони.
Бизни гуноҳкор айлаган бу шоҳнинг қизи,
Устига кийибди гулгун қирмизи.
Қўнглипгий бузмагин, энди, Авазжон,
Бу ишлар билгайсан дилбарнинг нози.
Қарамайди йиглаб баланд-пастига,
Халойиқлар йигилгандир устига,
Яқинлаб қолди-ку дорнинг остига,
Ўлдирмакка гуноҳкорнинг қастига,
Шундай бўб бориб қолди дорнинг остига.
Гулгула бўб қолди Торкистон шаҳар,
Томошага келар ҳамма парилар,
Саф-саф бўлиб халойиқлар йигилар,
Улуғ-кичик томошага келдилар,
Келиб дор тегинда қараб турдилар.
Уч қаландар гуноҳкор бўб келибди.
Ҳар ким борса томоша қиб турибди,
Бошин кесиб уни дорга тортади,
Ҳар ким борса томоша қиб қайтади.
Уч қаландар бу дунёдан ўтади...
Уч қаландар бўлган экан гуноҳкор,
Билолмадик бу ҳайбатли қаландар,
Маликанинг сухбатига борибди,

Паризодга бориб назар солибди,
Үйнаб турган шери буни кўрибди,
Шу шерни қаландар иобуд қилибди,
Шу сабабдан гуноҳкор бўб турибди,
Қазо етса қаландарлар ўлибди.

Ана шунда паризодлар бу сўзларни бир-бировига сўйлай берди. Маликанинг энаси Юсуфбар пари ҳам келиб, томоша қилиб турган эди.

Маликанинг энаси Юсуфбар,
Атрофида қапча пари хизматкор,
Үйнаб турган қанча пари санамлар,
Улуг-кичик йигилганда муқаррар.
Ўлдирмакка чоқланганди жаллодлар,
Халойиқни кўриб Шоҳиқаландар.
Тилсимот дуони ўқиб боякбор.
Ҳар тарафга энди назар солади,
Уч юз киши шунда тош бўб қолади.
Бу сирларни шунда кўрган жаллодлар
Қосимшоҳга энди хабар беради.

Ана шунда жаллодлардан бирори Қосимшоҳга бориб бир сўз айтиб турибди:

Уч қаландар дор остига келибди,
Уч юз киши бунда тош бўб қолибди,
Келиб бу хабарни жаллод берибди.
Булар нечук юрган гадо қаландар,
Қараса, тош бўлди турган шаҳарлар,
Бу сирларни кўриб келди жаллодлар,
Шоҳим, сизга жаллодлар хабар берар,
Бу ишларинг охири нима бўлади?

Шунда Қосимшоҳнинг олдига жаллодлар бориб баён берибди:— Уч қаландар гуноҳкор бўлди. Бир қарагани билан уч юз киши тош бўлиб қолди. Биз бу ишларни қаландарлардан деб биламиз. Бу қаидай иш бўлди, сизга хабарга келдик,— деди. Шунда Қосимшоҳ бу сўзни эшишиб:— Ундан бўлса, қаландарларни мунда олиб келинглар, мени гап сўрайни. Буларни билайни, синайни. Ўйни-ҳазил билан бир жодуга, сехрга дуч бўлиб қолмайик. Буларининг қаидай жон эканини сўрайик. Қайси элдан келган, бошқа юртларда юрганими, билайн, деди. Жаллодлар бориб, уч қаландарни олиб келди, Шунда Қосимшоҳ қаландарларга қараб:— Қайси шаҳардан келдинглар?— деб сўраб, сўз қотиб, бир сўз деди:

Сенга сўз бердими Малика айёр,
Қай шаҳардан мунда келдинг, қаландар,

Одаммисан, башармисан, жодугар,
Қай шаҳардан муида келдинг, қалайдар?
Асли наслинг хабар бергин, меҳмонлар,
Не иш ўчун мунда меҳмон кеддинглар?
Мен билмайман қай шаҳардан келибсан,
Бу шаҳарда иш кўрсатиб юрибсан.
Авлодингни хабар бергин, қаландар,
Нима учун қаландар бўб юрибсан?
Сўз сўрасам мажнундайин бўласан,
Бу элларда иш кўрсатиб борасан,
Авлодинг не, ўзинг кимсан, қаландар,
Қай шаҳардан, қай эллардан бўласан?
Қанча халойиқлар тош бўб қолибди,
Бул ишлар сендан содир бўлибди..
Одаммисан, паримисан, қаландар,
Авлодингни хабар бергйн жодугар,
Қандай шаҳарлардан келдинг, меҳмонлар?
Сендай гадо бизнинг элга келади,
Сенга дучор бўлган одам ўлади,
Халойиқлар сендан гумон қиласди.
Кашмирмисан ёки ўзинг жодугар,
Сиру ҳолинг хабар бергин, қаландар,
Сендан гумон қилар барча одамлар.
Бу сўзни айтади Төркистон шоҳи,
Мен бўламан Торкистоннинг подшоҳи.
Қосимшоҳ дер, эшит айтган отимни,
Торкистон дейдилар мамлакатимни.
Бу сўзима хабар бергин авлодингни,
Менга билдирип сен ҳам исми-зотингни?

Бу сўзни Қосимшоҳдан Шоқаландар эшилди. Шунда Шоқаландар: «Энди биз ҳам одам қатори бўлдик, биздан Қосимшоҳ жавоб сўради, бунига мен ҳам бир жавоб айтмасам бўлмади», — деб Қосимшоҳга қараб, жавоб бериб, бир сўз деди:

Сўзимни эшилгин, шоҳим, муқаррар,
Отим йўлчи, ўзим юрган қаландар,
Тарки дунё қилдим, ватан на даркор,
Қаҳр айласам вайрон бўлар шаҳарлар!
Аслзода, балки эшон муқаррар,
Ҳар ерда қўл берар сендейин шоҳлар,
Сендей шоҳлар бўлар менга жиловдор,
Комил пирлар бўлар менга мададкор.
Тарки дунё қилиб бунда келаман,
Валийиллоҳ ном кўтариб юраман,
Сендейин шоҳларнинг қўлин оламан,

Ҳар кىмкий, маниманлик қилиса менга,
Аларнинг шаҳрини вайрон қиласан,
Ҳар ким ихлос билан хизматим қиласа,
Ихлос қиласа, уни қўллаб оламан,
Тарки дунё қилган эшон бўламан.
Қаландар суратли зоҳир муқаррар,
Маликадай қизинг қилди гуноҳкор,
Беадаблик сендан ўтди боякбор,
Бўлма, шоҳим, яна биздан бехабар.
Бу сўзларни айтар мендай қаландар,
Шоҳим, бўлма энди биздан бехабар,
Мададкорим, билсанг, имом, чилтаилар,
Аввал оллоҳ, дуюм бўлса наби ёр,
Ҳар иш келар шулар бўлса менга ёр,
Фоғил қолиб ўлиб кетма, э тождор.
Нима бўлса ўйлаб қилгин ишингни,
Сўзима қулоқ сол, кўтар бошингни,
Бу сўзимни ҳазил билма, подшоҳим.
Ўйлаб қил-да, буидан кейин ишингни.

Бу сўзни эшитиб Қосимшоҳ айтди:— Булар тарки дунё қилган қаландарлар экан, ўзини билдиримай бизнинг элда юрган экан, лекин биздан кўтоҳлик ўтган экан, биздан зиёни ётган экан,— деб ўриидан туриб, қаландарларни пир билиб, туриб йўл бериб, ёшу қариси қўл бериб, назру ниёз мўл бериб, сийлаб турганида бу хабар Маликага етди. Малика эшитиб «Отам менинг шеримнинг хунини олиб беради, десам қаландарларни пир билиб, ёшу қариси қўл бериб, назру ниёзни мўл бериб ётган эмиш», — деб яна арза қилиб Қосимшоҳга жўнатди. Хизматкорлар арзани ола бориб Қосимшоҳга тутди. Қосимшоҳ арзани ўқиб кўрса, Малика шундай деб ёзибди: «Ота, Сиз сўрай олмадингиз энди бир куилик подшолигингизни менга беринг, мен ўзим тахтанинг устига ўтириб, шеримнинг хунини қаландарлардан талаб қилиб олайин». Отаси Қосимшоҳ қизининг бу хат-арзасини ўқиб кўриб, қизига жавоб беролмай, ҳеч нима деёлмай, қаландарларга ҳам гап котлмай, индамай қараб қолди.

Шоҳнинг фикрда қолганини билиб: «Менга энди навбат келди, бунга бир нарса деб сўз қотайин», — деб Шозаргар қаландар ўриидан туриб, Қосимшоҳга қараб, бир сўз деди:

Лё шоҳим, сенга дейин сўзимди,
Холингга инграндим, билгин, ўзингди,
Мунинг учун хафа бўлма, султоним,
Бу хизматни қилмоқ мендан лозимди (р),
Шоду хуррам кулдиарман қизингди,

Уйингдаги сенинг сарвинаозинги.
Эшит мейдай гарид гадо тилини,
Биздан кўргин кароматиниг мўлини,
Ясаб берайд Маликанинг шерини.
Кароматим барин анга билдириб,
Тилладан ясайин жонлар эндириб,
Малика қизиниги хуррам кулдириб.
Англаб билгин Заргарбекдай валини,
Биздан кўргин кароматиниг мўлини,
Ясаб берайд Маликанинг шерини.
Бошдан тоғи, қўлдан бермай давлатни,
Қирқ кун берсин яна бизга овқатни,
Қирқ қунгача мен қиласман хизматни.
Зулфига бойлабди баҳосиз гавҳар,
Шерини ўлдирган ушбу қаландар,
Унинг учун мен бўламан хизматкор,
Қирқ кун муҳлат берсин гул юзли дилбар,
Бу хизматни қиласар, билинг, Шозаргар,
Шерни ўлдириб бўлди шўрли гуноҳкор,
Тилла шерни ясаб берар Шозаргар.

Бу сўзни Қосимшоҳ Шоҳзаргардан эшитиб, Қосимшоҳнинг димоги чоғ бўлиб кулди. Заргариниг сўзини айтиб: «Шерингни бу қаландар қирқ кунда тилладан ясаб берар экан, асли шерингнинг ўзидаи бўлар экан» — деб қизининг хатига жавоб бериб, «қирқ кунда тилладан ясалган, жони эндирган шердан хабар олиниглар», — деб қизига юборди. — Уидай бўлса, шер ясасаларингиз, нима керак бўлади? Кераклиларингизни айтингизлар, — деди. Унда Шозаргар: «Шоқаландар айтса озроқ айтиб қўяди, мен кўпроқ айтайин, — деб, — қирқ ботмон тилла беринг, қирқ ботмон гуруч билан қирқта яхши катта қўй, бир қанча қанд билан чой, шаҳрингизнинг яхши еридан — саройидан жой беринг. Бизлар шу тилла шерни ясаганимизча еб ётамиз, овқат қиласмиз», — деди.

Қосимшоҳ буларнинг айтганини дарров ҳозирлатди. Қаландарларга яхши жойлар тайин қилди, ҳар на истаганиларича берди. Ана шунда қаландарлар вақти хуш бўлиб, димоги чоғ бўлиб, шер билар ишлари йўқ, овора бўлиб юрган беклар эмасми, Қосимшоҳнинг берганини олиб, Торкистонни айланниб томоша қилмоқдан бошқани билмай, шерга таради қилмай юрдилар. Шу орада бир кам қирқ кун ўтди, бир қўй билан бир ботмон гуруч, кундан бир кун қолибди. Қаландарларнинг шерни ясамоқ дим эсига келмади.

Шунда Авазхон айтиди: — Телиқларингни қайқайтиб юрасизлар, эрта подшо чақириб, шерни сўраса, нима жавоб

берасизлар? Шозаргар Авазхонга қараб; — Лодой кўнглинигни бўласан, ажалинг етмаса ҳам ўладиган бўласан,— деди. Авазхон хафалик торти.

Шозаргар айтди: — Эй Авазжон, қозопни ос, тиллани эрит, сенга шер ясаб берайин.

Шоқаландарга айтди: — Сен қўйни сўй, ошни дамла, ошни сяйик, бу сухбатни охир қиласайик, қорнимизни тўйгизайик.

Авазхон қозопни осиб, тиллани эритиб турди. Шоқаландар қўйни сўйиб, ошни дамлаб, бу ҳам тайёрлаб қўйди. Шунда Шозаргар шер ясамоққа иш бошлади, Авазжониг кўнглини хушлади.

Шозаргар шерни шундай ясаб созлади, ичидан мурват билан очадиган қилиб боллаб ясади. От жасадли, жинқарча, мусича, муроталибачча, тўти, қумри, майна, булбул — шундай қушларининг суратини шу шернинг жасадига қўшиб, жуда чоқлаб, ҳеч ким кўрмаган шер қилиб қўйди. Учовлари ошни себ, Авазжонининг димогини чоғлаб Шозаргар айтди: — Эй Авазжон. Сенга шундай сўзни айтайин, сен хабардор бўл: бу шернинг ичига сени солиб қўйман. Шернинг ичида турасан. Тилла шернинг устига одамзод, паризод минса, мурватини бурайсан. Қаттиқ бурасанг, у йўргалайди, аста бурасанг, юради, ўрта бурасанг, жебалайди,— деб Шозаргар шернинг ҳамма мурватларини кўрсатиб, таълим бериб ўргатди. Авазжон барисини ўрганиб олди.

Авазжонга таълим бериб: — Энди бизлардан бугун хабар олар муҳлати етди, энди бирор келиб қолмасин. Кир, нима тақдир бўлса кўрайик,— деб Авазжонни шернинг ичига киргизиб, мурватларини ҳам маҳкамлаб, беркитиб, созлаб, шерни тезлаб, муҳтасар қилиб қўйди.

Кирқ куни муҳлати тамом тўлди. Малика Қосимшоҳ отасидан шерни сўради, Қосимшоҳ хизматкорларига буюрди. Келиб кўрса, қаландарлар шерни ясаб, созлаб, ўҳшатиб қўйибди. Хизматкорлар бориб подшога хабар берди: «Шерни ясаб қўйибди»,— деди. Қосимшоҳнинг димоги чоғ бўлиб, қизи Маликага хабар юборди. Буни Малика ёшишиб, шод-хуррам бўлиб: «У шерни бир кўрмак лозим бўлибди»,— деб ўзининг хизматкорларидаи қирқта қизини «олиб келинглар»,— деб буюрди. Хизматкор қизлар, хўб,— деб жўнаб, Шоқаландар билан Шозаргар қўнглан саройга қараб кела бердилар.

Буларнинг келаётганини Шоқаландар кўриб, Шозаргарга қараб айтди: — Бу аёллар эрқаклардан шумроқ бўлади. «Кеча қўрганимизда учов эдингизлар, бугун нимага икков бўлиб, қолибсизлар?» деса, жавоб беролмай қолмайик; буларга ҳийла қилиб бир-бировимизга сўзлашгандай бўлиб, турайик,— деб Шоқаландар Шозаргарга қараб сўзлаб турибди:

Хазон бўлиб бодга гуллағ сўлибди,
Ажал етиб поймонаси тўлибди,
Уч қаландар икков бўлиб турибди,
Бири охиратга сафар қилибди.
Мусофириз — бизлар ушбу шаҳарга,
Соф-саломат столмайин кирдикорга,
Кечак чошгоҳ қўйиб келдик мозорга.
Ғам билан саргайди гулдайин дийдор,
Қараса, келади қирқин нарилар,
Бизга зулмат бўлди Торкистон шаҳар,
Бири ўлиб, йиглаб турган, қаландар.
Ҳар шаҳарман шул шаҳарни кўрганимиз,
Жаҳонни сайл этиб буида келганимиз.
Армон билан тўрамиздан айрилиб,
Гарип бўлиб буида йиглаб турганимиз,
Учов эдик, икков бўлиб борамиз.
Бизда йўқдир бу шаҳарда кирдикор,
Бенаво юрганимиз, буида қаландар,
Шерга келаётир ҳуру нарилар,
Қовоғиниги уюб ўтири Шозаргар.
Жафо тиги бу кун жондан ўтади,
Айролиқ ханжари бағрин йиртади,
Бири гойиб бўлиб ушбу шаҳарда,
Уч қаландар икков бўлиб кетади.
Лё сенга тимсол айтай, Шозаргар,
Дўзахишинг бир белгиси — феъли тор,
Бу шаҳардан энди кетмаклик даркор,
Бизга суд айламас Торкистон шаҳар.
Бу шаҳарга келиб ҳурсанд бўлмадик,
Учовимиз шоду ҳуррам юрмадик,
Тенгу тўшман ўйнаб юриб, кулмадик,
Энди бу шаҳарда турмоқ на даркор,
Кетмоқни қиласайлик ихтиёр,
Уч қаландар икков бўлди, парвардигор,
Шул замон етишиди сатта қиз — дилбар,
Бу сўзни айтиб йиглаб турди қаландар,
Бу шаҳардан кетмоқ даркор, Шозаргар.

Бу сўзни Қаландар айтиб туриб эди, шунинг устига
қирқин қизлар етиб келиб қолди. Шундай қарадилар. Ишари
кўрганда қаландарлар учов эди, бугунги кунда икки киши бў-
либ қолибди. Унииг устига икки қаландар дод деб йиглашиб
турибди. Қизлар айтди: «Булар ҳар қандай вали бўлсалар
ҳам, бирори ўлибди; ажали етса ўлади-да. Хайр, ҳар нима
бўлса бўлибди, ажали стгани ўлибди. Шерни кўрайин, томо-

ша қилайик», — дейишиб, қаландарларниң ҳолига раҳм қилгандай бўлиб, булар шерни кўрмоққа бошладилар. Шоқаландар, Шозаргар ўз қайгуларида қолиб турди.

Қизлар шерниң олдига келиб қараса, мусича, қумри, булбуллар сайдраб турғандай, тўтилар гапираётгандай, нариларга тиклаб қараб турғандай, бир яхши ажойиб шерни ясабди, айтган билан таърифга тўғри кёлмайди. Қирқ қиз, шерни бундай ўхшатиб ясаганига ҳайрон қолиб, бир-биридан шерни қизганиб, югуришиб, талашиб, қирқин қизларниң каттарорги — маҳмадона чапсанроги шерниң олдига келиб: «Шерни шер суратли қилиб усталик билан ясабди. Бир миниб кўрайник», — деб минди. Бунинг минганини Аваҳхон билиб, мурватини аста буради, юрди; уидан қаттиқроқ буради, жебалади. Қизларниң димоглари чоғ бўлди. Буларниң думоқлари чоғ бўлганини кўриб, Аваҳжон мурватни илгаригидан қаттиқроқ буради, шер йўргалади. Қирқин қизлар жуда ҳайрон қолиб: «Бу турған қаландарлар жуда уста экан. Булардан бир нарсани олган олиб қолади, қолган булардан ҳеч шимани ололмайди», — дейишиб, қаландарларга сўз қотмасдан шерни ўрталарига олиб, кулиб, нечовлари шерни талашиб, шер тоҳ жебалаб, тоҳ йўрғалаб йўлга кириб, нечовлари шерни миниб, ўйнаб-кулиб, Заргарниң қилгани қирқин қизниң ақлини олиб, Маликаниң олдига, кўшкига яқинлаб борди. Малика шундай қараса, шер тоҳ йўргалаб, тоҳ жебалаб келаяпти.

Малика пари ҳам кўшкисидан беш юз нарилари билан пастга тушиб, қаландарларниң қўлгай ишига ҳайрон қолди. Айтди: Эй қирқин қиз париларим! Тилладан шер қилиб юргизган одамзодни кўрмак тугил, эшитганимиз ҳам йўқ, — деб, вақти хуш бўлиб, тоҳ муниси, тоҳ уинси минишди. Малика пари айтди: — Бу қизиқ — изи тонилмайдиган қаландарлар экан. Биз парилар шоҳликда юрамиз, бизларга бундай кишилар жуда керак. Бу қаландарлар бизларга ҳамма вақт даркор кишилар экан. Буларни олиб келиб, вақтини хушлаб, димогини чоғлаб, остига палос ташлаб, шу қаландарлар учун пастки кўшкининг остидан жой-ётоқ бермогимиз яхши. Бу қаландарларни олиб келиб, назри-ниёзини бериб, дуосини олмогимиз лозим. Бундай яхши шарофатли одамлар излагандага тонилмайди, деди.

Унда шерга борган қизлар Малика паризодга айтди: — Ишари кўрганимизда қаландарлар учов, эди, ҳали бориб қарасак, бирори ўлиби, иккенинг йиглашиб қолиби, хафа бўлиниб туришибди.

Малика айтди: Сизлардан ўлганий сўраганим йўқ. Ўлган бўлса, ўлигини олиб келинглар деганим йўқ. Қолган

икки қаландарин бориб, эргаштириб келийлар,— деб ўнта қизни буюрди.

Бу ўи қиз Маликанинг хизматини ўриига көлтириб, қаландарларнинг олдига көлиб:— Юриялар, сизларни Малика пари чақиради,— деб бир сўз деб турибди:

Яна баҳор бўлса очилар гуллар,
Гулни кўрса, маст бўб сайрап булбуллар,
Биз бўламиз наризодга хизматкор,
Келсии деб чорлайди Малика айёр.
Сўзимни эшитинг Шоҳиқаландар,
Маликамиз йўлларинигга интизор,
Биз бўламиз Маликага хизматкор,
Хаялламай юриигизлар, қаландар.
Устига кийгани гулгун қирмизи,
Ақлиигизни олар жодугар кўзи,
Биз бўламиз Маликанинг канизи,
Келсии деб чорлайди бувишим сизни.
Элчи қиб юборди, қайтайн, бизни,
Келсии деб чорлади ойимим сизни,
Шерингизни кўриб хурсанд бўлибди,
Ўйнаб-кулиб, шоду хуррам бўлибди,
Ул сизларни келсии дебон турибди,
Шерингизни яхши кўриб минибди.
Ғамдан озод бўлинг, энди қаландар,
Юрияг, шер ясаган, устаи Заргар,
Қараб турган йўлинигизга ичевлар,
Сизга хизмат қиласар неча гажакдор.
Маликамиз:— Келсии,— деган,— чорлаган,
Сизлар учун яхши жойлар созлаган,
Кўрмакчи сиздайин уста Заргарни,
Югуришиб ичевлари хезлаган.
Богда очилган гулгунчалар,
Келсии,— деган ойимчалар.
Журиинг энди, уста Заргар,
Ҳамроҳ бўлинг, Шоқаландар,
Сўз айттар мендай хизматкор,
Неча қизлар хизмат қиласар,
Борсангиз кўнглинигиз тўлар,
Шоийим сизга инъом берар.
Эшитингиз айтган сўзни,
Маҳтал қизмайсан канизларни,
Қўймай об кетамиз сизни.
Дарров бўлинглар тайёр,
Чоқиради Малика айёр,
Чорлаган сизни зулфакдор,

Юриглар, бобо, бўлиб тайёр,
Ҳамроҳ юриинг, Шоқаландар.
Тез бўлинг, бирга кетамиз,
Зулфакдорга биз етамиз,
Бормасангиз, эй, бобожон,
Хафа бўлиб кетамиз.
Бобо, бориб инъом олиниг,
Парилар суҳбатин кўриниғ,
Жоним бобо, тура келиниг,
Бизлар билан бирга юриинг.
Инъом олиб ўйнаб-кулиниг.
Париларга иш билдиргани,
Тилла шерга жон эндириган,
Ул сабабдан бизлар келгани,
Жоним бобо, бирга юриинг,
Бизлар билан бирга юриинг.
Тилла шери ўйин қиласи,
Саф-саф турган санам — дилбар,
Ҳамма кўриб, ҳайрон қолар
Жоним бобо бирга юриинг.
Беҳад дунё инъом берар,
Неча қизлар хизмат қиласи,
Агар борсанг кўнглиниг тўлар,
Душман бўлса куйиб ўлар,
Дўст бўлганилар шодмои бўлар.
Жоним бобо, бирга юриинг,
Ҳаялламай йўлга кириң.
Йиғилишган наъмакорлар,
Саф-саф туарар зулфакдорлар,
Келар дебон қаландарлар
Агар борсанг, ақлиниг олар,
Олдиғизда метар чалар,
Неча қизлар ўйин қиласи,
Сизлар билан ўйнаб-кулар,
Борганиларнииг ақлини олар,
Етолмаган йўртиб юарар,
Тезроқ бўлинг, Шоҳизаргар,
Ҳамроҳ бўлинг, Шоқаландар.
Жоним бобо, бирга юриинг!
Хафа бўлмай ул гаjakдор,
Маҳтал бўлмасин зулфакдор,
Неча қизлар йўлга қаарар,
Йўлингизга кўп интизор,
Бобо жоним, юрингизлар,
Қаландарлар, турингизлар.

Шоқаландар билан Шозаргар қизлардан бу сўзни эшишиб:
«Бу яхши бўлди. Эди бу қизлар билан бирга борайик,
ҳар нима бўлса, кўрайик; бизларининг ишимиз Малика билан
бўлади», — деб икковлари бир-бирлари билан маслаҳатлашиб
ўриниларидан туриб, қирқин қизлар билан бирга жўнай
бердилар.

Қирқин қизмац, бирга бўлиб,
Неча қизлар ўйин қилиб,
Қаландарлар ақлини олиб,
Шул замонда йўлга кириб,
Маликага жўнай берди.
Санам қизлар йўл бошлади,
Бир-бирига қўл ташлади,
Хур сифатли жонон қизлар,
Меҳмонлар кўнглини хушлади.
Йўлга киргандир қаландар,
Маликага кетди хабар,
Шер ясаган уста Заргар,
Ҳамроҳ бўлган Шоқаландар,
Пешвоз чиқиб неча қизлар,
Бошлаб бораётир қизлар.
Келаётгандир усталари.
Пейнваз чиққан кўп қизлари,
Ҳамма парининг сарвари,
Маликадай гажакдори,
Ул шерининг олдига келиб,
Қаландарининг ишини кўриб,
Кўп қизларни хизматкор қилиб,
Қарайди итизор бўлиб,
Неча қизлар ўйнаб-кулиб,
Кўп юғуриб хизмат қилиб,
Пастки кўнкидан жой бериб,
Нари, хурлар саф-саф турар.
Қаландарлар ақлини олиб
Нариларининг бу ҳуснига
Қаландарлар жуда толиб,
Туришибди бу нарилар
Тол чивиқдайин иргалиб,
Бир нечаси зулфини ушлаб,
Қаландарлар кўнглини хушлаб.
Неча хизматкор капизлар
Қаландарларининг остига
Тезлик билан тўщак ташлаб.
Қаландарлар ақлини олди,

Олдига дастурхон солди.
Қаландарлар кўигли хушдир,
Париларман ўтиришиди,
Шу замонда кўп таомлар,
Ниста-руста ҳам қандолат
Усти-устига аралашди,
Олиб келаётир қизлар
Боз устига қовурма гўштди,
Иzzат билан Малика айёр
Қаландарларман кўришиди,
Бир-биридан ҳол сўрашди
Париларман қалаидарлар
Қилаётир ўтиришиди.
Кўргаи эмас ҳеч бир киши
Шу дунёда бул бувиниди.
Ажаб қизиқ бўлди базм,
Бир-бирига жуда жазм,
Хизматкорга буюргандир:
— Чой устидан майлар лозим.
Шундайин овоза бўлди,
Ҳар шаҳардан одам келди.
Буларинг ишини кўриб
Ҳаммалари ҳайрои қолди.
Бу хизмат ишини кўриб,
Беҳад дунё инъом берди.
Мудом ўйнаб-кулинг, деди,
Томоша қиб кўринг, деди,
Қайда борсанг томошага,
Бу манзилга қалаидарлар
Яна қайтиб келинг, деди,
Бу инъомни олинг, деди,
Биз бoramиз сайилбоқقا,
Ҳамиша шундай туринг, деди,
Кўп шаҳардир бул шаҳарлар,
Томошани қилинг, деди.
Торкистонинг шаҳарлари
Чор ҳоким шаҳар, деди,
Хўб ўйнашиб юринг, деди...

Қаландарларнинг вақтини хушлади, зиёфат устига зиёфат, қанд устига шарбат қўйдирди, кўп инъомлар бериб, яхши жойлар тайинлаб, қаландарлар Маликанинг инъомларини олиб димоқлари чоқ бўлиб турди. Малика айёр қаландарларга қараб айтди: — Эй, меҳмои қаландарлар! Сизлар энди шу пастки кўшқдан чиқмай ўтира берингизлар, шаҳарни томоша қилмоқчи бўлсаларингиз, томошани қилиб, яна қайтиб қелиб,

шў ерда юраберинглар. Сизларга ҳеч кимниңг бу ерда иши йўқ. Бизлар гоҳида у ёқса-бу ёқса сайри боғларга чиқиб, томоша қилишиб қеламиз, сизларниңг ишларингиз бўлмасин. Сизлар бизлар билан, бизлар сизлар билан,— деб Шоқаландар билан Шозаргарга кўп яхши қаради. Қаландарларниңг димоги чор бўлиб қолди. Малика айтди:— Сизлар эса, бу ерда ўтира берингизлар, бизлар бугун бир сайри боғ қилиб келайин.

Қаландарлар «Хайр»,— деб қолди. Шунда Малика айёр кўп қиз нарилари билан боққа жўнамоқчи бўлди. Хизматкорлар:— Бугун маликамиз боққа боради, йўлни созланглар,— деди. Фаррошлар йўлларни шупурди, мешкоплар йўлга сувларни сепди. Шаҳарниңг йўлидаги одамзод, наризод қандай нарса бўлса, «қочинглар, йўлни бўшатинглар, бугун Малика йўлдан ўтади, қочмасанглар ажалларинг етади», деб йўлни одамлардан холи қилиб, кўчаларни созлаб-боплаб Маликага, йўллар созланди, деб хабар берди.

Малика кўп қизлари билан, жоду кўзлари билан, барно санамлари билан шерниңг олдига келди. Маликани иззат билан шерга минидирдилар.

Зулфига бойлабди баҳосиз гавҳар,
Малойик суратли, гул юзли дилбар,
Ой туққандай бўлиб Малика айёр,
Атрофида турган неча гул қизлар,
Бардор-бардор қилиб неча қанизлар,
Тилла шерга минидирди ул барно қизлар,
Атрофини олиб бари қанизлар,
Тилла шери йўлга кирди муқаррар,
Мурватини буран Аваздай иомдор.
Ҳаммалари бирдай бўлиб,
Биҳиштдаги ҳурдай бўлиб,
Янги очилгаи гулдай бўлиб,
Жўнай берди ул нарилар,
Бадаилари қордай бўлиб.
Маликаниңг кўйглии хушлаб,
Бир-бирига қўлии ташлаб,
Неча қизлар ўйни бошлаб,
Ҳар бир хилда юриш бошлаб,
Бир-бириман вақтии хушлаб,
Бораётинти иўни-пўнлаб,
Ҳар қайсиси нози билан,
Қора қоши, кўзи билан,
Бир-бирига сўзлашади,
Ширин-шакар сўзи билан.

Шундайин пари жўнади,
Мастона қизлар жўнади.
Ойим келади киш-кишлаб,
Хизматкорлари пўш-пўшлаб.
Келаётир кўп қизлари,
Кийгани гулгун қирмизи,
Хурсанд бўлиб шоҳнинг қизи,
Ўз таврига сингни ташлаб,
Сайри боққа йўлни бошлаб.
Оlamга овоза бўлиб,
Тилла шердан кўигли тўлиб,
Шоҳнинг қизи хурсанд бўлиб,
Бораётир неча барно.
Ноз билан йўлда иргалиб,
Маликани ўртага олиб,
Маликанинг ҳуснин кўрган
Неча қушлар маст бўп қолиб,
Шундай бўп пари жўнади,
Кўрганинг ақлини олиб.
Богда очилган гулгунчалар,
Бари бирдай ойимчалар.
Сайри боққа кирсак, дейди,
Шер ўйинин кўрсак, дейди,
Ҳаммаларичувлашади,
Боққа тезроқ етсак, дейди.
Парилар шундай жўнади,
Кўрганинг ақлини олади.
Неча қизлар қуийб-шишиб,
Йўлларда терлаб боради,
Шер ичида Аваз помдор
Мурватини қаттиқ буради.
Кўрининг энди тилла шерии
Майиндан келиб йўргалади,
Шундай қилиб ҳийлагарлар
Парининг ақлини олади.
Атрофида беш юз қизлар
Жуда ҳам чарчаб боради.
Кўп қизларнинг ақли шошиб,
Тилла шерга эргашиб,
Кўп қизларни Малика айёр
Келди сайри боққа стишиб,
Гулҳовуз бўйига келишиб,
Қумри булбуллар сайраб турди,
Ранг-баранг гуллар очилиб.
Маликани шердан тушириб,

Зарли-зарбоб лиbos ташлаб,
Үтирибди кўнглин хушлаб,
Неча қизлар ўйин бошлаб,
Созандалар созин ушлаб,
Гажакдорлар ўйнашади,
Тол-тол қилиб зулфин ташлаб.
Ўйнашади паризодлар
Бир-бирига ўйни қилиб.
Шундай қилиб, ойимчалар,
Ўйнашади гулгуичалар,
Бир-бирига сўзлар қотиб,
Ўйнашади бир нечалар.

Малика парининг сайр боққа борамиз дегани, шернинг юришини, туришини кўрмоқчи бўлиб, сайр боққа келган эди. Маликанинг фикри шерни овлоқ ерларда юргизиб, йўргалатиб кўриб, бир қанча ўтириб, ўйнашиб-кулишиб, димоқларини чоқ қилиш эди. Ўйнашиб-кулишиб димоглари чоғ бўлди. Малика айтди:— Эй, санам қизларим! Мен шернинг юришини кўрмоқчи эдим. Кўрдим, бўлар. Ўйнаб-кулиб бўлдик, энди шаҳарга қайтайик!

Шунда беш қиз хизматкорлари шерни олиб келди, Малика шерни миниб олди. Қизлар Малика билан бирга-бирга ўйнашиб-кулишиб, ҳазил қилишиб, қайтишиб, шерни гоҳ юргизиб, гоҳ жебалатиб, гоҳ йўргалатиб, думоги жуда чоқ бўлиб, Шоқаландар билан Шозаргарининг олдига етиб борди.

Малика шердан тушиб, қаландарлардан ҳол-аҳвол сўраб, ўзининг кўшкига чиқиб кетмоқчи бўлиб, шунда канизларидаш Ҳадича деган канизига буюрди: «Бориб менинг дўстим — Тиллақизни айтиб кел, ўз қизлари билан бирга келсин. Дўстим мендан ўнкалаб юрмасин, у ҳам бизнинг усталаримизга тилла шер ясатиб олсин. Дўстим билан икковимиз сайри боғларда шерларни миниб, бирга-бирга юрамиз». Ҳадича каниз «хўп» деб Маликадан жавоб олиб, Тиллақизга қараб жўнаб кетди. Малика Ҳадичани жўнатиб, ўзи юқори кўшкка қараб чиқиб кетди, шерни пастки кўшкниңг қизлари олиб келди, яхши ерга жойлаб қўйди. Булар буида турсин. Ҳадичадан эшитинг.

Ҳадича Тиллақизга етди, хизматкорлар Тиллақизнинг олдига олиб борди, Тиллақиз Ҳадичадан келганини сўради. Ҳадича Тиллақизга қараб, бир сўз деди:

Олмадайин, сўлган гулдай тарзим бор,
Эй бувишим, сизга айтар арзим бор.

Яна баҳор бўлса, очилар гуллар,
Гулни кўрса, маст бўб сайратар булбуллар
Малойик суратли, гул юзли дилбар,
Келсин, деб буюрди Малика айёр.
Оша элдан уч қаландар келдилар,
Бири ўлиб, икковлари қолдилар,
Бувишинга бир шер ясаб бердилар,
Бувишинг шери бутун наъмакор.
Келсин, деб чорлади Малика айёр.
Жаҳонни сайр этиб ўйнаб-кулсин, деб,
Келиб бизнинг тилла шерни кўрсин, деб
У ҳам келиб шер ясатиб олсин, деб.
Тилла шерга жонни ато қиласи,
Кўрган одам жуда ҳайрон қолади,
Хизматкор айлади бувишинг бизни,
Келсин, деб чорлаган ойимча сизни.
Тилла шер қошида ажойиб қизлар,
Усталарга бўлиб туур хизматкор.
Ҳар ким кўрса унинг ақлини олади,
Бизнинг элга иш кўрсатган усталар,
Келсин, деб чорлаган Малика айёр.
Сиз эшитинг эпди сўйлаган сўзни,
Келар деб юборган Малика бизни,
Хизматкор айлаб юборган неча канизни
Қайси элдан келган устаси Заргар,
Шерни ясаб, тиллага жон эндирад,
Уига ҳамроҳ бир ҳайбатли қаландар,
Келсин, деб чорлади Малика айёр.

Бу сўзни эшитиб: — Бор, боравер, мен бормайман,— деб
Тиллақиз Хадичага қараб, сўзлаб турибди:

Бор, боравер, Хадича,
Йўлинигдан қолма, ғалча!
Бундай сўзни айтмагин.
Кета бергин йўлдан қолмай, Хадича,
Менинг учун сарсон бўлган бир неча,
Кет дейман ўйлдан қолма, Хадича,
Йўлимизга бош беради бир неча.
Кўздан ёши селоб бўлиб тизилди,
Торкистон шаҳридан рисқи узилди,
Бора бергин, майлисига бормайман,
Туз-насибалари бўндан узилди.
Шакар кўлда хонга ваъда бергандир,
Чамбилбелдан қайсар беклар келгандир,

Бувишииг бу элдан кетмоқ бўлгандир,
Бор, боравер, майлисингга бормайман!
Айрилиқ ўтига багрингни докладб,
Қайсар беклар бунда келган сўрглаб,
Эрта чошгоҳ сен қоласан қон йиглаб,
Бора бергин, майлисингга бормайман!
Танимайсан, излаб келган бу беклар,
Зўр чаңгига бўлиб қолар гирифттор,
Армоц билан кетар Малика айёр,
Үюлиб қоларсан бунда, канизлар.
Сен эшитгии мендай ойим сўзини,
Олиб кетар Қосимшоҳнинг қизини.
Лига ҳамроҳ бўлган устаи Заргар,
Қошидаги зўр ҳайбатли қаландар,
Ҳеч бир киши бўлолмайди баробар,
Қон йиглашиб қолар бунда канизлар.

Шўнда Хадича каниз бу сўзи эшитиб, Тиллақизга қараб,
бир сўз деди:

Мен йиглайман яратганга доду дод,
Бандам, деб раҳм айлар Қозиёл-Хожат.
Бувишим элларда согу саломат,
Ундаи деб гапирмаиг, бўлар маломат.
Бувишим эшитса, хафа бўлмайми,
Кўнглига оғир олиб қолмайми,
Бу гапни эшитса, ўпка қилмайми?!
Ҳеч ким келолмайди Чамбил элидан,
Қандай ўтар бу бандаргоҳ йўлидан,
Агар келса ҳеч иш келмас қўлидан,
Бувишим айрилмас ўсанг элидан!
Бизнииг элда бордир шоҳи зўрабор,
Душман келиб бўлолмайди баробар,
Сог-саломат элда гул юзли дилбар,
Бир афсонга сўз айтмоқлик на даркор?!
Душман келса, жабру жафо кўради,
Гариби гўристон бўлиб ўлади,
Душман келиб бунда нима қилади,
Тоза бўлса, раиги гулдай сўлади.
Бунда бордир исча деву парилар,
Лак-лак девлар бўлса, улар ўлдирав,
Душман эмас, булар устаси Заргар,
Лига ҳамроҳ бир худотарс қаландар.
Бу сўзларни айтма, гул юзли дилбар,
Душман эмас, улар уста қаландар,
Уларинг сиридан сизми хабардор?

Келган киши қандай дейсиз тажакдор.
Бу ганин кўнглига оғир олади,
Айтиб борсам анча гина қиласди.

Бу сўзни Хадича каниз гапириб туриб эди. Тиллақиз:
Менинг сўзимни қайтардинг,— деб аччиғи келиб, Хадичага
қараб, бир сўз деди:

Ошиқнинг фахмидир қоронги кечা,
Йигласам, ҳолимга йиглар бир исча,
Бу сўзларни айтар мендай ойимча,
Келган йўлга кета бергии, Хадича!
Учкур бўлсанг, қанотингдан қайрилиб,
Югрук бўлсанг, түёгнигдан тойрилиб,
Сен қоларсан бувишингдан айрилиб,
Келган йўлга кета бергии, Хадича!
Хазон бўлмай боғда гуллар сўлибди,
Оллоҳ унинг ақли-хушни олибди,
Илоҳим ўлсин-да, Малика дўстим,
Ерининг устига миниб юрибди.
Келган ерга кета бергии, Хадича,
Бувишингга айтиб боргии, Хадича!
Кўп ўйланиб туриб нима қиласан,
Борсанг, душманларнинг ишини биласан
Бувишингни излаб келган зўрабор,
Деву пари бўлолмайди баробар,
Ўзин заргар қилиб келган — ҳийлагар,
Ҳар юртдан келгандир баҳодир беклар.
Савашли кун юз минг қулга баробар,
Жасадин кўрасан битта қаландар,
Ишқирса дамига тортар аждаҳор,
Бўлолмайди ҳеч бир нарса баробар!
Айтганинг поёмини билсан-а,
Бунда турма, ул манзилга борсан-а,
Тилла шерни бирор тепиб кўрсан-а!
Ярқиллаб очилса шернинг мурвати,
Шернинг жони Гўрўглининг фарзанди.
Бора бергии, бунда турма, Хадича,
Бул сўзларни айтар мендай ойимча.

Тиллақиз яна айтди: — Эй Хадича каниз, бунда кўп турма,
менинг айтган сўзимни бувишингга айтиб бор. Келганлар
қаландар эмас, ҳийлагар бўлади. Шерни ясаган қаландар
эмас, у ҳам ҳийлагар жодугар. Шернинг жони йўқ. Шернинг
жони Гўрўглининг ўғли, Авазхондир. Шернинг жони бор деб

Малика айёрининг Авазхон ёрини миңиб шармандаси чиқиб юргандир. Менинг сўзимга ишонмасанг, бориб шу шерни бир тепиб юборгии. Мен бормайман, менинг сўзимни Малика айёрга бориб айтгин,— деб Хадичани жўнатиб юборди.

Шунда Хадича Тиллақиздан бу сўзи эшишиб, ердан темиртак топға қулдай бўлиб, чопиб орқасига қайта берди. Кўшканинг олдига бориб қараса, Малика айёр, канизлари — хаммаси шернинг олдига олиб томоша қилиб туриб эди, Хадичани кўрди, Малика сўради: — Менинг дўстим келмадими?

Хадича индамасдац шерга қараб ўта берди. Қизлар, Маликалар «Индамайди», деб қараб туриб эди, Хадича буларнинг сўзига жавоб бермай, тилла шернинг олдига бориб, у ёқбу ёғига қараб тилла шерни тепиб юборди. Тилла шернинг мурвати шарқиллаб очилиб кетди. Ичидан Авазхон лўп этиб чиқиб, пастга тушди. Шунда қизлар, парилар қарасалар, шернинг ичидан бир одамзод ерга тушди. Буни кўриб Малика, қизлар гуриллаб қочиб кетди. Шунда Авазхон ҳайрон бўлиб, нима қиласини билмай турган эди, шуидай қараса, Маликанинг Қоратулпори кўшканинг олдида бойловли турибди. Қўрқанидан югуриб бориб тулпорни ушлаб, устига миңиб олди. Буларнинг ишларини Шоқаландар кўриб турибди. Қараса, шер очилиди, Малика, қизлар қочиниқираб кетаётир. Авазхонга қараса, Авазхон Қоратулпорга миниб турибди. Буни кўриб, қаландарлар иккови ҳам ўринләридан туриб, белини бойлаб, созланди. Қаландарнинг сифати шул эди: Шоқаландар сўтасини қўлига олиб, «Сулаймон пайғамбарнинг нафаси»,— деб сиёсат билан бақирса, ҳар қандай жонли жонивор қўрқиб, ҳушидан кетиб, бехуш бўлиб қолар эди. Ана шунда Маликанинг кетаётганини кўриб, Шоқаландар бир наъра торти, Маликанинг ҳуши учди, Гўёки осмондан яшин тушгацдай бўлди. Торкистон шаҳарини ер тортадигандай, кўзи қоронги бўлиб: «Энди ўлмай менга пима қолди»,— деб қўрқанидан Қоратулпорга минмоқчи бўлди. Кўзи қамашиб, қўрқиб қолганидан Авазжониниг Қоратулпорга миниб олганини билмай, Малика бориб, бу ҳам Авазжонининг олдига миниб қолди. Маликанинг Қоратулпорга мингашганини кўриб Шоқаландар ҳам Маликанинг олдига минди. Учови Қоратулпорга мингашиб олди. Қоратулпор йўл юриб суриб чопиб кетди. Шоқаландар Шозаргарга: — Мингаш! — деди. Мингашмади, пиёда қолди. Қоратулпор келган йўлига қараб яшиндай бўлиб оқиб кетди. Шозаргар ҳам бу ерда турайин деса қўрқади: «Торкистон шаҳари ғала-гул,чувиллашиб қолди, мени ушлаб олиб ўлдириб қўймасин»,— деб буларнинг орқасидан қорама-қора чопиб, бир ўзи кетиб бораётир:

Илгарида кетди Шоҳи қаландар,
Қўлга тегиб Маликадай гажакдор,
Ҳақининг яшинидай оқади тулипор,
Пиёдалаб иргий берди Шозаргар,
Кейинидан жўнади қанча амалдор,
Ҳар тарафдан отлангандир зўр девлар.
Қулоқ сол алариниг айтган додига,
Ерлар титрар анинг сиёсатига,
Ғулгула тушди Торкистон юртига,
Ғазаб билди Оқдев минди отига.
Қани мени ҳам қаландарга борай, деб,
Қўрмаган куиларни унга солай, деб,
Агар кўрсам, пора-пора қиласай, деб,
Маликанни ҳам ажратиб олай, деб,
Кўрсам; душмайларининг бошни юлай, деб.

Бу сўзларни ўйлаб келади девлар,
Илгарида кетган Шоҳи қаландар,
Пиёдалаб бораётир Шозаргар.
Шозаргар шундай бурилиб қаради,
Келаётган Оқдевшоҳни кўради,
Худо деди, яратганга жилади,
Талабини бир оллади тилади.
Ғайрат билан бадбаҳт девлар келади,
Бир тилсимот дуо ўқиб Шозаргар,
Бир отининг изига кириб қолади.

Шозаргар бир юзук бўлиб отининг изига кириб ётиди. Оқдевшоҳ буни кўрибди. Кўнглига келибди: «Маликага қаландар ҳарба қилибди, юзуги йўлда тушиб қолибди. Кел-е, бу юзукни олайни, Тиллақизима элтиб берайни, шод-хуррам қиласайни, қайтиб келиб қаландарни кўрайни, кўрмаган куиларни унга солайни», — деди. Юзукни олди, Тиллақизга жўнаб кетди.

Шоқаландар, Малика, Авазжон — учови мингашиб йўл юриб, қоронгиликдан неча кунида ўтди, нима ҳодисалар бўлди, билмади. Қоратулпор яшинидай бўлиб оқиб кетди, бир вақт ёргу дунёга, ҷашманинг лабига етди. Авазжон қараса, мерған жўралари йўқ. Ҳафа бўлди. Шоқаландарга айтди: — Мерғанлар йўқ, Ғирот турибди. Эди менга жавоб берсангиз, жўраларимни ахтариб бу Кўкламтогини кўрсам, ўликми-тирикми билсан.

Шоқаландар айтди: — Борсанг бор. Мен сен келганча аидак ётиб, ёнбошлаб олайнин. Сен ўзингга эҳтиёт бўл. Бу ерлар ёмон, хатарли. Ҳаялламай, тезроқ борли-йўқли хабарни

олиб кёл, Шозаргар орқада, қандай бўлади, ундан ҳам хабар-пабар оламиз, ҳали,— деди. Аваёнин:— Хўп,— деб жўнаб кетди. Шу юрганича Кўкламтогнинг ҳамма ерини ахтарди, тополмади, хафа бўлиб юраберди. Сўзни Оқдевшоҳдан эшигин.

Оқдевшоҳ юзукни олди, Тиллақизга борди. Қизига айтди:— Ногаҳондан борар эдим, йўлимдан бу юзук чиқди. Маликанинг бодга гули сўлибди, қаландарлар уига ҳарба қилибди, юзуги йўлда тушиб қолибди, ўйнаб-кулгин, деб сенга олиб келдим. Кел болам, олгин, қўлингга солгин, бу юзукни сенга берай, душманинг кейинидаи борай, қаттиқ куни ўига солай. Маликани олиб келай,— деди.

Бу сўзни эшитиб Тиллақиз отасига қараб бир сўз деди:

Хазон бўлмай бодга гуллар сўлмасин,
Оллоҳ менинг ақлу ҳушим олмасин,
Ота, эшит менинг айтган сўзимни,
Қаландарининг бири юзук бўлмасин.
Юзук деб, сен қўлдан берма қизингни,
Оҳ уриб тўкарман кўздан ёшимни,
Ёт элларга гариб қилма бошимни,
Охир қилма, менинг ўтиришимни.
Учкур бўлсанг, қанотигдан қайрилиб,
Югрук бўлсанг, туёғингдан тоўрилиб,
Отажоним, гофил бўлиб сўзлама,
Армон билан қолма мендан айрилиб.
Дод айласаңг эшиитмайди сўзингни,
Саргайтади сенинг қизил юзингни,
Кўйгин, ота, бундай юзуги курсин,
Юзук дебон қўлдан берма қизингни,
Тополмассан, ота, менинг изими.
Шердай бўлиб юзукни олиб келибсан,
Бир айёрга, ота, дучор бўлибсан.
Эрисин, тогларнинг қори эрисин,
Ҳар киши олгани билан қарисин,
Ер остида душман тани чирисин,
Кўйгин, ота, бундай юзуги курсин!

Оқдевшоҳ қизидан бу сўзни эшитиб, зеҳни қойиб, хафа бўлиб, қизига қараб, аччиғланиб, бир сўз деди:

Еш бошингга бундай шунггут бўмасан,
Бу юзукдан нега ҳадик оласан,
Дўстнингнинг юзуги, тайин биласан,
Бундай бўлсанг, сен жувонмарг, ўласан!
Ғаним бўлиб сенинг йўлинг тўсдими,
Ғарифликда кўкайингни кесдими,

Нéга ҳам бир шунггут бўлдинг, жувонмарг,
Хаёлиингга неча гапдар келарми,
Юзукдан кишига душман бўларми,
Бирор ерда сени юзук босдими?
Мендайни отангга кўиглинг бўласан,
Бир юзукдан мунча ҳадик оласан,
Бундай бўлсанг, сен жувонмарг ўласан,
Еш бошинингга мунча шунггит бўласан.

Ана шунда Оқдевшоҳ қизига юзукни берди. Тиллақиз юзукни олмади. Отасининг аччиғи келиб, қизига қараб, койиди, урушди. Оқдевшоҳнинг аччиғи келганини Тиллақизнинг олдидағи санам қизлар кўриб: — Отангизни хафа қилингиз, қўлидаги юзугини олинг, — деди. Шунда Тиллақиз отасидан уялиб, «Хафа бўлмасин», деб юзукни олди, қўлига солди, ўлчагандай қўлига лоп-лойиқ келди, «Юзукни бердим», — деб Оқдевшоҳ димоги чоғ бўлиб, қаландарларнинг орқасидан кетди...

Шунда Тиллақизнинг канизлари айтди: — Эй бувишим, сиз ўзингиз жуда ҳадикчил бўлибсанз. Қўлинигиздаги юзук заргарлар ўйчаб ясагандай, лоп-лойиқ экан, — деди. Юзук қўлида туриб айтди: «Бошдан бошга биз буига лоп-лойиқ».

Шунда Тиллақиз: «Бу сеҳгарми, жодугарми?» — деб қўлидан чиқариб ташламоқчи бўлиб, қўлни сиқаётир, канизлари тортаётир, юзук қўлидан чиқмай бу сўзларни айттаётир:

Сени излаб чиқдим Ҳурум¹ элимдан,
Ўлдирсанг ҳам айрилмайман қўлиингдан,
Ўлмасам қучарман иозик белингдан!
Кечакундуз мени қилди қаландар,
Сенинг ишқининг мени қилди қаландар,
Малойик суратли, гул юзли дилбар,
Юзук бўлиб сенга келган Шозаргар,
Кўп тортиб жафолар қилмангиз, қизлар,
Харчанд тортеанг айрилмайди Шозаргар,
Оша бизга озор берма, канизлар!..
Айрилиқ ўтига багримни докладаб,
Кўп юргайман ҳар шаҳарни сўротглаб,
Бу дилбарнинг фироқида қон йиглаб.
Ғам билан сарғайди гулдайни дийдор,
Бир нечалар ўз ҳолидан бехабар,
Тиллақизнинг ишқи қилган қаландар,
Неча вақт ахтариб бўлдим хору зор.

¹ Рум.

Кучук босмас йўлбарс, шернииг изини
Излаганман Оқдевшоҳнииг қизини,
Нодон кўнглиниг ҳар хаёлга бўлмагин,
Сен канизлар, менга озор бермагин,
Кўйгий энди, менга зулм қилмагин,
Излаб келиб янги топдим ўзини.

Бошиниг тоғиши, кўлдан бермай давлатди,
Бирга қисак ўтиришман сухбатди,
Кўп силкиллаб торта берма уятди (р.).

Бу сўзларни айтар менидайиц поchor,
Оша менга таъзири берма канизлар,
Сен сўрагин, бувишингнииг кўнгли бор,
Биз билан ваъдалаш гул юзли дилбар,
Бунинг ишқи бизни қилган қалаандар.

Бу сўзни юзук айтиётир, Тиллақиз қўлини силкаётир, канизлар тортаётир. Уйтиб-буйтиб тортишиб-тортқиллашиб, юзукни Тиллақизнииг қўлидан чиқариб олди. Шунда Тиллақиз хизматкор қизларига буюрди: — Тўқсон уста дев олиб келинглар, қути ясад берсин, юзукни қутига солиб маҳкамлаб қўяйин, — деди.

Унда қизлар бориб, тўқсон уста дев айтиб келди. Девларга тўқсоңта қути қилларди. Юзукни қутига солди. Тўқсоңта қутини ичкима-ички қилиб бир-бирига кийдирди, ўраб-чирмаб маҳкамлаб қўйди. Шунда Шозаргар бир тилсимот дуо ўқиб, бир сичқон бўлиб, тўқсон қутини тешиб, қулоги қамишдай бўлиб чиқди. Канизлар буни кўриб: «Бу сеҳргарми, жодугарми?» — деб ўртага олиб қолди. Сичқон яна бир аганаб юзук бўлиб қолди. Уни Тиллақиз кўриб айтди: — Эй қизлар, девлардан айтиб келинглар. Қирқ газ қудуқ қилиб, юзукни қудуққа ташлаб, устидан қудуқни ярим қилиб тош тўқтириб, устидан қўргошини эритиб ташланглар, ер остида бу юзук чириб, йўқ бўлиб кетсан!

Девлар қизнинг айтганидан ҳам зиёдароқ қилиб, маҳкамлаб, созлаб, қудуқнииг оғзини қўргошин билан маҳкам қилиб келди. Тиллақизга: — Маҳкам қилиб қўйиб келдик, — деди. Тиллақиз: — Яхши бўлипти, эйди қудуқнииг ичида чириб йўқолиб кетади, дуңёда менинг буидай душманим қолмади, — деди.

Шунда юзук — Шозаргарга тошларининг остидан — қудуқдан чиқмоқ қийин бўлиб қолди...

Бир зўр айтиб Шозаргар йиглади,
Хожатини яратгандан тилади,

Тиши олмос бир қаламуш бўлади,
Кеча-куидуз тош кемириб ётади,
Неча мұддат Заргар тошни кемириб,
Энди қўргошинга келиб қолади.
Қўргошин экаяин Заргар билади,
Бир тилсимот дуо ўқиб Шозаргар,
Боши олмос бир ўқилон бўлади,
Лойдайин чилийлаб ботиб боради.
Фалак титрар Шозаргар иолишинг
Кўзлар губор кўздан оққан ёшига,
Ўи саккиз күп тош кемириб Шозаргар,
Йилон бўлиб чиқди ҳоҳниг бошига.

Шунда Шозаргар ўи саккиз кеча-куидуз қаламуш бўлиб кемириб; аста-аста қудуқнинг ичидан қудуқнинг бошига чиқди. Қудуқнинг бошида илон бўлиб, бир тошнинг устида ўрагиб ётди. Шунда одамларнинг қимордан гаплашиб кетаётганини эшилди: «Қиморни Тиллақиз чиқарган экан, Тиллақиз ҳар ким билан қимор ўйнаса Тиллақиз ютиб олар экан», — деди. Булардан Тиллақизнинг қиморбозлигини билиб олди. Шунда Шозаргар ўйлаб айтди: «Энди йўл устида илон бўлиб ётмайман. Одамлар кўрса, зааркунандар зарар қилувчи ёмон нарса экан деб ўлдириб қўймасин. Тиллақиз қиморбоз экан, қиморнинг пайидан бўлайин», — деб тилсимот дуо ўқиб бир кал бўлди. Оғзидан таиглайигача кал, ярим белидан бу ёгишини бари кал, ўзининг отини Яллокал қўйиб олди. Тарадди дунё қилиб, уч ошиқни танлаб олиб, Тиллақизга талаб қилиб, кўшкисининг олдидан сув оладиган, Тиллақизга кўринадиган ерда қимор ўйнамоқчи бўлиб, ошиқни ҳуй уриб, ўз шаънига қиморбозман, деб бир сўз деб турибди:

Менинг ўзим худойимдан,
Кенг карамли подшойимдан,
Бир мулку давлатли қиласман.
Етмиш йил гўлоҳда ётдим,
Қиморбозга пир бўп ўтдим,
Тогни қўйса гардкам отдим,
Ким талаб қилганин ютдим.
Эрта билан ўрнимдан турсам,
Такияни баланд курсам,
Тиллақизни гардкам урсам,
Уч олчи дуқор тиларман.
Ўйин қиласа шоҳнийг қизи
Кийгали гулгуц қирмизи,
Ақлинг олди жоду қўзи.

Хар кимсадан гап әшитиб,
Талаб қилган қалнииг ўзи.

Ана шунда бир қалнииг бундай сўзлаб-гапириниб ўтирганини Тиллақиз әшитиб: — Ха, ана у жонига теккан, ёнида беш-олти пули ётган, қиморни ўйнаб чангга ботган қандай қиморбоз экан. Уни бунда олиб келинглар, мен бир кўраини, — деди. Қизлари айтди: — Эй бувиним, у жуда ёмон қал экан. Сизнинг қимор ўйнаганингиз курсин, ундан ютиб оладиган пулнингизни бизлар берайик. Унинг билан қимор ўйнаманг, ёмон сассиқ қал экан, — деди. Унда Тиллақиз: — Сизлар қизини экансиз. Сизлардан пулни олиб, мен пулга муҳтоякманми. Қиморбозлик бир ёмон ишми, бу қиморбозлик-ку, — деди. — У ёмон қал бўлса, пастки кўшикдан жой солинглар. Пастки кўшикка бориб қимор ўйнайман, — деди. Қизлар ўриниларидан туриб, пастки кўшикдан жойини созлаб, кигизни паст-баланд ташлаб, устига нишиқ ғиштдан такия ташлаб, қални сув олгич билан олиб борди. Баланд кўшикдан Тиллақиз шигилаб тушди. Иккови такияда ўтириб, бир-бирига уч ошиқни олчи қўйиб «Сен ол — сен ол!» — деб навбат бериб, ўтириб, савол-жавоб қилиб турибди. Қалиниг сўзи:

Устингга кийганинг гулгин қирмизи
Ақлимни олади жодугар кўзи,
Жасадингдан, Оқдевшоҳнинг бир қизи,
Қўлингни олгин, навбат сендан, гул юзли.

Тиллақизнииг жавоби:

Кокилларим эшилгандир тол-тол,
Хар толига берсанг, етмас дунё мол,
Магар душман келса, бўлади поймол,
Эркаксан-да, улугсан-да, Яллокал,
Аввал навбат сеникидир, қўлинг ол.

Қалиниг сўзи:

Аввал оллоҳ, дуюм бўлса Наби ёр,
Бизни хайдаб келди ҳақ-парвардигор,
Қаддингдан айланай, гул юзли дилбар,
Эиди навбат бердим, сен ҳам қўлинг ол!

Тиллақизнииг жавоби:

Сен эшигтни айтган сўзни,
Маҳтал қилма сарвииозни.

Гуноҳкор айлама бизни
Эркаксанда, улугсанда, Яллокал.
Аввал навбат сеникидир, қўлиниг ол.

Бу сўзни айтиб шундай навбат беради.

Беҳад дунё ойим ўқиб туради,
Уч ошиқни чикка териб олади.
Сенсан энди ошиқ, бужил,
Қимлагин кўинглимни хижил.
Гардкам, деди, уч ошиқни тайлади,
Яллоники яксар, дуқор айлади.
Жафо тиги бул кун жондан ўтади,
Айролиқ хашжари бағрин йиртади,
Бўлдими-бўладига ўқиб ётади,
Гардкам, дейди, яна Ялло отади.
Бу яксарнинг орти омон ўтади,
Тиллақизга энди навбат етади,
Бу ҳам топганини ўқиб ётади,
Гардкам, дейди, Тиллақиз ҳам тайлади,
Тилланики яксар ола айлади,
Бўлдими-бўладига ўқиб ётади,
Яна навбат Яллокалга етади,
Бу сўзларни Яллокали айтади:
— Ўқий бергин қатор-қатор порингни,
Ўқиб қўйгин пор устига зарингни,
Камсиз гардкам ураман-ку борингни,
Ташимайсан қўлладидиган пирингни.
Бул сўзни эшитиб, ул шоҳнинг қизи,
Ўқий берди қатор-қатор иорини,
Пор устига ўқий берди зарини,
Ўқиб қўйди бисотида борини,
Боз устига ўқиб қўйди қирқин канизларини.
Эшитгандир тарафининг сўзини,
Бадани қизиди шоҳнинг қизини,
Озодига ўқиб қўйди ўзини,
Қўймай ўқиб қўйди қирқин қизини.
Кўринг энди Яллокалии,
Уч ошиқни қўлга олди.
— Хафа бўлмай ўйнаб-кулдим,
Озод-поздингман келдим,
Тогни қўйсанг, гардкам урдим,
Ютиб олар чоқقا келдим.
Сен ҳам яллоли, мен ҳам яллоли,
Ерим яллоли, бор, гардкам.
Тарам таралли бор гардкам.

Гардкам дейди, Яллокали тайлади,
Икки олчи, бири чикка айлади.
Шул замон Яллокал кўинглип хушлади,
Сочраб ўрнидан тӯриб Яллокал
Тиллақизининг билагидан ушлади:
— Бир бошига ўзинг бўлсанг, эй дилбар,
Икки бошин топиб бергин, гажакдор.

Тиллақизининг сўзи:

Ҳаққа етгай оҳу зорим,
Сабил бўлиб кирдикорим,
Кетди меснииг номус, орим,
Бир бошига ўзим бўлсам,
Икки бошга икки порим,
Кўна қолгии энди, жоним.

Яллокал сўзи:

Излаб келса Шоҳизаргар,
Яллокал бўлар гуноҳкор,
Бир бошига ўзинг бўлсанг,
Икки бошим топиб бергин?

Тиллақизининг жавоби:

Мендай ойим ҳозиргисин кўрар-да,
Заргар келса, бир йўриги бўлар-да.
Ҳафа бўлмай доим ўйнаб-кулдириди,
Хол бўлсени, деб оқ юзини тилдириди,
Миннатдор бўб Яллокалии кулдириди,
Яллокал дер, ўз элида тўради.
Шоҳининг қизи кўп миннатдор бўлади,
Инжилиб, Яллокал базур кўнади.
Асал-болча билди лабининг учини,
Бошига йигдирмай катта-кичини,
Уч ошиқ ҳукмиман ютиб Заргарбек,
Оқ юзидан олди олти муччини,
Энди тилаб турар, бойқуш, иничини...
Кўрсатади Тиллақизга кучини...

Ана энди шунида Шоҳзаргар илоиликдан бир тилсимот дуо ўқиб, бир кал суратида бўлиб, отини Яллокал қўйиб, қиморбоз бўлиб, Тиллақиз билан қимор ўйнаб, ҳарна борини, қатор-қатор порини, пор устида зарини, маングлайидаги борини, ўзини бирга ютиб олиб, қолганини Тиллақизга сўйлади. Унда Тиллақиз: — Мен сизнинг кучингизни синамоқчи бўлган эдим, бўлмаса аввалдан таниган эдим. Худонинг тақдири-

га тан бердим,— доб шул оқшоми билан сўзлашиб, ўйнашиб, кулишиб, сўрашиб, бошдан ўтганларни гаплашибгина ётди. Эрта-мэртан тонг ғтди, қирқин қизлар йигилиб ётди.

Заргаршоҳнинг кўнглии хушлаб,
Бир-бирининг қўлии ушлаб,
Баланд кўшкисига бошлаб,
Яхши зарли либос ташлаб,
Қоч-қоч дейишиб, пўшт-пўштлаб,
Келаётир иргалашиб,
Нозик беллар тенгсалишиб,
Бир-бирининг кўнглии хушлаб,
Нозик тилман сўзлар бошлаб,
Келаётир ойимчалар
Ярашиққа енгни тишлаб.
Саф-саф турган санам қизлар,
Хизмат қилди сарвииозлар,
Тиллақизман сухбат қурган,
Итиқ бўлган Шоҳизаргар,
Таом буюрди гаjakдор.
Хизмат қилар қўп канизлар.
Бир-бириман ўйнашади,
Гаплашади ширии сўзлар,
Бу дунёда кўргани йўқ
Шоҳизаргар мудай қизлар.
Бир-бирига қўлии ташлаб,
Заргарбекнинг вақтии хушлаб,
Ясов бериб, ўйнаб-кулиб,
Жоноп қизлар лабни тишлаб.
Кўп қизиқлар бўлди ўйин,
Обод қилиб манзил-жойин.
Томошани кўриб заргар:
«Худо тақдир қиласа бир кун,
Биз қиламиз буниинг тўйин».
Кўрганинг кўнгли ўсади,
Душмани бошини кесади.

Ана шунда Шозаргар Тиллақизни қимор ўйнаб ютиб олиб, Тиллақизни қойил қилиб, тақдирига тан бериб, иккови бир-бiri билан кайфу сафо қилиб ўтириб эди, шунда Шозаргар Тиллақизга қараб, ўтган ишларини, сиру ҳолини маълум қилиб, бир сўз деди:

Арзимни эшитгин, гул юзли дилбар,
Ишқингдан бош олиб бўлдим қаландар,
Эсимга тушгандир қадрдон беклар,

Кетсам деб хаёлим, кўиглим толпинар.
Ўйласам, минмакка йўқдир бир тулпор,
Ёдимдан кетмайди Аваз, Қаландар,
Улардан айрилиб қолсам, эй дилбар,
Менга бўлар бунида қабоҳат куилар.
Тапҳо қолсам, девлар кўпидир, зўрабор,
Қувватим бўлмаса унга баробар,
Минмакка остимда йўқдир бир тулпор,
Сен менга маслаҳат бергин, эй дилбар,
Эсимга тушганди қадрдои беклар,
Жўнасам, деб менинг кўиглим талпинар.
Остимда бўлмаса араби отим,
Менда йўқдир кескир ханикар, пўлатим,
Хурумпинг юртида шоҳлик-шавкатим,
Хозир сенинг билан менинг сухбатим.
Рам билан сарғайди гулдайни дийдор,
Бир нечалар ўз ҳолидан бехабар.
Миниб чиқмабман-ку юртимдан тулпор,
Ишқингда бўлибман бенаво, қаландар.
Малайик суратли, гулюзли дилбар,
Хотирамдан кетмас бу соҳиб беклар.
Бу сўзимга жавоб бергин гажакдор,
Жўнасам, деб менинг кўиглим талпинар.
Албатта тургандир Шоҳиқаландар,
Менга ҳамроҳ бўлган қадрдои беклар.
Бу сўзларни айтар сенга Шозаргар,
Сўзларимга жавоб бергин, гажакдор.

Бу сўзларни Шоҳзаргардан Тиллақиз эшишиб айтди:
Эй Шозаргар, хафа бўлманг, сиз кетар бўлсангиз, бирга
кетамиз. Менга сиздан бошқа ичкуярим йўқ. От-асбобдан
хафа бўлманг, от-анижомдан тошилар, деб Шозаргарга қараб
бир сўз деди:

Дам шу дамдир, ўзга дамни дам деманг,
Бош эсонда давлатингиз кам деманг,
Хафа бўлмай, даврон суринг Шозаргар,
От, ярог-асбобдан сира гам еманг.
Майдон бўлса, бедов отлар чопилар,
Кўп чопилса, хоса тулпор совилар,
Ўйнаб-кулиб даврон суринг, Шозаргар,
От, ярог-асбоблар биздан топилар.
Остингга миндирай араби отни,
Белингга бойлайни кескир нўзатин.
Душмайларга қилар бўлсанг газотни,

Шоуду ҳуррам қилгии бу паризодин.
Бир от учун гам емаклик уятдир,
Насиб тортса, минарсан-да тулпорни.

Шунда Шозаргар айтди: — Эй нари, Тиллақиз, бизлар бир неча киши бўлиб келган эдик. Авазхон, Шоқаландар Малика билан бир тулпорга миниб кетди. Мен буларнииг орқасидан бормасам бўлмайди. Борайин десам отим, яроғим йўқ, — деди.

Тиллақиз: — Эй Шозаргар, сиз кетар бўлсангиз, мен ҳам кетаман, сиздан айрилмайман. От учун, яроқ-асбоб, пўлатханжар учун хафа бўлманг, ҳар нима дессангиз, Тиллақиз ёрингиздан топилади, — деди.

Тиллақизнинг ҳам Малика айёрининг Қоратулпоридай бир Бўзтўлпори бор эди. Қоратулпор билан бирга туарар эди. Тиллақиз хизматкорларига буюрди: — Менинг тулпоримни олиб келинглар, — деди. Тиллақизнинг Гулчорбоғ деган bogи бор эди. Бўзтўлпор шунда туарар эди. Хизматкорлари Гулчорбоққа бориб, Бўзтўлпорга эгар, аижом солиб, олиб келди. Сермаса қирқ газ узун бўладиган кескир ханжарларни олиб келиб, Шозаргарга берди. Яхши, подшолик кийимлардан Шозаргарга ёптириди, ҳеч еридан камсиз қилди. Тиллақиз ҳам ўзининг керакли аижом-асбобларини, яхши кийимларини кийиб ҷоқ бўлди.

Тиллақиз: — Энди кетар бўлдим. Отам, қапча қовми-қариндошларим йўқ, бунда бўлганда, улардан мен ҳам оқ фотиҳа олар эдим, — деди.

Шозаргар айтди: — Торкистоннинг ҳамма катта-кичиклари Малика билан Шоқаландар, Авазхонни қувиб кетган эди. Мен Торкистон шаҳрининг одамларини кўзим билан жўнатгандарнинг ҳоли пима бўлганини билмайман.

Тиллақиз айтди: — Унда бўлса, ҳаммаси қочиб-қувиб, бир-бирининг орқасидан Кўкламтоққа боргайдир. Кўклам-тогдаи ҳали ўтиб кета олган эмас, ҳали ҳеч қайсиси ҳеч срга боргани йўқ. Бизлар қичаб борсак, улардан дарак топамиз, бизлар ҳам етиб қолармиз. «Кетар кишига йўл яхши» деган экан, эй Шозаргар, энди жўпайик, — деб ясаниб-тараниб туриб эди. Шунда Тиллақизнинг кўп каниз-жўраларидан бирор Оққиз, насяси йўқ, паҳд қиз, ташибал эмас соғ қиз, узун эмас, ўрта бўйли чоғ қиз, тишлари гуручдай оқ қиз, қошлиари қалам, ўзи яхши, барро сапам, Тиллақиз ойим бувишининг кетарини билиб, юрак-багри эзилиб, кўзидан ёши тизилиб, бурни оқиб, пима қиласини билмай: — Эй санам, Тиллақиз бувишим! Бизларни қапдай қилиб ташлаб кетасиз. Бизларнинг сиз кетган сўнг кунимиз қандай кечади, — деб дод-фарёд қилиб йиғлаб, Тиллақизга қараб, бир сўз деди:

Заргарбек этагин ушлаб,
Сен кетарсан қўнгил хушлаб,
Қон йиглатиб бу манзилда
Сен кетарсан бизни ташлаб.
Айролиқ ўтига додглаб,
Биз қоламиз қонлар йиглаб,
Боролмаймиз биз сўроғлаб.
Энди кетдинг, поми-нишон қолмади,
Кетдинг бундан жоду кўзлар.
Сени олиб Шоҳизаргар
Юрган кунлар эсга тушса,
Шу замон йиглар канизлар.
Бир ёр деб этагин тутиб,
Қолдик бизлар қонлар ютиб;
Жигар-бағрим кабоб этиб,
Юрган кунлар эсга тушиб,
Йиғлашармиз биз дод этиб,
Сенинг учун қонлар ютиб,
Қайтиб яна изинг кўрсам,-
Юрар эдим тавоф этиб.
Сенга ҳамроҳ бўлди Заргар,
Кўзингга кўринимас қизлар,
Кўнглинг топган бу қаландар,
Қон йиғлаган бу канизлар.
Оша юртга қилдинг сафар,
Олиб кетар бу зўрабор.
Ота-эна, денгу душлар,
Ҳаммаси қолди бехабар,
Кечакундуз биз йиглармиз,
Ҳар замон сенга иитизор.
Сизни йўқлаб фарёд этиб,
Кечакундуз афгои этиб,
Сен кетасан бу кун бундан,
Ошиқлик йўлини тутиб,
Ёдимизга сизни олсак,
Биз йиглармиз қон ютиб.
Мени ўртаб сенинг дардинг,
Кўзга дори пойи-гардинг,
Ҳурум юртими ахтардинг,
Заргаршоҳга ҳамроҳ бўлдинг.
Кийганинг гулгун қирмизи,
Юртимиизда шоҳининг қизи,
Оқдевшоҳининг сен ёлгизи,
Сен кетган сўнг йиглаб қолар,
Бунда турган қирқин қизи.

Сен кетган сўнг тинмай фигон қиласмиз,
Ажал етса биз ҳам бир кун ўлармиз,
Билдим сенинг кетишингни, бувишим,
Тағина маҳшар куни сизни қўрармиз.
Қонлар йиглаб бизлар мунда қолармиз.
Қайтиб энди бизни ташлаб кетасиз,
Заргар шоҳман сухбат қуриб ётармиз,
Сиз бизларни тоза унугиб кетарсиз,
Жаҳонни сайр этиб элга етарсиз.
Қўзда ёшим мунчоқ-мунчоқ тизилди,
Дийда гирён бўлиб бағрим эзилди,
Кетарингни энди билдим, бувишим,
Шунинг учун менинг қўнглим бузилди.
Сабил қилдинг Торкистондай юрtingни,
Ташлаб кетдинг бундай мамлакатингни,
Қўролмаймиз сендан паризотимни,
Қонлар ютиб ёд қиласмиз зурриётингни.
Сўз айтиб йиглайди биздай муштипар,
Тулпорнинг белига минди Шозаргар.
Юлдузни кўзлайди араби оти,
Белида ярқиллар кескир пўлати,
Эсга тушар Заргарнинг мамлакати,
Анғишлайди Заргарнинг минган оти.

Ана шуида Тиллақиз канизи Оққиздан бу сўзни эшишиб,
тасалли берди. Тиллақизнинг канизлари олдида эди,
отига миндирмоқчи бўлиб турган эдилар. Шозаргар
Бўзтулпор отга қайқайиб куёв йигит бўлиб миниб:
«Минса экан, кета қолсак экан, полвои Аваз билан Шо-
қаландарга ета қолсак экан», — деб Тиллақизни шошин-
қириб турибди. Шунда Тиллақизнинг канизларига айтаётган
сўзи:

Айрилиқ ўтига бағрини тузлар,
Олдимиизда хизмат қўлган канизлар,
Ёшларга тўлмасин у жоду кўзлар.
Шоду хуррам бўлиб, ўйнаб кул энди,
Хафа бўлмай сен дуода бўл энди.
Мени кетди дебон қўнгил бўласан,
Сизлар ҳам бироман ўйнаб-куласан.
Қўнглим бўлманг, хизмат қўлган канизлар,
Сизларга йўлиқса шундайин шунқор,
Мендан зиёд бўлиб қоларсиз, канизлар,
Шундай бўлди менга энди фармонлар,

Қолмас юрагимда черу армонлар,
Сирли устун, мунда кўшқ-айвонлар.
Мунаққашли кўшқ, айвои, хуш энди,
Шунда турган манзил жойлар хуш энди.
Оҳ урсам тўкарман кўздан ёшимни,
Елбориб худога солдим ишимни,
То кўргунча канизларим, хўш энди.
Қулоқ солинг мендай ойим тилига,
Мен минарман Бўзтулпориинг белига,
Тақдирим тортибди Ҳурум элига,
Дучор бўлдим Заргарбекнинг қўлига,
Шоду ҳуррам ўеган эллар хўш энди,
Канизларим, жоду кўзлар хўш энди.
Аскартогиниг бошин чалмасин туман,
Ҳар кимса йиғлаб охират замон,
Тенгу тушим қайтиб қўрмагим гумон,
Мени бундан олиб кетар Заргархон.
Айролиқ ўтига бағримни докладб,
Заргарбек келганди мени сўроглаб,
Душманининг юрак-бағрини докладб,
Канизларим, буида қолдингиз йиглаб.
Тенгу тушим, канизларим, хўш энди,
Ўйнаб юрган жоду кўзим, хўш энди.
Заргар билан бирга-бирга кетармиз,
Отамнинг савашин кўриб ўтармиз,
Агар кўзи тушса подшоҳ отамнинг,
Қандай бўлса бир хўшлишиб кетармиз,
Кўрган кўзлар, сарвинозлар, хўш энди,
Санам юзли, жоду кўзлар, хўш энди,
Хизмат қилган меҳрибонлар, хўш энди,
Вафоли канизлар, қолинг, хўш энди.
Хафа бўлиб нодон кўнглиниг бўлмагин,
Мен кетгандан қонлар йиглаб юрмагин,
Яна, қандай бўлса, ёмон кўрманглар,
Гарибликман иодон кўнглиниг бўлманглар.
Тақдир тортса, Ҳурум әлга борармиз,
Ҳар замонда сизларни ёдга олармиз,
Туз-насиба тортса қайтиб келармиз,
Соф-саломат келиб, сизни кўрармиз,
Сизларни ҳам ёдга олиб юрармиз,
Сизларнинг яхшиликларинг билармиз.
Шоду ҳуррам канизларим, хўш энди,
Ўйнана тахту баҳтим, хўш энди:
Неча вақт бизларга хизмат қилгансиз,

Пайровлик қиб менинг ақлим олгансиз,
Менинг билан бирга ўйнаб-кулгансиз,
Даврон суреб, бирга-бирга юргансиз,
Ўйнаб-ўсаги қадрдоилар, хўш энди.
Тенгу-тушим, ширин сўзим, хўш энди.
Қайтайни, жўнатдинг мендай сапамни,
Кўролмадим оқ сут берган энамни,
Сизлар айтинг мендан тегар саломни,
Менинг учун кўриб келинг энамни,
Обод қилинг менинг вайроҳонамни,
Албатта сўранглар менинг энамни,
Сўрангизлар Гулсанамдай энамни.
Бошимиздан кетсени қайгули тумаи.
Дуо қисини оқ сут берган меҳрибои,
Маҳтал бўлиб мунида турар Заргархон,
Розилашиб келолмадим шул замон.
Албатта сўранглар менинг энамни,
Еткизинглар мендан айтган саломни.
Мен кетган сўйг лодон кўнглини бўлмасин,
Фарзандим, деб қоплар йиглаб юрмасин,
Бу сўзларни айттар мендай гажакдор,
Саломни энамга еткар, канизлар,
Дуода бўл қирқин қизлар, муштипар,
Бу сўзларни айттар ҳур юзли дилбар.
Менинг учун ул энамни сўранглар,
Айтингизлар Тиллақизшиниг сўзини,
Фарзандим, деб койитмасин ўзини,
Үлмаса кўради мендай қизини.
Кийганим ипакдан, олтиндан ёқа,
Кўргац бўлар жамолимдан садага.
Салом айтган меҳрибоним тогамга,
Катта-кичик, улуғ шоҳу огага.
Мен минарманӣ энди аста қушимга,
Арзу ҳолим айтдим денгу душимга.
Менинг учун салом еткир қовму қариндошимга,
Хўшилашгани улар йўқдир қошимда.

Шунда Шозаргар ёри Тиллақиз билан канизларининг
сўзи узайиб, чўзилиб кетганини кўриб: — Гапни жуда узун
қилиб, йилдан ҳам узоқ қилиб юбординглар. Менинг жўра-
лариминиг ҳоли қандай бўлди. Бўл-ҳа, бўл, кел-ҳа кел,—
деб Тиллақизга қараб, аччиги келгандай бўлиб, бир сўз деди:

Очилгани ёкигадай гул юзинг сўлиб,
Йиғланиб гапирма ҳижронга тўлиб.

Айтган сўзинг, эй гул юзли, бас бўлиб.
 Мен кетарман бу ерлардан мас бўлиб,
 Сендай ёрни бу ерлардан миндириб.
 Кўп гапирма сен зардамни қайнатиб,
 Кел мингашгин энди, гул юзли дилбар,
 Мен жўнарман бундан отим ўйнатиб.
 Даргазаб бўлди-ку ул Шозаргар.
 Тарзига қаради гулюзли дилбар,
 Хижил бўлди шунда турган канизлар,
 Тиллақизни ўртага олганди қизлар.

Ана шунда Шозаргарниң хафа бўлиб сўзлаганини кўриб, тарзига Тиллақиз қараса, жуда хафа бўлиб туклари типпатик бўлиб, оғзи-кўзи беко бўлиб, оғзи қибирланиб, бижирланниб бораётир. Буни Тиллақиз кўриб: — Хайр энди, омон бўлинглар, — деб отга мимоқчи бўлди. Шунда қирқин қизлар Бўзтулпор отниң жиловини ушлади, бирори узангисидан ушлади. Бир хили Тиллақизни кўтариб миндиримоқчи бўлди. Бўзтулпор отга бундан илгари бирор мингашга эмас эди. Турмай жуда безор¹ бўлди. Ундан қилиб, бундай қилиб,² канизлар бир ёқдан, Шозаргар бир ёқдан отни маҳкам ушлаб, Тиллақизни отга миндириди. Шозаргарни хушвақт қилиб кўлдириди. Тиллақиз тулпорга мингашиб эди, тулпор от тиширлаб турмай динггиллади. Тиллақиз ўзини отниң устида тургиза олмай, сапчиб динггиллаганига ўринидан тушиб қолгудай бўлиб, шошиб қолди. Эгарниң қошини ушлаб олди... Канизлар йиглашаётир, от безор бўлаётир, заргарниң кўнгли тинаётир, Тиллақиз ёрини синаётир. Шунда Заргаршоҳ: «Бу менинг янги олган ёрим бўлса, бу юрт, кўп узоқ ёмон юрт бўлса, девлар, парилар, катта душманлар кўп бўлса, мабодо бирори зўрлик қилиб орқамдан тортиб, бир силкиб олиб қўймасин», — деб Тиллақизниң белидан маҳкам боғлаб олди. Оти терлаб турмаётир. Тулпор анггишлаб, жиловини кўйса учқур қушдай учмоқчи бўлиб турибди. Қоратулпор қандай кетса, шундай кета берди:

Миндиргандир паризодди,
 Жўнатди-ку бедов отди,
 Кўринг Заргар азаматди,
 Шундайин қилди тайратди,
 Бўзтулиорга қамчи чотди,
 Урган қамчи симдай ботди,

¹ Безовта

² Кўлёзмада — уйта-буйта.

Тиллақизин олиб қайтди.
Шундай бўлиб йўлга кирди.
Қирқин қизлар қараб қолди,
Кўзларидаи гойиб бўлиб,
Хақнинг яшинидай кетди.
Сабил қилиб ўсган юртии,
Жўнатганди паризотин,
Дуо қилиб қирқин қизлар,
Энди узди бу умидин.
Шундай бўлиб бу канизлар,
Манзилда қолди канизлар.
Кўздан пана бўлди дилбар,
Кўриингиз Заргар зўрабор,
Паризодни олиб қайтди,
Энди кўринг шердай қайсар.
Яшиндай бўб оқади тулпор,
Кўлга текканди гажакдор,
Эсига тушганди қаландар,
Тошишсам, деб қистаб кетди,
Пари олган Шоҳизаргар.
Ери билан мингалиб,
Тулпор миниб йўлга тушиб,
Кетмайин деб адашиб,
Бораётир Тиллақиз билан.
Гуркирайди шердай шониб.
Тулпор боради ангшилаб,
Кўлтигидан буқлаб ташлаб,
Тушиб қолмайин, деб ойим,
Шозаргарни маҳкам ушлаб,
Шозаргар Тиллақизни,
Тушиб қолмасин деб турмушилаб.
Тулпор боради ҳарсиллаб,
Түёги ерга дурсиллаб,
Бўзтулиор от оғзиний очиб,
Тўзон бўлади қарсиллаб.
Бораётир оғзин очиб,
Парқинидан кўпик сочиб,
Шозаргарни олиб қочиб,
Паризоднинг баҳрин очиб.
Йўлда бир-бирига қаарар,
Бир-бирининг ҳолин сўрар,
Ўйнаб-кулиб қўл узатиб.
Бораётир Шоҳизаргар.
Заргарбекнинг кўнглини хушлаб,
Урди қамчини қулочлаб,

Остидаги Бўзтулпори,
Иргир яшин ташлаб.
Қистайди тулпор отди,
Заргар қилди гайратди,
Миндирган паризодди,
Шуйтиб заргар йўл тортди.
Ўр келса ўмгаилатди,
Қир келса қилиллатди,
Ариа келса иргитди,
Шуйтиб заргар йўл тортди.
Остидаги Бўзтулпор
Йўлда бўйини узатди,
Миндирган паризотди,
Шуйтиб Заргар йўл тортди.
Заргар қилди гайратди,
Кўрингиз тулпор отди,
Жилов бермай Бўзтулпор.
Заргарни олиб кетди,
Заргар шундай йўл тортди.
Ҳар замон бурилиб қараб,
Торкистондан узаб кетди.
Ўйпар остида Бўзоти,
Белда кескир пўлати,
Тоша келар Заргарнииг гайрати,
Маст бўлиб боради Заргар зўрабор,
Остида ўйнайди араби тулпор,
Кейнига мингашган шундай гажакдор,
Ҳар замон эсига тушар қалаидар,
Еруғ ердан ўтиб шуида бу Заргар,
Қороғилик ерга етди муқаррар.
Худо дейди, яратганга жилайди,
Ҳожатини бир олладаи тилайди,
Қороғилик ерга кириб боради,
Таваккални бир худога қиласди.
Паризод ҳар тарафга қаради,
Қайси ерга борарини билмади,
Худо, деб боради элди бу Заргар.
Хақининг яшинидай бўб оқади тулпор.
Қарамайди номдор баланд-пастига,
Олмос ярашгандир мардининг дастига,
Яшинидай оқиб борар Бўзтулпор,
Бориб қолди аждархонинг устига.
Аждархони шундай кўриб қолади,
Аждархони кўриб кўнглип бўлади.
Бу ётган-ку беҳад аждаҳор,

Ул ўтганда ҳамроҳ эди қаландар,
Энди қандай иложини қиласан.
Энди қандай бўлар, деди бу шункор.
Үнга шуидай сўз айтади гажакдор:
— Отнииг тизгинини тортманг муқаррар,
Буни дамга ололмайди аждаҳор,
Омон-асон ўтиб кетар бу тулпор.
Бу тулпор ҳам у тулиорман баробар,
Юганини қўйиб ташлаинг жиловдор.
Яшиндай бўй оқар шунида Бўзтулпор.
Етолмайди дамга тортса аждаҳор.
Бўзтулпор жонини сотди,
Заргар қилар гайратди,
Тикланиб ўрга етди.
Кечами билмайди куидуз,
Йўл тортади гаргарман ойимқиз.
Шуидай чопиб, яшиндай бўб оқади,
Бўзтулпор жонини қийнаб қочади.
Заргар билан Тиллақиз нари
Бирор-бировига қараб боқади.
Кетиб боради, «чув-ҳа», дейишиб,
Тулипор чопганига ақли шошиб,
Заргарбек сўрайди суйган ёридан.
Таги ҳам кетмайик йўлдан адашиб.
Заргарбекка Тиллақиз ойим сўйлайди:
«Бу йўл, бир йўл, бошقا йўл йўқ», — деди
Тулипор боради йўл бошлаб,
Чопгана аждаҳордай вишиллаб,
Қистаб борар Бўзтулпори,
Ерии босгаңда ворсиллаб.
Тулпор боради арқираб,
Отган ўқдайин зирқираб.
Яшин ташлаб иргиганди,
Тогиниг тошлари тирқираб.
Бораётир йўлни бошлаб,
Заргарбекнииг кўнглини хушлаб,
Тиллақизни маҳкам ушилаб,
Боради тулпор кини-кишлаб,
Бу беклариниг кўнглини хушлаб.
Отган ўқдайин зариллаб,
Бораётир Тиллақизи,
Баданлари ириллаб.
Ўзин босиб тўхтатолмай,
Юраклари зириллаб.
Кўклам тоги девга тўлиб,

Бедовнинг аргигацияга
Ҳар дараси ларzon уриб,
Гурсиллаб боради Бўзтулпор.
Қоронгиликнинг оғзида,
Кўринди ёруғ дунё юзи.
Хуррам бўлди шоҳнинг қизи.
Оқдев шоҳнинг бу ёлгизи,
Заргарбекнинг жоду кўзи,
Балки оғзидағи сўзи,
Жуда яхши, нозик ўзи,
Куйдиргандир Заргарбекни
Қилигиман анинг нози.
Юрса беллари буралиб.
Заргарбекнинг ақлин олиб,
Шундай санаам бир қаради,
Коронги дунё ёруғ бўлиб.
Ёруғ дунёни кўради,
Заргарбекдан бул сўради:
— Ёруғ дунёга чиқдинг,— деди,
Хафа бўлмай, ўйнаб-кулиб,
Ёруғ дунёни кўрайик.
Хафа бўлмані, Заргарбек,
Қаландарман Авазхонга стишдик,
Омон бўлсак буларман энди тоғишдик,
Малика билан кўришдик,
Эсон-омон бўлсак бизлар шуида,
Ота-онамиз билан тоғишдик,—

деб қоронги ердан чиқиб, шуидай ёруғ дунёга Шозаргар қаради. Қараса, Шоқаландар Малика билан бояги ўзининг тилаб олган чашмасининг олдида турибди. Буни кўриб димоги чог бўлди. Лекин Авазхонни кўрмади. Қоратулпор ҳам шу ерда — чашманинг лабида бойлогли турибди. Буни узоқдан кўриб, худога шукур қилди. Авазхоннинг йўқлигига бир мунча хафа бўлиб келаётти. Лекин Авазхоннинг қўйиб кетган икки жўрасидан ҳам хабар йўқ, отлари ҳам йўқ. Заргарбек ҳайрон қолиб келаёттиб эди, бир вақти Бўзтулпорининг қўзи Қоратулпорга тушиб, гулдираб кишиаб юборди. Худди ер қимирлаб, осмон ёрилгандай бўлиб кетди. Бунинг товушини Қоратулпор эшитиб, бир кишиади. Нимкала тўп хотимлар бўгоз бўлган бўлса, боласини ташлаб қўядигандай, Кўкламтоги ларzon уриб кетдц. Икки тулпор бир-бири билан кишиаша берди.

Шунда Тиллақизнинг келаётганини Малика пари кўриб, Тиллақизга қараб, мийигидан кулиб, табассум қилиб: «Эй

шўрли дўстим, шумсимибгина юриб эдинг, бу кунда сен шўрли мейдан ҳам ўхшалиб, созланиб келаётганга ўхшайсан,— деб узоқдан кўргандан бу Тиллақизнинг ахволини Малика пари билиб, ўзига тўпна-тўгри айта олмай, ичидан билиб келсин, деб йўлига қараб турди.

Ана шуунда куйиб-пишиб, пишиаб, чарчаб-хориб Шозаргар билан Тиллақиз ойим Шоқаландар билан Малика айёр парининг олдига етиб келди. Буларнинг келаётганини Шоқаландар кўриб: «Менинг чўлдаги гарид йўлдошим келаётири»,— деб ўрнидан туриб, шу замонда Заргарбек отдан тушиб, Қаландарбек билан кўрипиди. Малика ҳам ўридан туриб, Тиллақиз олдига келиб, тулпор отдан тушириб олди:

Жуда сиз ҳам шунгит бўлиб,
Бўзтулпорни мингашиб,
Бўладиган ишни билиб,
Қани энди билганингиз,
Заргардан қутулганингиз,
Қани бизни мазах қилиб,
Қапизакка кулганингиз,
Қани сизнинг шунгит бўлиб,
Эл ичида қолганингиз,
Заргарбек чаңгига тушиб,
Биздан ёмон бўлганингиз.
Кулишиб, ўйнашиб, кўришиб, сўрашиб қолди.
Бизлар бунида омон келган,
Сизга танҳо қолган султон,
Мен шундайин гумон қилдим,
Бирор кечя ўйнаб-кулган,
Сизни билганидай қиласан,
Олиб келган Заргар султон.

Бу гапнинг устига Авазжон етиб келди. Ана шуунда Авазжон Заргарни кўриб, кўнгли тўлиб, вақти зиёда хуш бўлиб, отдан тушиб, икки подшо билан кўришиб-сўрашиб, топнишиб, бир-бирини «ҳорманг-бор бўлинг» дейишганда, Шоқаландар Авазхондан:— Бирга келган мерган жўраларингиздан хабар борми?— деб мерғанларни сўраб айтган сўзи:

Жаҳонни сайр этиб ўйнаб-кулдингми,
Норкесар олмосни белга чалдингми,
Сўзимни эшитгин, Авазжон,
Бирга келган мерғанларни билдингми?
Фиротингга аччиқ қамчи чалдингми,
Ҳар тарафни сўраб, назар қилдингми,
Девларнинг ҳам манзилини кўрдингми,

Мерганинг хабарини билдингми?
Ҳеч кимсадан сўрамайин юрдингми,
Мерган деб юрдингми тингсалиб қараб,
Ҳеч кимдан сўрамай, бекор юрдингми,
Меҳнат тортиб бирга келган, Авазжон,
Мерганинг хабарини билдингми,
Ё бўлмаса, бекорига юрдингми?

Авазхон Шоқаландардан бу сўзини эшишиб, Қаландарга
қараб бир сўз деди:

Мен топмадим мерганинг тўрасин,
Кўп ахтардим Кўкламтогиниг дарасин,
Энди тошмай кела бердим дарани,
Ахтариб, кўрмадим мерганинг қорасин.
Ўлмасак бир куни Чамбил борамиз,
Ўғил-қизи йиглаб чиқса олдимга,
Билмай қолдим, қандай жавоб берармиз.
Ёқамни чок этиб, йиғларман фарёд.
Йиқилсии, бузилсии ул чархи пошод,
Хайф, қавижувонлар — қомати шамшод,
Бўлган ўхшар мерганинга қиёмат,
Бўлганга ўхшайди турли аломат,
Кўп қарадим Кўкламтогиниг дарасин,
Қолган йўқdir бу девлардан саломат.
Хазон бўлиб бoggда гуллар сўлгандир,
Ажал етиб поймонаси тўлгандир,
Ё гафлатда девга дучор бўлгандир,
Девлариниг чангиди улар ўлгандир.
Харчандки изладим тогининг дарасин,
Билолмадим Асад, Шодмон тўрасин,
Кўп ерларни мен ахтардим от қувиб,
Ҳеч кўрмадим Асад, Шодмон қорасин.
Бобо, эшиш, Авазхониниг сўзини,
Ҳар тарафга термулиб шундай қарадим,
Тополмадим мерганиниг изини,
Дев егандир мерганиниг ўзини,
Етим-есир қилган ўғли-қизини
Кўзидан тўккандир селоб ёшини.
Дев егандир мерганиниг гўшини,
Ўлжа қин олгандир аспи қушини.

Шунда Авазхон:— Эй Шоқаландар, мен туновги куидан
бери Ғиркўқ отими миишиб, Кўкламтогиниг уч юз олтмиш
дарасининг ҳамма ерини қарадим. Лекин заҳар қотган

сувларниң тарафига девлардан қўрқиб бора олмадим. Девлар жуда кўп экан. Кўкламтогнинг у ёгидан бу ёги етмиш ийллик йўл бўлса, буни қандай қилиб қараб бас келиб бўлади. Мен шу вақтгача юз олтмиш дарани қараб ахтардим. Ҳеч бир ному нишон топа олмадим. Ўзим кўп чарчадим, ҳам Маликани қўсим қиймай, мерғанлар ўлса ўлар, қолса қолар, ҳар нима тақдирдаги бўлар, деб қайтиб келдим, ҳеч бир дараги йўқ,— деди.

Шоқаландар: — Ундай бўлса, бу ёмон бўлибди, ўлигини ё тириғини билмогимиз лозим эди,— деди. Ана шундай қилиб Шоқаландар, Аваҳон, Шозаргар, Малика айёр паризод, Тиллақиз паризод, Фирқўк — булар тўп бўлиб шу чашманинг олдида турди. Бекларининг мерғанлар учун жуда хаёллари қочган эди. Буларни шу ерда шундай ўтқизиб турайик. Эндиғи гапни бу ёқдаги шоҳнинг элчиларидан эшигинг.

Оқдев шоҳнинг униб юрадиган элчилари осмонда униб юриб, ердаги одамзодни кўриб, Малика пари билан Тиллақизни бу уч ўғлон билан ҳамроҳ кўриб, қайтиб бориб кўрган ишларини Оқдевшоҳга билдириб, элчи девлар бир сўз деб турибди:

Аё, шоҳим, сизга дейман сўзимни,
Малика билан кўрдим қизингни.
Маликаман ҳамроҳ икки қалаандар,
Тиллақизман бешов бўлган муқаррар,
Билмам қайдан келди ундай зўрабор,
Бу ишлардан сендай шоҳим бехабар.
Ҳазил билма, шоҳим, айтган сўзимди,
Олиб келибди сенинг Тиллақизингди,
Ғайрат билан қон тўкишмоқ лозимди (р),
Англаб билгин менинг айтган сўзимди.
Одамзод қадами бунда старми,
Уч одамзод иши кўреатиб кетарми,
Ҳар қайсимиз ғуруллашган аждаҳор,
Одамзодман қон тўкишмоқ даркор,
Ул чаңггалдан озод бўлсин парилар.
От ўйнатиб, лашкар тортиб борайик,
Кўрмаган кунларни анга солайик,
Тўтидай бўб қафасдаги қизингни,
Юрип шоҳим ажиратиб келайик.
Сабил бўлибди ўсан жойи-кирдикор,
Балки чўл бўб қобди Торкистон шаҳар,
Торкистоннинг ободи Тиллақиз, Малика айёр,
Қаландар чаңгалига бўлибди дучор,

Борцб эпди қои тўкишмогимиз даркёр,
Ул қафасдан озод бўлсин парилар.
Дод айласа эшишмагин сўзини,
Телмуртирар паризодлар кўзини,
Чашманинг олдида ўлтирур улар
Кўриб кёлдим сендай шоҳининг қизини,
Тиллақизнинг ойдай ёруг юзини.

— Ундаи бўлса отлана бер, лашкарлар,
Хайда лашкарингни, байроқ-туғдорлар,
Энди майдон бўлсин, қонлар тўкишинг,
Ёв-ярогинг кийиб олгин, сардорлар!
Қорни очин хўрак бериб тўқлади,
Етган лашкар милтиқларин ўқлади,
Энди кўринг, Оқдевшоҳининг лашкари,
Урушга барини чоппа-чоқлади.
От чопилар баланд тогнинг пастига,
Девлар тушган уч одамнинг қасдига,
Жур-ҳа, жур,— деб борди кўп девлар,
Саф-саф бўлди Кўкламтогнинг устига.
Девларниг губори оламни тутди,
Кўкламтоғ устида девлар саф тортди,
Пар-парлатиб қарнай тортиб кўп девлар,
Одамзод устига урушга етди.
Шоқаландар энди қилди гайратни,
Туриб минди асл тулипор Фиротни,
Тоғ устида саф-саф турган девларга
Шоқаландар ҳайбатини кўрсатди.
Шозаргар ҳам энди белин бойлади,
Бу ҳам туриб Бўзтулпорни шайлади,
Файрат билан миниб отининг белига,
Шозаргар девларга талаб айлади.
Девлар келган неча тоғлардан оша,
Оқдев кетган ёнар ўтга туташа,
Шоқаландар, Заргар кирсиин саваша,
Авазжон, ўтириб қилгин томоша.
Икки полвон шу майдонга киради,
Аждаҳордай иккovi ишқиради,
Талаб қилиб адади йўқ девларга,
Боз Аваздан оқ фотиха сўради.
Дуо олиб Авазхондай ўғлондан,
Худо деб иккovi жангга киради.
Дуо қилди Аваз полвон аждаҳор:
— Мададкоринг бўлсин гойиб эронлар,
Бор энди топширдим яратган ҳаққа,
Худо ёринг бўлсин, оллоҳу акбар!

Оламни кишт ўзган етти қаландар,
Үн икки имом, чилтан бўлсин жиловдор,
Бу девлардан асло қўрқманг, ёронлар,
Жавоб бердим от қўйинг, Шоқаландар,
Девларни аяманг, ўлдиринг, Заргар,
Боринг энди уруш бўлди, туриш йўқ,
От қўйинглар, энди жавоб, оллоҳу акбар!
Тил билмасга жазо, деди,
Кел нияти газо, деди,
Наъра тортиб Шоқаландар,
Алию Муртозо, деди.
Сизлар девнинг эли, деди,
Ўнгги билан сўли, деди.
Шозаргарман Шоқаландар,
Е, Муртозо, Али, деди.
Ҳақни ёд этибди дам-бадам,
Ўзинг қил деб лутфи карам.
Шозаргарман Шоқаландар
Сермайди мисли Рустам.
Кўп девлар саф тутиб келиб ётири,
Талабгор деб қичқирди бул ботир,
Бул иккови талабгор деб қичқириб,
Терак япрогидай титрайди кофир.
Томоша қил Шоқаландар ишини,
Кўзга илмай тогни боғсан кишини,
Томоша қинг Заргар билан Қаландар,
Баб-баробар қўйди отцинг бошини.
Буни кўрган тогнинг ақли шошади,
Икки полвон бирдай бўб савашади,
Қириб девни икки бирдай аждахор,
Аралашиб дарёдай бўб тошади.
Қочмоққа кўймайди икки аждахор,
Анов қочди, олдини ол, дейшади.
Энди кўринг Шоқаландар қаллобди.
Миниб олди назаркарда Фиротди.
Нечовни ушлади, осмонга отди.
Зўр девларни томошага қаратди,
Кел-ҳа, кел, деб Фиркўк отни ўйнатди,
Не девларнинг зардасини қайнатди,
Бир оралаб ўтиб кетса Фиркўк от
Нечовининг калласини об кетди.
Бир ёқдан Шозаргар жонин сотади,
Қўлига илинса силтаб отади,
Қандай девни келиб урса Шозаргар,
Қимирламай урган ерда ётади.

Ким кўндаланг бўлса икки аждарга,
Хаяллатмай ерман яксон этади.
Ҳар сифатли бўлиб олса икки аждар,
Үюрсимон қириб-жўйиб ўтади.
Қочганилари қутулмайди девларнинг
Ғиркўқ тулпор қадалганга етади,
Қиличин ўйнатиб икки аждаҳор,
Ким ёндашса, икки бўлиб ўтади,
Икки ботир тушиб опти ўргага,
Лямай девларни хўп майда этади.
Савдо солди Оқдевшоҳнинг бошига,
Ҳеч дев келомайди булар қошига,
Ҳамма қойил бўлар қилган ишига.
Шунча дев столмай икки кишига.
Етиб солиб ҳар девнинг бошига,
Бошларини тушириб ёнбошига.
Икки ботир от қўйди,
Қассоб бўб девни сўйди,
Гаров қилиб иккови,
Санамоқ бўб калла қўйди.
Иккови ҳам ёш ботир,
Шунча девга ажал бўп,
Шунча девга кеп етди.
Вой-войлади қўрқоқлари,
Бари деви йигиб девни,
Қоч-қоч дейиб бақиради.
Мана ёқдан келиб қўйди,
Бола экан иккови,
Баб-баробар бўлиб қўйди.
Ана ёққа қараглар.
Катта сафни олиб қўйди.
Зўринг бўлса ана у,
Қарагин, ағиаб қўйди.
Туғ ушлаган зўр бўлса,
Унинг жойин олиб қўйди.
Дев булардан қолмайди,
Боймоқ деви ҳам жолмайди,
Дим чарчамас баччагар,
Сира булар толмайди,
Оқдевшоҳнинг лашкари,
У ҳам баробар бўлмайди.
Ана унисига қарагин,
Девни писанд қилмайди,
Мана буниси ҳам бало-ку,
Девни кўзига илмайди,

Селдай бўлиб келади,
Паст-баландни билмайди.
Энди кўрниг Оқдевни
Зор йигълайди, кулмайди.
Тиллақизинг кетган-ку,
Энди қайтиб келмайди.
Бунда барин қирилдинг,
Ҳеч ким омон қолмайди,
Сенми девнинг ботири,
Олдин десанг бўлмайди.
Шоқаландар уринди,
Томошани кўр энди,
Бир худога сигниб,
Ўзинг обрўй бер энди,
Нодон девнинг кўзига
Биттаси минг кўринди.
Заргар қилди хурушди,
Энди кўрниг урушди,
Шунча девга иккови,
Ур-ҳа, ур, деб суришди.
Ялангочлаб олибди,
Иккови ҳам қиличди,
Бир силтаса кесади,
Адади ўйқ кўп бошди.
Қўрқиб қолибди кўп девлар,
Бари энди чувлашди.
Шоқаландар ишқириб,
Аждар бўлиб аралашди,
Шозаргар ҳам шердай бўб,
Бир ёқдан ҳамдамлашди,
Бундай зўрии кўрмаган
Девларнинг ақли шошди.
Золим девнинг ўлиги
Тоғда қаюрдай шишди,
Аҳмоқ девлар калласи
Балаанддан юмалашди.
Ана ўлим келди, деб
Қўрқоги тура қочди.
Икки ботир девларнинг
Энди уйқусин очди.
Икки тулпор шу тоғда
Чачасидан қон кечди.
Шоқаландар, Шозаргар
Қилди танти савацди.
Киргинидан буларнинг

Қараган күз қамашди.
Девлар келар қамалаб,
Урамиз деб чамалаб,
Яқинлашса буларга,
Қолаётир думалаб.
Писиб юрар нечовлар,
Кўрмасин, деб панараб,
Нечовларивой-войлаб,
Итдай бўлиб айқайлаб,
Бораётир иккови,
Жундай қилиб савалаб,
Девлар қаргаб йиглайди,
Қора-ерни тўбалаб¹.
Шоқаландар оралаб,
Ёмонрогин яралаб,
Бошин узиб боради
Полвонини саралаб,
Зўр, ман-ман не девлар
Қочиб юрар мўралаб,
Неча девлар ўлдик деб,
Тогнинг тошин панараб,
Қириб кетиб боради,
Жанақ² ерман панараб.
Заргар маст бўб боради,
Ким йўлиқса қиради.
Иккови ҳам чин ботир,
Бир-биридан саради.
Аямаси девларни,
Хўп майдакип қиради,
Ҳеч ким бўлмас баробар,
Шердай бўлиб боради.
Ким йўлиқса қўлига,
Ерга тоблаб уради.
Қайси девни ушласа,
Ўлдим деб қичқиради.
Нечовлари эмаклаб,
Сойга қочиб боради.
Қочмаса ҳам қўймайди,
Бу ҳам етиб уради.
Қўлида бор қиличи,
Қайтиб³ қочмай туради.
ТАЁҚ-МАЁҚ бўлмаса,

¹ Теккилаб.

² Ён ер, кия ер.

³ Қандай қилиб.

Килич билан уради,
Каллаини юлиб об,
Чопиб кетиб боради.
Бул Аваздай баҳодир,
Кўп қизиқни кўради.
«Қўрдингми?» — деб Авазга
Булар шовқин беради.

Ана шунда Авазжон, Малика айёр, Тиллақиз — учови чашманинг лабида ўтирар эди, олдида Қоратулпор бойлоглик эди, устига Шозаргар билан Шоқаландар чиқиб келди. Чашмадан сувлаб, чечиниб, шамоллаб ўтири.

Шоқаландар Заргарга қараб айтди: — Сен билан менинг икковимизга яна тагин бир хизмат бор, уни сен билмайсан, мен сенга билдирайин. Асад, Шодмон ва сизларни шу чашманинг лабида қўйиб, Боймоқ девнинг манзилига бориб эдим. Шунда Боймоқ девнинг қўлида шахри Зебит элининг подшобачасини кўриб эдим. Унинг билан сўрашиб, танишиб, шуни Боймоқ девга жонсиз¹ қилиб эдим.

«Шу шаҳарни олиб, Маликани қўлимизга олсақ, шу девнинг қўлидан ажратиб оламан!», — деб эдим. Шу Зебит шахрининг шаҳзодасини ажратиб олиб кетмогимиз даркор. Ўн саккиз минг лак лашкар билан келган экан. Ҳамма одамларини ўлдириб, ёлғиз шаҳзоданинг ўзи қолган экан. Бунда гарibu гўристон бўлиб кетмасин. У вақтда айтган эдим: «Девлардан сўраб, Маликага борадиган йўлни кўрсатдирсанг, сени ота-энангга омои-эсон олиб бориб қўяман!», — деб ваъда қўлган эдим. Ваъдамиз ёлгон бўлмасин, энди бориб шуни ажратиб олиб келайик.

Бу қаландарлар бу маслаҳатда эди. Боймоқ девнинг манзилининг олдини кўп лашкарлар олган эди. Ўлгани ўлган, қолгани қолган эди. Боймоқ девнинг лашкарлари, Оқдевшохнинг лашкарлари, Қосимшоҳнинг лашкарлари — ҳаммасида жам бўлиб шу ерда ётган эди. Лекин осмонда учиб юрадиган айёр, жодугар, сеҳргар, девлар буларнинг мажлисида йўқ. Улар ҳам «нима гап бўлар экан», деб узоқдан буларга қараб ўтириб эди. Бу девлар — ҳаммалари шу ажносда турди. Ана энди, қаландарлардан эшитинг. Қаландарлар шунда, уруш асбобларини, кескир хайжарларини олиб, Авазжонга айтди: — Эй болам, бизлар яна бир ерга борамиз, шунда боргандা, уруш бўлиб қолса ҳам ажаб эмас. Сенинг бизлар билан ишинг бўлмасин. Сен энди Малика айёрга, Тиллақизга, Қоратулпорга эҳтиёт бўл. Бу девлар сенга бирор кулфат бермасин. Булар индамаган билан осмонда учиб юрадиган айёр, жодугарлардан эҳтиёт бўл! Тагин яна бу

¹ Жосус.

девларниң бирори сенга душманлик қилиб, қўлийгдан Маликани ё Тиллақизни, ё Қоратулпорни олиб қочиб кетмасин. Ухлаб ётиб қолма, уйку яхши иш бўлмайди. Бу турган Малика, Қоратулпор сеники. Сен буларга эҳтиёт бўл!— деб уруш яроғини ғамлаб, кескир исифиҳонни қўлига олиб, белини маҳкам бойлаб, Шоқаландар Фирқўк отни, Шозаргар Бўзтулпорни миниб, девларга қараб «кел-ҳа, кел» деб бора берди

Шунда девлар Қаландар шоҳ, Шозаргарниң келаётганини кўриб, уруш асбобини созлаб, саф-саф бўлиб, яқинлаб қараб тура берди. Шоқаландар: «Фирқўк от урушга устади, бошқа отлар қастади»,— деб отланиб, яқинлаб бора берди. Буларни девлар кўриб, Оқдевшоҳ газоланиб қаландарларга гапиради:

Қаландарлар, кел-ҳа, деди,
Келиб уруш кўр-ҳа, деди,
Кел майдонга, жур-ҳа, деди,
Кел майдонга, қаландарлар,
Урушимни кўр-ҳа, деди,
Қазонг етса ўл-ҳа, деди,
Икки беклар, урушамиз,
Жовлик девлар кел-ҳа, деди,
Уруш қиласанг кел-ҳа, деди,
Ажал етса ўл-ҳа, деди,
Бизлар билан уруш бошлаб,
Кўрмаганин кўр-ҳа, деди.
Арқираган эрдай бўлиб,
Тогда ақирган шердай бўлиб,
Борди девларниң устига,
Иккови ҳам бирдай бўлиб,
Оғзидан кўпиги оқиб.
Маст бўлган шердай бўлиб,
Девларга қараб боради,
Чанқаб ётган нордай бўлиб.
Оқдевшоҳ даргазаб бўлиб.
Шу замон тулипор миниб,
Чув, деб тулпорга қамчи уриб,
Қаландар қошига яқинлаб етди.

— Ҳолинг билмай бу майдонга келибсан
Ночор кўп лашкарни побуд қилибсан
Ажал ҳайдаб менга дучор бўлибсан!
Оқдевшоҳ ҳайбати олами тутди,
Зўр дев эди, ўтдай туташиб кетди,
Қаландарга бадбаҳт қўлини узатди
Қаландар узалиб белидан тутди

Бошдан айлантириб осмонга отди,
Хавода кўрнимай ул дев кетди.
Қаландар зарбидан Фиркўк букилди,
Дев келиб ҳаводан ерга йиқилди.
Дўстуман бўлиб йиқилди,
Жони оғзига тиқилди,
Ўлиб пора-пора бўлди,
Юраги садпора бўлди.
Оқдевшоҳнинг ўлганинг кўриб у лашкар,
Қаландардан жон қутимас, ёронлар,
Бундай бало билмам қайдан келади,
Бунга дучор бўлган жоизод ўлади.
Остида ўйнатган араби тулпор,
Лак-лак душман бўлолмайди баробар,
Ҳеч ким билмас бу қаландар ишини,
Душман бўлса кесар аининг бошини.
Рустамдай бўб иш кўрсатиб кўради,
Ким рўпара бўлса, тайин ўлади,
Кимнинг ажали етса шунида боради,
Устимизга келган шундай қаландар,
Ул жўраси ҳам шунинг билан баробар,
Хоҳи тургин, хоҳи қочгин, эй девлар.
Бошида бор экан жига давлати,
Урушли кун Рустамча бор гайрати.
Биз билмаймиз қай шаҳарнинг бекзоди.
От ўйнатиб Кўклам тогда турибди.
Шу қаландар қасдимизга келибди.
Яқинлаб етишар турган қаландар,
Агар наъра тортса у зўрабор,
Юраги ёрилиб ўлар кўп девлар,
Лак-лак бўлса, бўлолмайди баробар,
Ҳар ким дучор бўлса муқаррар.
Буни айтиб йиғлади барча девлар,
Беёга қолди Торкистон шаҳар.
Қаландардан жон қутулмас, ёронлар,
Қараб турар нарироқда Шоқаландар.
Бу сўзларни девлар шундай айтади,
Бир нечаси орқасига қайтади.
Бу сўзни эшитиб шундай қаландар,
Халилуллоҳ, дейди, оллоҳу акбар.
Иккови от кўйди девга баробар,
Майдонда кимлар ўлади, ким қолар,
Бу сўзни айтар Шоқаландар.
Менга ҳамроҳ Шоҳизаргар.
Бу бекларнинг зарбин кўриб,

Дуриллаб қочади девлар.
Кўн девларниң ақлини олиб.
Чопараста қилич солиб,
Қаландарлар қиришга толиб,
Мурда дегани каш-каш бўлиб,
Үлникка сойлари тўлиб.
Урушмоққа беклар толиб.
Кўзидан тўқади ёшди,
Девлар билан кўп савашди,
Чопараста кесиб бошди,
Бир неча бир қўрқоқ девлар
Паналаб ҳар ёққа қочди.
Ботирлари гуруллаши,
Қўрқоқлари ақли шошли.
Заргар билан Шоқаландар,
Девлар билан кўп савашди.
Пўлат билан қирди девни,
Кескир ханжарини урди,
Ялангочлаб қилич солди.
Бедовларга қамчи чолиб,
Кўп девларниң ақлини олиб,
Чопараста қилич солиб,
Кўкламтоғда ўлик дегани,
Жийилиб қолди бовдай¹ бўлиб.
Зўр дегани девлар йиқилиб қолди,
Икки бути товдай бўлиб.
От чопади алвои-алвои,
Бандам десин қодир мавлон,
Қирғин қилди қаландархон,
Зарбии кўриб йиглашади.
Бу дёвлардан келган душман
Тоғ аскарин чалсин туман,
Бу девларга бермай омон,
Мисли қилди охир замон,
Қаландарниң гайратидан
Ўлиб кетди қанча душман.
Қаландар зарбини кўриб,
Бекорига ўлди девлар,
Қаландарман тараф бўлиб.
Остида ўйнайди тулпор,
Худо, деди Шоҳизаргар,
Анга ҳамроҳ Шоқаландар,

Боғдай.

Раббим, дейди, қилич сермәр,
Қилич сермаса, қаландар,
Ҳар тарафда думалаб қолди,
Саф-саф турған ича девлар,
Хон қаландар саваш қилиб,
Ҳар тарафга-хабар қилиб,
Ҳар шаҳардан лашқар келиб,
Қирған билай озаймайди,
Девларга келиб қүшилиб.
Шундай қирғин бўлди қизик.
Девларниң орқаси ёзик.
Қаландарлар қиласи ишни,
Девларга қиласи босиқ.
Шундай катта уруш бўлди,
Майдонда яхши туриш бўлди,
Девлар билан қаландарлар
Ажаб қирғин суриш бўлди.
Қаландарлар жондан кечиб,
Кўп девларни қираётир,
Нечасига кафан бичиб,
Бир нечаси йиглаб қочиб,
Қаландарлар туриш қилди,
Қиличидан қонни сочиб.
Бу сўзни айтар қаландар:
— Учираса ёрнинг марди,
Кўзга дари пойи гарди,
Бизлар бир юртнинг жўмарди,
Қирмаганлар номард бўлсии.
Учираса ёри қобил,
Ҳар маҳал ваъдадан топил,
Майдонли кун пўлат довул
Туймаганлар номард бўлсии.
Йигит пири Ҳазрати Довуд.
Оқ кировка, олтин совут
Киймаганлар номард бўлсии.
Бу девларниң ўлигини
Үймаганлар номард бўлсии.
Олмосидан қирмиз қонни
Қуймаганлар номард бўлсии.
Бу сўзларни айтар ўғлон,
Даста-даста бўлиб душман.
От кўйиб душман устига
Қарамай баланд-пастига,
Хон тўқилиб шу замонда,
Кўкламтоғининг устиба,

Келгап девларнинг қасдига
Қилич келиб алаб-ялаб,
Истар кўнгил қилар талаб,
Олтии коса, гулгун шароб,
Ичилиб майдон устинда.
Асби қупин не бедовлар
Қутулди майдон ичинда.
Тор биқинли қазоқилар
Тутилди майдон ичинда.
Қанча девлар ўлжа бўлиб,
Хон Қаландар қирғин солиб,
Бош кесар майдон ичинда.
Кўздан оқар кўзнинг ёши,
Кесилар душманинг боши,
Шулдир Қаландарнинг иши,
Бош кесар майдон ичинда.
Ўиги-сўлни олиб туман,
Кўп девларга охир замон.
Кўп девларни тўплаб олди.
Тўш-тўшидаи қилич солди.
Файрат қилади Қаландар.
Қочма деди Шозаргар.
Фиркўотга қамчи чотиб,
Қочганинг устига етиб,
Бошин кесар ўмгаилатиб,
Бедовлар мурдани босиб,
Дев ўлиги этдай сасиб.
Гапиролмай қўрқоқ девлар,
Пана ерда юрар писиб.
Гап келмас девининг тилига,
Душманц бўлган зўрининг қўлига,
Етолмайди мазгилига.
Иш кўрсатди Шоқаландар,
Фариб ўлди неча девлар,
Бўлолмади қаландарга баробар,
Қаландарни кўрган вақтда,
Чувлаб йиглаб қолган девлар.
Қарамай баланд-пастига,
Шул сифатда қирғин қилиб,
Борди Боймоқ дев устига.
Боймоқ дев ҳам қаландарни кўргандир,
Неча марта урушида бўлгандир.
— Келган экан бунда қайсар қаландар
Жон қутулмас, қоча бергии, шўр¹ девлар.

Илгари кўрганиман бунинг ишини,
Баланд ерда туриб кўрдим савашини,
Шунда кеёди ўи лак девининг бошини,
Қилди шунда Алининг савашини,
Шунда кўрдим қолдирлар ишини.
Дучор бўлсанг, омон топмайсан, девлар,
Ўз бошинг қутқариб қоча бергин; укагар,
Бу сўзларни айтиб Боймоқ дев,
Етмиш минг лашқари билан жўнади.
Бизлар эдик Қосимшоҳга хизматкор,
Гузар солиб бунда келибди қаландар,
Бунда турсанг, тайин ўласан, девлар.
Боймоқ дев кетди-ку бошини олиб,
Етмиш минг девни ҳамроҳ қилиб,
Кетди булар ўз бошини қутқариб,
Қаландар шундайин гайратни қилиб,
Қистаб, қимтиб Қосимшоҳга еткариб,
Қосимшоҳ лашқари турар жам бўлиб.
Тортнимай от қўйди шердайин қайсар,
Иккови ҳам, кўринг, мисли аждахор,
Зарбидан титрайди шунда бу девлар.
Девларнинг ақли шошиб,
Юрар ўёлидан адашиб,
Йигилди бирдай лоловлашиб,
Девларнинг бошини кесиб,
Борди-ку, устига босиб,
Душманлар ўлиги сасиб.
Заргарбек юриб савашди,
Кўп девларнинг ақли шошибди.
Каллалар капитардай учди
Қўлга олганди қиличди,
Чапараста кесиб бошди,
Бир тарафдан Шоқаландар,
Бир тарафдан Шоҳизаргар
Девлар билан кўп савашди.
Сулатди говдадан лоиди,
Бу девларнинг ақли тоиди,
Ўликка қўз қамашди,
Кам юраги аланглашди,
Девларга қилди савашди,
Үйиб ташлади-ку лоиди,
Бунда девлар кўп йиглашди,
Бир нечасин ақли шошибди,
Бир нечаси писиб қочди.
Беҳад девлар бунда ўлиб,

Кўкламтоғда саваш бўлиб,
Ҳар дара мурдага тўлиб,
Қон оқар селдай бўлиб,
Девлар қочар жундай бўлиб.
Берди девларнинг жазосин,
Урушда тоимай азасин,
Кўрди қаландар иззасин,
Сайлаб санчади тозасин,
Қочиб кетган Боймоқ девининг
Бузди қўргон апдазасин.
Шоқаландар излаб қарап,
Илгари кўрган шаҳзодасин.
Девлар бошин олсам, деди,
Охирзамон қилсан, деди,
Бунда турган кўп девларнинг
Мурдасини уйсам, деди.
Олмосимдан қирмиз қонни
Майдонли кун қўйисам, деди.
Дев қўлиндаги баччани
Кўриб топиб олсан, деди.
Манглайимга келган девни
Қилич билан урсан, деди,
Жазосини берсан, деди.
Биронтасин омон қўймай,
Қора кунни солсан, деди.
Душмана бўлган бу девларни
Мурдасин хирмон қилсан, деди.
Бу сўзни айтиб, Шоқаландар,
Қирғин қилиб Шоҳизаргар,
Остида ўйнайди тулипор,
Заргарбекнинг зарбин кўриб,
Изиллаб йиглайди девлар.
Чонараста кесиб бошли,
Заргарбек қилди савашди,
Уйиб ташлади-ку лошли,
Бир неча дев таихо чиқиб,
Заргарбекмана бил савашди.
Ажаллиси кўп ёнашди,
Ажал ани ботир қилиб,
Заргарбекка кўп ёнашди.
Заргарбекдан зарба кўриб,
Ажал шаробин ичди.
Бўзтулпорга қамчи уриб,
Кўп девларни тўплаб олиб,
Хар тўпига қилич солиб,

Мурда дегап қийраб қолиб,
У девларнинг ақлин олиб,
Файрат қилиб Шодизаргар,
Бу девларга қирон солиб.
Улик-ўликка айқашиб,
У девларнинг ақли шошиб
Қайсар Заргар қилич солса,
Йиқилар девлар шақирлашиб.
Нега бунда келдик, дейишиб,
Зўрга дучор бўлдик, дейишиб,
Йиглаётир шўрли девлар,
Гарib бўлиб ўлдик, дейишиб.
Ҳеч ким келиб ҳолим сўрмай,
Бундан қутилмаймиз ўлмай,
Ажал ҳайдаб биз келибмиз,
Бунинг билан баробар бўлмай,
Девларни чивинча кўрмай,
Бекор аҳмоқ бўлиб келдик,
Биз ҳолимизни билмай.
Ушбу кунда ўлар бўлдик,
Улман¹ қизимизни кўрмай,
Бу Заргарлар бало бўлди,
Кетмайди бизга қирғин солмай.
Бул қўймайди эпди бизни,
Битта-яримтани қўймай,
Қутилмаймиз биз булардан,
Буларнинг қўлида ўлмай.
Девлар кўп хастадади (р),
Шоқаландар қиласар тайратди,
Бу девларга қиёматди (р),
Ўзи тулпор — хоназодди,
Қаландар билан Фироти,
Заргар билан тулпор оти,
Бу тулпорлар жонни сотди,
Кўп девлар ўлиб кетди.
Қаландарлар кесиб бошли,
Бир хил девлар кўп йиглашди,
Девларнинг ақли шошиди,
Қаландарлар кўп савашди,
Булар қирди сонсиз бошли.
Девларга бермай омонни,
Солгандир охир замонни,
Душманга қора тумани,

¹ Уғил билан

Майдонли кун Шоқаландар
Ирғитди Гиркүк отни,
Чопади Заргар тулпор отни.
Ахтарар шаҳзодани,
Ўзи нозик, озодани,
Бир навжувон бекзодани,
Шоқаландар ахтаради,
Тополмайин хонзодани.
Юриб-елиб қира берди,
Суриб-қириб кела берди,
Қилич силтаб Шоқаландар,
У девларгаг сола берди.
Қириб-жўйиб кўп девларни
Жаҳанинамга сола берди.
Билганидай қила берди,
Уст-устига қира берди,
Куни тўлган ўла берди.
Катта-катта ёмон девни
Қамсаб бошин ола берди.
Фиротига қамчи чотди,
Қамчи урганда девга етди,
Малика деб жонни сотди,
Кўп девларни Шоқаландар
Қўйдай қилиб изиллатди.
Қаландар қилди гайратди,
Қўлга тушган катта девни
Силтаб ҳавога отди.
Бор умри урушда юргаи,
Урушнинг тилини билган,
Дев ўлдирмак алифбесин
Ҳазрати Хизир таълим берган,
Малика деб излаб келиб,
Бунда девга дучор бўлган.
Маликани қўлга олган,
Ёмон девлар ўлиб қолган.
Қаландар ишини қўргаи,
Кўп девларнииг бошин олган,
Девларга қиёмат қилган.
Ҳамроҳ бўлганди Шозаргар,
Уруш қилган Шоқаландар,
Минган оти жўмардларнинг
Бу дунёда тенгсиз тулнор.
Буларнииг зарбини кўриб,
Тоқат қилолмайди девлар.
Кўриниг эиди Шоқаландар,

Бўлмайди девлар баробар,
Байдоқ-байдоқ қочар лашкар,
Олдин олиб Шоҳизаргар,
Бу ёқдан қамаб қаландар,
Ҳеч бир ерга қочолмайди,
Саросима бўлди девлар.
Ўртага олиб шердай қайсар,
Саф-саф қилиб қириб ташлар,
Шундай бўлиб ўлди девлар,
Кўп девлар бўлди ярадор,
Қаландарга бўлиб ичор.
Тоғ аскарин чалиб туман,
Ўртага олиб, бермай омон,
Ботирлар одати ёмон,
Қилиб қўйди охир замон.
Шундай бўлди девлар аҳволи,
Турай деса йўқдир ҳоли.
Қўринг энди Фирқўк отни,
Нарқинидан кўпик сочиб.
Устидаги хон қаландар
Уруш қилди жоидан кечиб.
Урушли девлар бораётир,
Бир хили панадан қочиб.
Қўринг энди қаландарни,
Қиличидан қонни сочиб.
Остидаги мингани оти
Чачасидан қонни кечиб.
Шундай беклар уруш қилди,
Етганин найзаман санчиб.
Қаландарлар қилди саваши,
Беадад кесди-ку тоғда бошди,
Үйиб ташлаганди мурда лошиди,
Харба қилиб неча девлар стишиди.
Девларнинг бошига қора кун тушди.
Қилич билан бу девларни уради,
Ўлчагандай икки бўлак бўлади.
Бу ишларни қилиб Шоҳиқаландар,
Киргин қилиб бирга бўлар Шозаргар.
Иргитар майдонда аспи қушини,
Душманларга кўрсатади ишини,
Заргарбек кесганди девнинг бошини,
Сулатиб ташлаган девлар лошини.
Наъра тортиб от қўяди қаландар,
Зарбидан титрашиб бу замон девлар,
Илоҳим курсин Қосимшоҳ қизи,

Бу балога келиб бўлдик-ку дучор.
Ҳеч ким бўлмайди экан бунга баробар,
Қаландардан ўлиб кетди кўп девлар,
Ҳолин билмай келиб бўлдик-ку дучор,
Сен жонингдан умид узгин, эй девлар,
Сира омон қўймас бизни қаландар,
Шовқин қилиб йиглай берди кўп девлар.
Бўлибди бу йил замон-а,
Тоғлар кўринмас — туман-а,
Ҳар даралар тўлиб қона,
Қани кўрса, бу жанон-а.
Бу сўзларни айтиб Шоқаландар,
Изиллашиб йиғлар девлар,
Шердай бўлиб Шоҳизаргар.
Ҳар замонда келмади, деб
Аваз билан ул парилар —
Йўлга қарап бек Аваҳон.
Заргарбекка кўигил бергай,
Ҳар замонда йўлга қарап.
Тиллақиздайин зулфакдор.
Маҳтал бўлган шунда у ҳам,
Лақаби унинг Малика айёр.
Қаландарлар бўлгай омон,
Парилар қошида туриб,
Ҳар замон йўлга қарап Аваҳон.
Тоғларнинг бошини чалганди туман,
Девларга қилди Шоқаландар охир замон,
Сира бермайди девларга омон...
Қочиб улар қайда борар,
Қутила олмай бари ўлар,
Заргар туриб олдин олар,
Қочгани эртароқ ўлар,
Қаландарман Шоҳизаргар
Жуда ҳам ўртага олар,
Девларга ёмон кун бўлар.
Бир хили шовқин қиласар,
Ажаллиси шунда ўлар,
Ярадори ўлмай шунда,
Ўлдим, деб зариллаб турар.
Қаландарлар уруш бошлиб,
Бу майдонда кўнгил хушлиб,
Қиличларни яланғочлаб,
Ярадор девлар ёнбошлиб,
Мурдасин устига ташлаб.
Ўлик ўликка айқашиб,

Кўп девларнинг ақли шошиб,
Юрар йўлидан адашиб,
Мурдаларга гажир тушиб.
Қаландарлар тўлиб-тошиб,
Девлар билан кўп савашиб.
Бу беклар қилди гайратди,
Бедовга қамчи чотди,
Үр келса ўмганилатди,
Арна келса иргитди,
Ярадори сувлаб ётди,
Ўликлари сасиб кетди,
Қирмиз қонлар оқиб кетди.
Энди бунда ўлдик, дейишиб,
Қочсак омон бўлдик, дейишиб,
Қосимшоҳ ҳам қолган девлар
Қоча бошлар лоловлашиб.
Бедовларга қамчи урди,
Девлар қочиб йўлга кирди.
Қанча аслаҳа-аижомлар,
Ўлжа бўлиб бунда қолди.
Қолган ўлжага қарамай,
Қаландарлар гайрат қилди.
Етганини қиличлаб урди,
Қилич теккан вақтда девлар
Айиқдай бўлиб ақирди,
Булар отга қамчи чалди,
Етганини бошин олди,
Боши кетган шўрли девлар
Танаси юмалаб қолди.
Бир-бирига қарамайди,
Хол-аҳвол сўрамайди,
Қочиб бораётир девлар,
Яралиси ярамайди.
Қолдим деса қарамайди,
Ярадорни сўрамайди,
Ўлдим деган билан девлар
Келиб ҳолин сўрамайди.
Ҳар қайсиси ўз йўлига
Қарамайди ўнг-сўлига;
Пишнаб чопиб бораётир,
Етолмайди манзилига.
Узокдадир девнинг жойи,
Қочиб борар Торкистон шойи,
Қувиб борар Заргар шойи...
Шудир қаландарлар иши,

Йўлда қолар девнинг боши,
Сувлаб ётири бу йўлларда
Ярадор девларниң лоши.
Ҳадсиз экан бу девлар,
Қирган билан адо бўлмайди,
Қўлга тушиб бораётир,
Кўп девлари ўлиб қолди.
Девларга бермади омон,
Буларгадир охир замон.
Бораётир кўзин ёшлаб,
Ярадорлар отдан ташлаб,
Қолайик, деб энди йиглашар,
Ўлдик, деб ерларни муштлаб.
Қаландарлар кўнглини хушлаб,
Девларни тўплаб йўл бошлаб.
Бу девларниң ақлии олиб,
Яқинласа наиза солиб.
Наиза теккан шўрли девлар,
Ул замон ярадор бўлиб,
Отдан йиқилди чинқираб.
Кўринг Заргарбек ишини,
Қайси девга яқинласа,
Кесар қилич билан бошини.
У девларни тўплаб олди,
Галалаб олдига солди,
Қочқинчи девларниң олди
Қоронгилиқ ерга борди,
Ўлдиради Қосимшоҳни,
Маликанинг ҳурматидан
У Қосимшоҳ омон қолди.
Қутулса, қутулсин, деди,
Қувмайик, қутулсин, деди.
Борса-борсин Қосимшоҳ,
Малика ҳурмати, деди.
Маликанинг ҳурматидан
Бунда омон қолсин, деди.
Бошқа девлар ўлсин, деди,
Жазосини кўрсии, деди,
Хар на бўлса бўлсин, деди.
Малика ўпкалаб юрмасин, деди,
Қосимшоҳ қутулсин, деди,
Ўзга девлар ўлсин, деди,
Жазосини кўрсии, деди.
Қаландарлар зарбини кўриб.
Қочқини Торкистон бориб,

Қаландарларнинг кўзидаи
Қочган девлар гойиб бўлиб.
Эшитинг бекининг ишини,
Сулатиб девлар лошини,
Девлар пана бўб кетгани сўнг,
Кейин бурди отнинг бошини.
Кўрсатиб девга ишини,
Ҳеч ким билмай бул дарада
Девларнииг ётгани лошини.
Гиротига қамчи уриб,
Шозаргар ҳамроҳ бўлиб,
Ҳар дара мурдага тўлиб.
Не ярадор девлар ётириб,
Айиқдай бўп чинқириб.
Қаландарни яна кўриб,
Ўлдик, деб ярадор девлар,
Калласини ерга солиб.
Қаландарнинг иши йўқдир,
Бораётирип подшо баччани ахтариб.
Айрилиқка бағрини дөғлаб,
Боймоқ дев маконини йўқлаб,
Борсам, деб девнинг шахрига,
Йўлиқсам зўраборига,
Шўри қисган дев йўлиқар
Шундай қаландарига.
Қарамай баланд-пастига,
Юриб душманнинг қасдига,
Фиркўк отини ўйнатиб,
Чиққанди тогнинг устига.
Ҳар тарафга назар солиб,
Боймоқ дев манзилини кўриб,
Яна Фиркўк отни миниб,
Шозаргарни ҳамроҳ қилиб,
Қаландарлар бораётириб.
Кўкламтогнинг дараси,
Қараса, мурдага тўлиб.
Излаб энди шаҳзодасин,
Кўрди-ку қўргон-қалъасин,
Боймоқ дев жойига етиб,
Очиб кирди дарвозасин,
Ахтаради шаҳзодасин,
Девларнииг берар жазосин.

Ана шунда Шоқаландар билан Заргар иккови чопиб-елиб, гайрат қилиб, Кўкламтогнинг устига — бир катта

чўққига чиқди. Қараса, Боймоқ девнинг макони — қўргони кўриниб турибди. Шоқаландар Шозаргар билан яна отига миниб, гайрат қилиб, йўлга тушиб бораётган эди, бу тогининг у ёги ҳам ўликка тўлиб қолган экан. Ўрушнинг кўп бўлганинидан қаерда девлар билан уруш қилгани, қайси дараада чопиб юргани Шоқаландарининг эсидан чиқиб кетган экан. Бўлмаса, девларни қувшишиб, шу дараларга ҳам келиб, девларни ўлдирив, бир хилини ярадор қилиб, тагии орқасига қайтиб, кўп қирғинни қилиб кетган экан. ...Шунда Шоқаландар Шозаргар билан иккovi чопиб-елиб, бедов отларини қистаб, йўлга кириб, Боймоқ девнинг қўргонига етди.

Шоқаландар билан Шозаргар қўргонга кириб, у ёққа бу ёққа қаради. Бу қўргонда девлардан ҳеч бир нишон-дарак топмади. Шунда икки қаландар Боймоқ девнинг манзилини, аркон-давлатини, кўшку айвонларини, ҳамма қулфли жойларини ахтариб кўрди. Ҳеч бир нишон кўрмади. Ҳайрон бўлиб қўлди. «Бу ёмон дев қайси ерда экан. Осмонга чиқиб кетганми ё мени келади, деб еринг остига кириб кетганми», — деб жуда ҳаёли қочиб, қайси ерии ахтариб топарини билмай туриб эди. Шоқаландар бу маконни билади. Шозаргар бу маконнинг кимники эканини билмайди. Шунда, бундай яхши маконни, табладаги тулпор отларни, хазиналарни, кўшку айвонларни — жамъи аслаҳаларни кўриб, бу қандай девнинг макони экан, — деб Шоқаландардан Шозаргар сўраб, бир сўз деди:

Худо қози, пайгамбарлар нойиби,
Йигитга панд берар отнинг майиби,
Бу манзилни юриб, хоним, қарадик,
Ким бўлади бу манзилнинг сойиби?
Кумушдандир қарчигайнинг жигаси,
Олтиндандир кировканинг ёқаси,
Сўзимга қулоқ сол, юртнинг тўраси,
Ким бўлади бу манзилнинг эгаси?
Давлатимдан шоли-шолдам ўрайман,
Кеча кўрган тушим кўндиж жўрайман,
Гул тарзим сарғайиб сенга қарайман,
Бу манзил эгасин сендан сўрайман.
Арзими эшитгин Чин-мочин шойи,
Мўминни бандам, деди қодир худойи,
Ё девмиди, ё парими, сўрайман,
Бу манзиллар қандай одамнинг жойи.
Хазон бўлмай богда гуллар сўлмаса,
Оллоҳ менинг ақлу хушим олмаса,

Сўрамоққа бунда жонзод бўлмаса.
Миниб биргә юрдик араби тулпор,
Юришинғ билмайди мендай Шозаргар,
Ахтариб бу манзилни қарайсан,
Париларми, девларми, пима ишинг бор?
Гам билан саргайди гулдайин дийдор,
Бу ишлардан мендай жўранг бехабар,
Агар билсанг, хабар бергин, қаландар,
Юришинг баёнин билсин Шозаргар.
Ўз юртингда даврон сурган тўрасан,
Душман кўреанг, қора куни соласан,
Девни кўрсанг, қамсаб бошин оласан,
Одамздосиз манзилда нима қиласан,
Бу ерда сен кимни излаб юрасан?
Яна баҳор бўлса очилар гуллар,
Гулни кўрса маст бўи сайрап булбуллар,
Одамсиз манзилда сенга нима бор,
Бундайин саргардон бўлманг, қаландар.
Чашманинг бўйида қолди парилар.
Хабар топиб қолмасин-да зўр девлар,
Холи таиг бўлмасин Аваздай шунқор,
Бу юришинг қандай бўлди, Қаландар,
Уларнинг ҳолидан бизлар бехабар.
Оҳ уриб тўкарман кўздан ёшимни,
Турибман худога солиб ишимни,
Девлар олиб кетмасин гул бувишингни,
Коронги қилмасин ёзман қишингни.
Билмадим мен сенинг бу юришингни.
Кўп ҳалак бўлиб кимни излаб юрасан,
Мен биламан, жуда сарсон бўласан,
Хабар бергин, кимни қараб юрасан?..
Билмайман жуда ҳам ақлингни олиб,
Туганмас савдога бошингни солиб,
Сен юрибсан энди кимни ахтариб?

Ана шунида Қаландаршоҳ: — Сенинг ишинг бўлмасин.
Ҳали нима биласан, мен нимани ахтариб юрганимни кўра-
сан,— деб Шозаргарга қараб, бир сўз деди:

Излаб топсам ундан кейин биласан,
Сўрамагин ҳозир, пима қиласан,
Бекор сўраб ўзинг ҳалак қиласан,
Излаганин топсам, аниқ биласан.
Юришимни сен кўнглинига оласан,
Нега ҳалак бўлдинг, деб изза берасан,

Сўраганинг билдим эди, Шозаргар,
Сенам бизни жуда ахмоқ биласан.
Бу сўзларни айтди Шоҳиқаландар,
Сўзига уялиб қолди Шозаргар.

Ана шунда Шозаргар Қаландардан бу сўзни эшитиб, Шоқаландардан уялиб қолди. Уялиб, қаландарга гапирмасдан: «Айтса-айтмаса, менинг қилиғим қизиқ бўлди. Юрса-ку, ўзим билиб қолар эдим», — деб турди. — Эди отдан тушайик, бу кўшикларининг ҳамма ерини ахтарайик, — деб отдан тушиб, Боймоқ девининг маконидаги ҳамма қўшку айвонларни, неча хилдаги ичкима-ички жойларни, хазинахоналарни ахтариб кўрди, ҳеч нарсадан хабар тоғмади, жонзоддан кўрмади. Табладаги тулпор отларни кўрди. Бари эгасиз турибди, девдаи нишон йўқ... Шосуна устига чиқиб, у ёқ, бу ёқка қаради. Шозаргар ҳам орқасидан эргашиб юрибди. Шундай қараса, олдидаи бир ерда бир зинапоя кўринади. Ул зинапояга борса, эшиги бор. У эшикни очиб ичкари борди. Қараса, бу зинанинг таги жуда катта бир жой экан. Бу Боймоқ дев ўзи учун солдириб қўйган эди. У ёгини, бу ёгини қаради. Қараса, шу мазгилда Маликани ахтариб келган подшобачча юрибди. Подшобачча қаландарларни кўриб, отасини кўргандай бўлиб, югуриб келиб, қаландарларининг оёгига бошини қўйиб, юраги ёрилгудай бўлиб, додлаб йиглаб: — Менинг отамсиз, энамсиз, қовму қариндошимсиз, — деб ҳар нимани бир нима, деб қолди.

Боймоқ дев «Бу бола одамзоддан бўлади, мабодо бирор ерда мендан айрилиб-ажкалиб қолиб, Шоқаландарнинг қўлига тушса, бўлган ҳодисаларни қаландарларга айтар, бизларнинг инимиздан воқиф бўлиб, бизларга бир катта қиёматни солар, бу бесоқол боламиздан айрилиб қолармиз», — деб бу — ер остидаги маконга яшириб қўйган эди. Бу девларнинг янириб қўйиб кетганини Қаландарга шахзода айтган эди. Шозаргар бу ёш боланинг бундай бўлиб, девларнинг қўлида асириликда юрганини кўриб: — Шахзода, қайси шаҳардан бўлассан, ўзинг одамзодсан, девнинг қўлида нимага бундай қамалиб турасан? — деб ёш боладан сўради. Шунида Шоқаландар Шозаргарга: — Далага чиқайик, — деди. Учови бирга-бирга настки томдан чиқиб, қўргонининг шосупасига бориб, яхши либос тўшаклардан чиқариб солди. Унинг устига бу икки қаландар чиқиб ўтирди. Шахзода бола девларнинг ҳамма нарсаларини билар эди. Бу икки подшога овқат, дастурхон, ҳар хил таомлардан олиб келиб берди. Булар овқатлардан еб, корни тўйиб, қовзаниб олди, сувдан ичди. Қаландарларнинг кўнгли тииди. Лекин Шозаргар: «Бу

қандай иш бўлди, булар иккови бундан илгари бир-бировини кўрганимкаи, билганимкаи, ё бўлмаса, бу бола ўзимизнинг шу юртлардан қелганимкаи. Қандай бўлса ҳам бу яхши бола экан. Бундай бола подшоликка муносиб бола экан. Бунда нима қилиб юрган экан», — деб кўнглига ҳар пима гаплар келиб юртини, элини сўраб, бир сўз деди:

Баҳорда очилган богнинг гулисан,
Сен ҳам бир дилбарниг жони-дилисан,
Қай шаҳарда, қандай одам ўглисан,
Хабар бер, мард ўғлон, қайдан бўласан?
Қийғир деган қуш ўлтирас қиёда,
Ҳуснинг кўрган шоҳлар юрар пиёда,
Тарзингни кўрибман аброр, афтола,
Хабар бергин, болам, қайдан бўласан?
Жамолицг менгзайман осмонда ойга,
Қошингни менгзадим эгилган ёйга,
Тарзингни менгзайман бўз қарчигайга,
Ўзингни менгзайман минг қўйли бойга,
Хабар бергии, болам, қайдан бўласан?
Бино бўлдинг қайси гавҳар донадан,
Сендай ўғлон бино бўлмас энадан,
Парвоз қилдинг қайси мазғилхонадан,
Хабар бергин, болам, қайдан бўласан?
Бандага кўп яратганинг фармои,
Сени туққалиларниг борми армои,
Тарзингга қарайман, бир юртнинг хони,
Хабар бергин, болам, қайдан бўласан?
Менга хабар бергии мамлакатингни,
Нима дейди сепинг исми, зотингни,
Хабар бергин униб-ўсган юртингни,
Хабар бергин, болам, қайдан бўласан?
Ҳуснинг бордир ою кундан зиёда,
Аброр бўлиб етолмайсан мурода,
Не кўриб кечирдинг фоний дунёда,
Тарзингга қарайман, пою пиёда,
Хабар бергин, болам, қайдан бўласан?
Менга айтгин униб-ўсган юртингни,
Баён айла ўсган мамлакатингни,
Менга айтгин ўзингнинг ота-энангни,
Хабар бергин, болам, қайдан бўласан?
Душманларга келиб дучор бўлибсан,
Девларпинг элинда ғариб бўлибсан.
Нима учун энди бунда юрибсан,
Хабар бергин, болам, қайдан бўласан?

Шозаргарнинг бу сўзини Шоқаландар эшитиб, ўзи индамасдан, ҳеч нима демай, телпаги қайқайиб, дамлаган танадай, дам бўлиб ўтирибди. Шозаргар бетоқат бўлиб, шаҳзодадан бу сўзларни сўраганига, у бачча ҳам Шозаргарга қараб, бир сўз деб турибди:

Отам Қавадшоҳдир, отим Махмуджон,
Бир ёр истаб, бобо, бўлдим саргардон,
Ёр ахтариб жудо бўлдим юртимдан,
Ҳасратман айрилиб мамлакатимдан.
Неча шаҳар эрди ҳукми фармоним,
Шу гурбатга солди бир гўзал золим,
Шоҳ эдим, гадо бўлиб қисматим,
Кунима-кун зиёда бўлди ҳасратим.
Неча беклар билан даврон сурганман,
Добил туйиб, кўлга қушим солғанман,
Ховдак кўлда бир парини кўрганман,
Шу парини ахтариб бунда келганиман.
Ўз элимда шоҳлик гамин еб эдим,
Ўн саккиз минг лашкар билан кеб эдим,
Армон билан лашкаримдан айрилиб,
Армон билан дев қўлинда қоб эдим.
Шу ахволда элдан жудо бўлибман,
Шу орада ётти йиллар ўтибдӣ.
Шундан бери дев хизматида юрибман.
Раҳм қилмас кўздан оққан ёшима,
Хафа фалак огу қўшди ошима,
Қўшилолмай қовму қариндошима,
Фарид бўлиб дев қўлинда турибман.
Девларнинг қўлида гарид, мугойиб —
Энам, синглим йиглар сочини ёйиб,
Тожу тахтим, мулким бўлган бесойиб,
Абгор бўлиб бу ерларда қолдимман.
Девлар косагули бўлиб юрадим,
Кўтариб парвоз қилса ҳавога —
Дунё борин — мамлакатни кўрадим.
Бу мазгил эгасин Боймоқ дев дейди,
Кўкламтоғда Боймоқ девни шоҳ дейди.
Етмиш минг кўккашқа жиловдори бор,
Бунинг қанча девдан кўп лашкари бор,
Мен билмайман қайга кетди зўрабор,
Девнинг қанча занги лашкарлари бор.
Бадбаҳт девни мен ҳам синаб кўрганиман,
Ҳеч бир киши бўлолмаган баробар,
Шу девнинг қўлида мен ҳам хору зор,

Ўи тўрт йилдан бери мен ҳам хизматкор,
Ногаҳонда келар эдим муқаррар,
Девнинг тиззасида эдим мен абор,
Шунда кўрдим гарид бўлиб қаландар,
Шу вақтида топишганимиз муқаррар,
Ваъдасига келган жоним қаландар,
Аҳду вафо этгани менга зўрабор,
Ваъдасига келган жоним қаландар,
Еқамни чок этиб, айладим фарёд,
Бузилсин, йиқилсин у чархи пошод,
Ҳар кун бўлар эрди вахми қиёмат,
Алҳамдиллоҳ, кўрдим сизни саломат
Бундай кунда эгам бўлиб меҳрибон,
Кетгандай бошимдан қайғули туман,
Соф-саломат сизни кўрдим, бобожон,
Юрагимдан кетди менинг юз армон.

Ана шунда шаҳзода билан Шозаргар бу сўзларни айтиб, бир-бирига меҳри-муҳаббати ортиб, яхши кўриб: — Энди ундей бўлса, болам, хафа бўлма, худонинг берадигани бордир, тақдир табдил бўлмайди, — деб ўтган ишларни гаплашиб, кулиб, ўлмасак иншооллоҳ, ўз юртингга бориб қоласан, гам ема, деб сўрашиб ўтиридалар.

Шунда Шоқаландар буларининг бу сўзини эшитиб айтди: — Эй болам, сени мингаштириб юриб бўлмас. Мен кўрдим, пастки таблада девларнинг от-анижоми, кескир пўлат ханжарлари турган экан, шулардан бирорини сайлаб, яхши тулпордан миниб ол.

Унда ёш бачча айтди: — Ундей бўлса, бориб қўрайик, менинг ўз юртимдан миниб келган отим ҳам бор эди.

Шоқаландар, Шозаргар, шаҳзода — учовлари бирга-бирга девнинг табласига бордилар. Таблани очиб кўрсалар, отларнинг ичидаги ўз мамлакатидан миниб келган ўзининг оти турибди. Тулпор отини кўрди. Бу от шундай тулипор от эди: етти пушти тулпор ўтган, ўн пирининг карами кетган. Тулпор ҳам қадимги әгасини кўриб, парвоз қилиб, сагриси тошиб, ёли қулогидан ошиб, учадиган қушдай, қулоқлари қамишдай, ҳар кўзлари таркашдай бўлиб, юлдузни кўзлаб, тараққос бойлаб, кишинаб ўйнай берди. Шунда подшобачча тулпорининг олдига бориб, сагрисийи сийпаб, бўйини қашлаб, жиловидан ушлаб, кўз-бурууларини суртиб, тамоми баданларини артиб: — Жонивор тулпор отим, сени ҳам мендай бўлиб турисанми, деб кўнгли бузилиб, юрак-багри эзилиб, тулипор отини кўриб, ўсган юрти, шону шавкати эсига тушиб, ҳволи кўп вайрон бўлиб кетди. Бу шаҳзоданинг тулпори ҳам одамзоддай бўлиб, кўзини ёшартиб, шаҳзодага

бўйнии солиб, мунггайиб турди. Шаҳзода оти учун кўнгли бузилиб, йигламоқчи бўлиб: «— Эй мен бўндаи раҳбарларни топиб, ишимишиг мушкули очилган вақтда димогим чоқ бўлмай, хафа бўлмоғим мардларнинг ишига ўхшамайди», — деб тасалли бериб, тулпор отининг асли ўзи миниб келгандаги эгар-апжомларини девнинг хазинахонасидан олиб чиқиб, эгарлаб-созлаб, ҳамма асбобларини маҳкам тортиб, тилладан бўлған асбобларидан устига ёпиб, бўйнига тилла ўмилдириқларни осиб, апжом-асбобларини бир-бирига муносиб қилиб, яхши тилла ўтқизган юганларни бошига уриб, созлаб қангтариб, ташқарига табладан олиб чиқиб, девнинг кўшкисининг олдидағи мармар тошдан бўлган якка михга бойлаб қўйди. Боймоқ девнинг хазинасиға кириб ўзининг кескир исфахон қиличини топиб олди. Шундай қараса, Боймоқ девнинг хазинахонасида бир олмос ҳаникар турибди, жуда ўхшатган, ёмон кунда керак бўлар деган, йигиб қўйған, ҳанижари уни ҳам олиб, ўзининг белига маҳкам осиниб олди. Кескир исфахонни олиб бориб отининг эгарига осиб қўйди. Ўзининг тамом шоҳлик, сипоҳилик асбобларини ўзига бойлади. Бир хилини кийиб олди. Ҳеч бир еридан камсиз бўлди: «Энди маслаҳат Шоқаландарда, мин деса, минамиз, тур деса турмиз, ҳар нима буюрса қиласиз», — деб турибди. Шунда қаландар Шаҳзодага: — Энди девларнинг яхши-яхши керакли асбобларидац, ейдиган нарсаларидан олинглар. Йўлдаги чашма олдидағи жўраларимиз билан овқатланишиб жўпаймиз, — деди. Шаҳзода кескир ҳаникарлардан, йўлда керак бўладиган асбоблардан олиб, учовлари отланиб, келган йўлларига қараб жўнаб кетдилар. У ердан чиқиб, йўл юриб кета бердилар, бирмунча йўл юриб чашманинг олдига яқинлаб етдилар. Шаҳзода шундай қараса, Ҳовдак кўлида кўрган паризодни чашманинг олдида кўрди. Кўргац ҳамон отидан агдарилиб йиқилди. Буни кўрган Шозаргар: «Бу жининими, ё қуёничиқми, ё бирорининг қўзи тегдими, нимага бундай бўлди», деб турди. Сўнг, бир замон туриб эди, шаҳзода «ух» деб бошйини кўтариб турди. Шаҳзода: «Мен бу ерга келиб, Маликани кўриб юрганимдан, девлар қўлида ўлиб кетганим яхши эди», — деб, шундай бўлса ҳам Шоқаландар билан Шозаргарга билдиримаган кини бўлиб турди. Шоқаландар индамади. Шозаргар шаҳзодага қараб, ҳолини сўраб нимага бундай бўлдинг, деб бир сўз деди:

Тарзинг кўрдим, бир мамлакат шунқори,
Ё тегдими деву жинининг асари.
Ғарib бўлиб, болам, қаддинг букилди,
Кўзда ёшииг қатра-қатра тўкилди,

Холинг кетиб сендей шунқор йиқилди,
Билмайман, жон болам, ҳолинг не бўлди?
Хазоп бўлиб борда гуллар сўлдими,
Ақлинг кетиб сенинг хушиңг олдими,
Ё деву жип сенга асар қилдими,
Ул сабабдан ҳолинг забун бўлдими?
Тарзинг кўриб менинг кўнглим бузилди,
Дийдагирён бўлиб бағрим эзилди,
Нима учун беҳуш бўлиб йиқилдинг,
Сен йиқилдинг, менинг кўнглим бузилди.
Ота-энанг юришингдан бехабар,
Элу ҳалқинг сендей бекка интизор.
Сен йиқилдинг, заргар бўлди дарҳайрои
Кўигил қалъасини айладинг вайрои,
Сиру ҳолинг баён айла ёш ўғлон,
Бошинга тушдими қоронги туман,
Не сабабдан гариб бўлиб йиқилдинг?
Одам бўлиб ўз элингдан келгансан,
Бир ўн тўрт йил дев қўлинида тургансан,
У девлардан кўп жафони кўргансан.
Ўз ҳолингга қилиб жабру зулмни,
Ҳеч кимга айтолмай сиру ҳолингни.
Элу ҳалқингни эсингта олдингми,
Ул сабабдан, болам, кўнглиниг бўлдигни,
Девлар жодусидан асар кўрдингни,
Е бўлмаса бирор нарса кўрдингни?

Бу сўзни эшишиб, шаҳзода Заргарга билдирамаган киши
бўлиб:— Эй мен элу ҳалқим, қовму қариндошим, отам-
энам эсимга тушиб, кўнглим беҳузур бўлиб отдан йиқил-
дим,— деди. Кўнгли сузилиб, Шозаргарга қараб, икки оғиз
сўз айтиб турибди:

Излаганим пари менинг,
Кўрганим тушмидир, недир?
Курибсан эгри камани,
Кетмас бошимнинг тумани,
Парисан, йўқдир гумони,
Туманлик қиши мидир, недир?
Бизнинг билан боққа киринг
Тақдир этса, даврон суринг,
Борми, пари домонгириинг
Ё бошинг бўшмидир, недир?
Маҳмудшоҳ деб бийриборим
Қолмайин сабру қарорим,
Кўлдан кетди ихтиёrim,

Менга йўқдир ғамгузорим,
Кўрганим тушмидир, недир?

Бу сўзни айтиб, мазаси қочиб, хаёли учиб, ақли паришон бўлиб: «Бу қандай, кўрганим тушимми, ўнгимми», — деб кўзи бўзариб, нашъаси учиб, кўзини ёшлаб, ўзини ерга ташлаб: «Эй яратган худойим, мени доги ҳижронга ташладинг», — деб яна йиқилиб, юзтубан бўлиб, бошини ерга солиб қолди. Бу ишлардан Шозаргарнинг хабари йўқ, лекин Шоқаландар бу боладан уйиниг Маликага хушторлигини эшитган эди. Шоқаландар бу боланинг аҳволини ёмон билиб: — Эй болам, сен бундай бўлма! Ўлмасам, сени ҳам бу мамлакатдан қуруқ жўнатмасман, сен ёш боласан, сендаи илгари одамлар бундай ишларни кўп кўрган. Сен бундай бўлсанг, ўзингни ўзинг бекорга овора қиласан,— деб исча насиҳат айтди:

Мен айтурман бир бошидан,
Қоплар оқиб тириғиидан.
Белимда заррин пўтага,
Тилим кетмагай хатога,
Бобомиз Одам отага,
Аларга жон доги тушди.
Гуноҳларим эрур апбуҳ,
Кечиргайму ани субух,
Жафолар кўрди ҳазрати Нуҳ,
Лига тўфон доги тушди.
Зўрлик билан урса босиб,
Барчаси айлади таассуф.
Ёқуб ўғли ҳазрати Юсуф,
Анга зиндан доги тушди.
Кийган тўни ҳарир-ҳалил
Ўглини қурбон қилди Халил,
Исмоилга жон доги тушди.
Хақнинг дўстидир Муҳаммад,
Маҳшарда айлар шафоат
Анга уммат доги тушди.
Дилим бирён, кўзим гирён,
Абубакиру Аҳмад, Усмон
Ларга дин доги тушди.
Борибсиз девнинг элига,
Қолибсиз золим қўлига,
Расулга домад Алига,
Анга газо доги тушди.
Қатор-қатор юрган порлар,

Нор устига юклар зарлар,
Олмақүз югрук бедовлар,
Анга йўлнинг доги тушди.
Кулоқ солгин айғон сўзга,
Бедов чопсанг қулотузга,
Подшобачча, иккимизга,
Билгии, ёрининг доги тушди.

Шоқаландар айтди: — Эй шаҳзода, сен бундай олиқтотиқ бўлма. Сендаи илгариги одамларга ҳам қанча додушган. Мен сенга айтдим, сени бу мамлакатдан қуруқтоқ бошингни жўнатмайман. Сенга ҳам яраша бирор парилардан тақдир қилгани бордир. Сен бу Маликага хуштор бўлиб келган бўлсанг, мен ҳам шу Маликага хуштор бўлиб ўзим оламан, деб келган эдим. Менга тақдир қилмади. Мен кўнгапда, сен кўнмайсанми? — деди.

Шоқаландардан шаҳзода бу сўзни эшитиб, пичигина уялиб, қизариб қолди. Бошқалар тушумагандай бўлиб турди. Шунда Шоқаландар айтди: — Эндиги гап шу: бу ердан кетмоқ лозим. Йўл йироқ, йўл олмогимиз яхши. «Кетаркишига йўл яхши», дейди. Турингизлар, отларингизнинг эгар-анжомларини созлангизлар.

Шунда Шозаргар Бўзтулпорини созлаб, эгарлаб, анжомларини солиб, тайёрланиб олди. Шозаргар билан Тиллақиз мингашди, Қоратулпорни эгарлаб, созлаб, ҳамма анжомларини тайёрлаб, Авазжон билан Малика мингашди. Шоқаландар Ғиркўк отни миниб олди. Шаҳзода ўзининг тулпор отни миниб олди. Шоқаландар бош бўлиб, Қўкламтогдан отланиб йўлга тушиб, жўнай берди. Юришда Шозаргар билан Авазхонни илгарига солиб, Шоқаландар билан шаҳзода орқасидан юрди.

Шоқаландар: — Ҳай аттанг, Асад мергани билан Шодмон мергандан айрилдик, — деб кўп афсус қилиб, йўлга тушиб кета берди. Булар шу кетганларича йўлларида кета берсинилар, эндиги сўзни Боймоқ девдан эшитинг.

Боймоқ дев аввалги урушнинг кўркинчлигидан қўрқиб, Шоқаландарнинг урушига тоқат қилолмай бир ёққа қочиб кетган эди. Девларига: «Журинглар, бориб Шоқаландарнинг урушини кўриб келайик, уруши қандай бўлар экан, билиб келайик», — деб қочиб кетган ёғидан учиб, Кўкламтогига келиб қараса, Кўкламтогининг у ёги, бу ёги ҳамма дараси ўликка тўлиб кетибди. Кўкламтогида жон ўлмай қолмабди. Боймоқ дев хизматкорларига айтди: — Қаландарлар ҳаммасини ўлдирибди, ўлмаган дев бизлардан бошқа қолмади. Магар қолган бўлса, бизнинг маконимиз омон қолган. Энди

бориб таҳт-баҳтимизни кўрайик. Бесоқол боламизнинг ҳоли қандай бўлди,— деб ўзининг манзили-маконига борди. Маконини кўрди. Қараса, манзилининг эшиги очиқ, ангқайиб турибди. Боймоқ дев буни кўриб, хаёли қочиб, ҳуши калласидан учиб, «Бизнинг бу маконга ҳам қаландарнииг қадами етган экан, бола омон бўлса шу-да»,— деб осмондан қуюлиб манзилига тушди. Ҳамма ерининг эшиги очиқ, хазинахоналар ҳам очиқ, ичидағи яхши олмос ҳаникарлар йўқ. Чопиб, ишошиб-пишиб отхона, таблахонани кўрса, шаҳзоданинг оти ҳам йўқ. Юраги ёрилиб, пастки манзилининг олдига борди. Кўрса, узининг ҳам эшиги очиқ, «оҳ-вое» деб ичкари кирди. Қараса, шаҳзода бола ҳам йўқ. Рағи учиб, туси қочиб ҳаёли ҳар тарафда бўлиб: «Бу қаландар менинг ҳам манзилимга келган экан, менинг ишимни қилган экан. Бунинг орқасидан бориб, бир дўғилишиб қолмасам бўлмайди. Ҳар қанча юрса етиб оламиз, Қаландар билан ҳар нима бўлсанк бўламиз»,— деб етмиш минг кўк қашқа девларга қараб:— Журинг, ҳаммамиз бораётик, қаландарни ўлдираётик, ё бўлмаса бизлар ҳам қаландарнииг қўлида ўлайик!— деб қанча гапларни айтиб, шердил қилиб: «Бу қандай золимлик. Отимизни олса, боламизни олса, хазинамизни олса — бизни талабди-ку. Бу қандай золимлик. Бундан ўлиб кетганимиз яхши эмасми», «ўйда кишиси борнинг тузда уролмас» деган гап бор одамзодларда. Шунга ўхшаб Шоқаландар бизни кўзга илмабди. Бизларнииг йўқлик вақтимизда буидай ёмон ишларни қилибди»,— деб девларнииг ҳаммасини чоқлади, созлади. Ўзи бош бўлиб, маконидан учиб, «Кўкламтог, қайдасан? Қайда бўлсанг ҳам, устингдан қаландарларни жўнатиб юборма»,— деб кела берди. Учиб юргувчи кўкқашқа девлари учиб, ерда юрадиган пиёда занги-қора девлари пастда ерда яёв юриб, қистаб кетаётир. Боймоқ дев ўзига қарашли хизматкор, айёр, жодугарлари билан учиб, Кўкламтогга келиб шуидай қараса, Шоқаландарлар Кўкламтогдан пастга тушган, Қизилқумда бораётир. От-акамли бўлиб, тулиорларни миниб, Маҳмуджон ҳам булар билан бирга бораётир. Шоқаландарлар ҳам Боймоқ девининг осмонда учиб келаётганини кўриб, Шоқаландар Шозаргарга қараб бир сўз деди:

Кейинимиздан етиб келди кўп девлар,
Душманнинг чаңгига бўлма гирифтор,
Таихо бориб уруш қилар Қаландар,
Сен булардан хабардор бўл, Шозаргар,
Фалакда учади, жодугар девлар,
Англамайсан, бу девлардир ҳийлагар,
Бу ишлардан Аваз ўғлон бехабар.

Қўлнингдан кетмасин олган нарилар,
Албатта, хабардор бўлгии, хабардор!
Армон билан билмаганинг, билдирма,
Дўст йиғлатиб, душманингни кулдирма,
Албатта хабардор бўлгии, Шозаргар,
Дев жангиди бу ўғлонни ўлдирма.
Ер юзида уруш қиласр қаландар,
Фалакдан чаңг солар жодугар девлар,
Агар дев чаңгига бўлса гирифтор,
Бу ўғлонни бадбаҳт девлар ўлдирав,
Албатта Шозаргар бўлгин хабардор.
Кейинигга мингашган зулфакдор дилбар,
Бунинг ҳам пайида юрган кўп девлар,
Ҳийлагар девлардан бўлгин хабардор.
Яхшилик кўр, ёмонликии кўрмагин,
Бу дилбарни сен қўлнингдан бермагин,
Ваҳм босиб гафлат ичида қолмагин,
Девларнинг чаңгига дучор бўлмагин.
Эгам раҳм айласин қоили ёшингга,
Айёр девлар жилва берар қошинингга,
Қўл узатмасин гул бувишингга,
Қойил бўлсин бадбаҳт девлар ишингга,
Албатта хабардор бўлгин, Шозаргар.
Қўлга тушса Аваз ўглон ўлади,
Албатта хабардор бўлгин, Шозаргар!
Кўп яшагин, кўй йилгача ўлмагин,
Хаёлингни ҳар тарафга бўлмагин,
Албатта, хабардор бўлгин, Шозаргар!
Бу ишлардан Аваз ўглон бехабар,
Кейинига мингашган Малика дилбар,
Бунинг ҳам пайида неча девлар бор,
Албатта, хабардор бўлгин, Шозаргар!
Бадбаҳт девлар қора куни солмасин,
Гафлат тошиб сенга зарап қилмасин,
Девларнинг чаңгиди Аваз қолмасин,
Армон билан Аваз болам ўлмасин,
Албатта, хабардор бўлгин, Шозаргар!
Девлар келар вақтни тошиб ёнашиб,
Албатта, буларнинг ақили шошиб,
Шу вақтда сен тургин дарёдай тошиб,
Шундай қиб сен бўлгини булардан хабардор,
Ташо бориб уруш қиласр қаландар.
Албатта, сен булардан бўлгин хабардор.
Қандай бўлса девлар қилмасин зарар,
Сенга тайин қиласр Шоқаландар,

Ўзингга боҳабар бўлгин, Шозаргар,
Қўлга тушсанг, ўлдиради бу девлар.
Биттангни тирик қўймас муқаррар,
Қўп ҳийлагар, ёмон девдир, кўп айёр,
Албатта, хабардор бўлгин, Шозаргар,
Тайин қилди сенга Шоқиқаландар.

Шозаргарга Авазжонни қўшиб, шаҳзодани орқасидан
хамроҳ қилиб:— Энди сизлар Қизилқумниң ичига қараб,
жўнаб кета беринглар,— деб кўп гапларни айтиб, жўнатиб
юборди. Шозаргар билан маликалар, Авазхон, шаҳзода
Қизилқумга тушиб жўнай берди. Шоқаландарниң ўзи
Фиротниң бошини буриб, Боймоқ девнинг ўзига, лашкарига
қараб тайёрланиб, чоқланиб турди. Девларниң лашкари
байроқ-байроқ бўлиб, қаландарга қараб кела берди. Шоқа-
ландарапниң буларга қараб турганини девнинг лашкари
кўриб, босиб келолмай тўхтаб қолди. Шоқаландар уларга
қараб сўзлаб турибди:

Тог аскарин чалиб туман,
Сенга бермай энди омон,
Сенга солай охир замон,
Излаб кебсан, деви нодон,
Бошиңг қесар Қаландархон!
Иргитай аспи қущини,
Илгарида кўрмабмидинг
Қаландарниң савашини?
Кўкламтогда билмадингми?
Ётган девларниң лошини?
Талаб қилсанг, туш майдонга,
Кўргин Қаландар ишини.
Аҳмоқ бўлиб девлар келар,
Қизилқумда мурданг қолар,
Шоқаландар саваш қилар,
Қизилқумни тўзон олар,
Сендей неча девлар ўлар,
Балки охир замон бўлар.
Бекор ҳалоқ бўлгии, девлар,
Қаландарни кўргин, девлар,
Ажал етиб ўлгии, девлар,
Уруш қилсанг келгии, девлар,
Нима бўлсанг бўлгии, девлар.
Мени бунча қантармайин,
Урушими кўргин, девлар!
Хон Қаландар уруш қилди,
Девларга қараб юриш қилди,

Ғиротига қамчи уриб.
Жилов тортиб юриш қилди.
Майлинг бўлса кел-ҳа, деди,
Қараб бунда турасани,
Менинг билан бўл-ҳа, деди.
Боймоқ дев лашкарии кўрди,
Ғайрат қилиб Шоқаландар,
Ғиротига қамчи урди.
Девга қараб отин бурди.
Қарамай баланд-пастига,
Душман ғевларниң устига,
Шоқаландар қистай берди.
Қўкқашқа девнинг қасдига,
Кескир ханжари дастида.
Биринг қўрқсанг, тўплаб келинглар,
Тўпинг қўрқсанг, саф бўб келинглар,
Мен бир ёлғиз — Шоқаландар,
Турмай, унда, ҳаммаңг келинглар.
Келмас бўлсанг мен борарман,
Сарингни бошдан оларман,
Ўзларингни мен ўлдириб,
Емон ғевлар, бадбаҳт ғевлар,
Охир замон мен қиларман.
Қарамай баланд-пастига,
Бадбаҳт ғевларниң қасдига,
Қаҳр билан Шоқаландар,
Олди ханжарни дастига.
Урди ғевларниң бошига,
Қойил Қаландар ишига,
Етмиш минг Қўкқашқа девдан
Баробар чиқмас бу кишига.
Тўплаб-тўплаб қираётir,
Девни қириб бораётir,
Ажаллисию қувиб бориб,
Шириллатиб ураётir.
Уруш қилди Шоқаландар,
Чидамайди сатта ғевлар,
Каттасини сайлаб олиб,
Бошин кесар Шоқаландар.
Бигирлатиб ташлаётir,
Яхши уруш бошлиётir,
Улугрогин сайлаб олиб,
Ажабдайин ишлаётir.
Девлар қилар оҳувойди,

Қаландар девга қарайди.
Түплаб-түплаб Шоқаландар,
Бу девларга гофил бўлма, деб
Менга Боймоқ девни кўрсатгии,
Менинг ўзимга кўп уят,
Уялмасанг, келгин, девлар,
Менинг қўлимда ўлинглар.
Ҳар на бўлсанг, ёмон девлар.
Ажал шаробин ичинглар.
Ўлик қолди айқашиб,
Девлар қўрқиб ҳа-ҳалашиб,
Гиротини қистай берди,
Хон Қаландар тўлиб-тошиб.
Дарёдай бўлиб қонлар оқди,
Ёмон девлар ўлиб қолди.
Қаландаршоҳ гайрат билан
Тўп-тўнига бориб қолди.
Ажаллиси ураётир,
Гиротини суроётир,
Қистаб, бадбаҳт девни ушлаб,
Ханжар билан солаётир.
Ажаллиси ағдарилиб,
Итдай бўлиб ўлаётир.
Жуда қизиқ бўлди бозор,
Ушлаб олиб Шоқаландар.
Бир хил девнииг бўйни сузар,
Гиркўқдайин бул жонивор,
Ғазот қилиб бўйни чўзар.
Гирот билан Шоқаландар,
Девга қараб қўлини ёзар.
Уруши бўлди чапараста,
Девлар турар даста-даста,
Қўймай девни ўлдирсан, деб
Хон Қаландар кўнгли хаста.
Гиркўқ от оғзин очди,
Тиззасидан қон кечди,
Банг-банглаб юрган катта девлар
Ажал шарбатини ичди.
Қувиб-қистаб мард Қаландар,
Қўймай катта, зўр девларни,
Қора ерга кафани бичди.
Бадбаҳт девлар ўлдик, дейди,
Тоза гулдек сўлдик, дейди.
Боймоқ девнииг зулми билан,
Бул урунига келдик, дейди.

Қаландарлар бу урушди беҳад юрди,
Кўп девларни (улар) қирди.
Кўп девларнинг ақли шошиб,
Юрар йўлидан адашиб.
Қаландар зарбини кўрган,
Қизилқумда қон тўкилган.
Ҳар на бори қолган девлар
Қочиб энди йўлга кирган.
Бунда турсак ўлармиз, деб,
Беҳад нобуд бўлармиз, деб,
Энди қочсак қутулармиз, деб
Қоча берди қолган девлар.
Орқасига қарамайин,
Кетаберди қочиб девлар.

Шоқаландар девларнинг қочганини кўрди, лекин Боймоқ девни урушиб ётганда бир кўрган эди, сўнгра қистаб уруш қилди, Боймоқ девни кўрмади: «Бу бадбаҳт Боймоқ дев урушда йўқ, тагин Шозаргар билан Авазхоннинг олдига бориб, уларга бир ишин қилиб ётган бўлмасин. Бу ерда урушаман, деб Аваз билан Шозаргар, маликалардан айрилиб қолмайин» деб отининг бошнини бурди, девларга қарамай кела берди. Бир хили қочиб кетди, бир хилини катта девлар қайтарди. Шунда девларнинг лашкар бошлиқлари қаландарнинг бурилиб келаётганини кўриб: — Қирилгур, девлар, қаёққа борасизлар? Қаландар қайтди. Сизлар қочманглар, орқасидан борамиз,— деди. Бир хиҳи қайтиб саф-саф бўлиб, Шоқаландарнинг орқасидан кела берди. Шунда девларнинг лашкарбошилари Боймоқ дев борми-йўқми, деб у ёққа, бу ёққа қаради. Боймоқ кўринмади. «Боймоқ дев подшомиз йўқ экан. Энди бу лашкарии Боймоқ келганча жўнатмайин. Жўнатсан, Боймоқ дев қаҳр қилар»,— деб қолган девларни тўплаб Қаландарнинг орқасидан қорамақора олиб бора берди. Шунда Шоқаландар орқасига қайтиб, йўлга тушиб, Заргар билан Авазхоннинг эсон-омонлигини тилаб, Фиротни қистаб бора берди. Қизилқумнинг йўлига тушиб бориб қараса, Шозаргар билан Авазхон Қизилқумда жуда чаниқаб, сувсаб, ҳолатдан кетибди. Олдидан бир меш сув чиқибди.

Авазжон билан Шозаргар мешнинг оғзини очиб, ичмоқчи бўлиб туриб эди, Шоқаландар буларнинг бу ишидан хабардор бўлиб: — У мешдан ичманглар! Ўласизлар,— деб бақириб-бақириб бора берди. Авазхон, Шозаргар, шаҳзода — учови Шоқаландарнинг товушини эшитиб, анг-танг бўлиб, бу нима гап бўлди, деб қараб қолдилар. Шоқаландар буларга қарамай, сўйламай, қўлидаги сўтасини Сулаймон пай-

ғамбар нафаси деб мешга урди. Меш ёрилиб, қизил, яшил бўлиб ўтдай ёниб, бир тўп яшин бўлиб, ёниб чирқираб, ос монга чиқиб кетди. Буни Шозаргар билан Авазжон, шаҳзода лар кўриб ҳайрон қўлдилар. Шунда булар:— Шоқаландар айтмаганда, бизлар бу мешдан сув деб ичсак, ҳаммамиз куйиб-ёниб ўлар эканимиз,— деб Шоқаландарга буларнинг меҳр-муҳаббати бурунгидан ҳам зиёда бўлди. Шоқаландар:— Юра беринглар,— деди. Булар ўйл юриб кета бердилар. Боймоқ девнинг пиёда лашкари ҳали ҳам буларга қорама-қора эргашиб кела берди. Боймоқ девнинг айёр жодугарлари буларнинг бошида, ҳавода учиб, Шоқаландарга қараб, гапириниб юрибди:

Давлатимдан адрес-кимхоб кийдим-да,
Ҳақдан келган ишга бўйин қўйдим-да,
Оллоҳ, Шоқаландар, сандан куйдим-да.
Айрилиқ ўтига бағримни дотглаб,
Қайда борсанг, бизни юрдинг сўроғлаб,
Сенинг зарбингдан мен ҳам қон йиглаб,
Оллоҳ, Шоқаландар, сандан куйдим-да.
Илгаридан кўриб эдим ишингни,
Девлар билан қилган ул савашингни,
Эрамбоғда юрган ул хуришингни,
Парилар билан қилган ўтиришишингни,
Оллоҳ, Шоқаландар, сандан куйдим-да.
Дод айласа эшитмадинг сўзини,
Саргайдинг шоҳнинг гулдай юзини,
Кўп девларга зўрлигингни ўткариб,
Олиб қайтдинг Қосимшоҳнинг қизини.
Малика айёр пари, дейди ўзини,
Оллоҳ, Шоқаландар, сандан куйдим-да.
Кўкка отиб Оқдевшоҳнинг ўзини,
Армон билан ўйдинг унинг кўзини,
Олибсиzlар шоҳнинг Тиллақизини.
Миндирибсан шундай сарвииозини,
Ўлдирибсан кўп девларнинг ўзини,
Оллоҳ, Шоқаландар, сандан куйдим-да.
Кўп девларни Кўкламтоғда ўлдириб,
Ҳар дарасин сен ўликка тўлдириб,
Қизилгулдай рангларини сўлдириб,
Оллоҳ, Шоқаландар, сандан куйдим-да,
Шоҳнинг зулмидан девлар келгандир,
Излаб келиб сенгә дучор бўлгандир.
Ғам билан саргайди гулдайн дийдор,
Сиз билан бўлолмайди баробар,

Кўп лашкарга таинҳо теккан қаландар,
Излаб келиб ўлиб кетди кўп девлар.
Ўғил-Қизи бўлиб қолди интизор,
Оллоҳ, Шоқаландар, сендан куйдим-да.
Қанча девни бунда нобуд қилибсан,
Гузар солиб манзилима борибсан,
Косагули бир боламни олибсан,
Баччагар, менинг ҳам корим қилибсан,
Оллоҳ, Шоҳиқаландар, сендан куйдим-да.
Яна баҳор бўлса очилар гуллар,
Гулни кўрса саҳар сайрап булбуллар,
Армон билан жувон баччам олибсан,
Оллоҳ, Шоқаландар, сендан куйдим-да.
Сен эшитгин менинг айтган иоламни,
Сен ўзингга ҳамроҳ қилдинг менинг боламни,
Вайрон қилдинг менинг кулбахонами,
Оллоҳ, Шоқаландар, сендан куйдим-да.
Қандай бўлса, Шоқаландар, куйдирдинг,
Бу боламни олиб қобогим уйдирдинг.
Оллоҳ, Шоқаландар, сендан куйдим-да.

Боймоқ дев ҳавода учиб бир сўзларни айтиб юрибди.
Шоқаландар «Сен гапирдингми, гапирмадингми», демасдан,
қулоқ солмай, келсанг, қўраман-да, деб Боймоқ девга ҳеч
нарса демасдан кета берди.

Ана энди Қизилқўмнинг ичидаги Қалайи қўргон, аввалги
ёлғиз чинорнинг олдига етиб, сарҳовузнинг олдига келиб
кўнди. Ҳаммалари отдан тушиб, ечиниб, ҳовузнинг бўйидаги
шосупанинг устига чиқиб ўтириди, сувларидан ичди, димоқ-
ларини чоқлади. Бу ер, бу чинор, сарҳовуз ҳам Малика-
нинг бир қўноқ жойи эди. Малика бир ерга борар бўлса,
шу чинорнинг олдидаги шоҳсупада ўтириб, овқатланиб,
дамини олиб кетар эди. Бу ерга тўртови маликалар билан
келиб ўтириди. Овқат еди. Боймоқ дев ҳавода учиб юрибди.
Гоҳ осмонда учади, гоҳ орқадаги лашкарларининг олдига
бориб хабар олиб келади. Шундай қилиб булар: «Ҳар нима
бўлса борайик, бирон ерда буларни бирор иш қиласиз.
Қўйманглар, хабардор бўлинглар»,— деб лашкарларига қа-
раб тайинлаб, Боймоқ дев ўзи тагин келади. Шоқаландар
билан маликаларни пойлаб юради.

Ана шунда Шоқаландар, Шозаргар, Авазжон, шаҳзода
Маҳмуд— тўртови шосупада ўтириб қолди. Малика билан
Тиллақиз ўрнидан туриб, ажойиб яхши ерларни томоша
қилиб, чинорнинг остига бориб қаради. Чинорга қараса,
чинор шоҳлаб кетган, остида ҳар хил гуллар очилиб ётган,
тўти, майна, қумри, булбуллар уя қўйиб, бола очиб, сайраб

ётгац. Шунда Малика паризод бу чинорнинг шаънига икки оғиз сўз айтиб турибди:

Йўл устидан манзил соглан,
Ҳамма сени сўраб келган,
Балли чинор, балли чинор.
Тўти, майна сайраб ётган,
Булбуллар болалаб ётган,
Овозаңг Чамбилга кетган,
Балли чинор, балли чинор.
Узоқ юртда қолди жойим,
Бехабардир қиблигоҳим,
Сенсан менинг сайлгоҳим,
Энди Чамбил бўлар жойим,
Балли чинор, балли чинор.
Устимдаги яшил-кўқдир,
Нечов изимда интиқдир,
Мендай ойим Чамбил кетди,
Яна қайтиб кўрмак йўқдир,
Балли чинор, балли чинор.
Неча марта бунда келдим,
Париларман сухбат қурдим,
Энди мен ҳам кетар бўлдим,
Балли чинор, балли чинор.
Тақдиди давронлар ўтди,
Мендай ойим Чамбил кетди,
Қайтиб келиб кўрмоқ йўқди,
Балли чинор, балли чинор.
Қулоқ сол пари тилига,
Тушибман зўрнинг қўлига,
Тақдирим Чамбил элига,
Балли чинор, балли чинор.
Ҳамроҳ бўлди Шоқаландар,
Устимизда қон тўкиниб,
Ўлиб кетди неча девлар,
Иш кўреатиб бунда беклар.
Балли чинор, балли чинор.
Энди бундан кетар дилбар,
Бунда қоларсан сен чинор.
Элда канизлар бехабар,
Қон йиглашиб неча қизлар,
Жийин берган неча беклар,
Балли чинор, балли чинор.
Сўз айтар сенга гажакдор,
Кўнгилда қолмасин губор,
Сайир этади ҳамма қушлар,

Балли чинор, балли чинор,
Балли чинор, балли чинор.

Ана шунда Маъника айёринг айттаётган сўзини Шоқаландар, Шозаргар, Авазхон; шаҳзода Маҳмуд эшитади. Бошқалар дим индамай турди, лекин шаҳзода Маҳмуд Маликанинг сўзини эшитиб, кўнглига ича гаплар келиб, ўз шаънига бир ича сўзларни айтди:

Мен келганиман ёрни излаб,
Бу жароҳат бағрим тузлаб.
Йигларман бўтадай бўзлаб,
Бўлмас бунда ёрим менинг.
Булбулдайни полондаман,
Догу ҳасрат, армондаман.
Азалда куйган бандаман,
Ёр ахтариб шармандаман,
Кетди номус, орим менинг.
Яхши куним, туним қора,
Юрагим бўлиб садпора,
Мансурдай осдилар дора,
Йўқдир харидорим менинг.
Ҳаққа етгай айтган зорим,
Сабил бўлиб кирдикорим,
Белимда йўқдир мадорим,
Жафо солди деву золим.
Бирга юрган йўқдир ёрим,
Ёрга етмас менинг зорим.
Бўгинларим тол-тол бўшаб,
Хазон бўлган гулга ўхшаб,
Мен йигларман бу кун қақшаб,
Етишмасми зорим менинг.
Ҳамроҳ бўлган бу қаландар,
Кўнглим сўрар ҳам Шозаргар,
Ўзимда йўқдир ихтиёр,
Жабру жафо солди дилбар,
Қолмай менда сабру қарор,
Йўқдир қарорим менинг.
Малойик сувратли, гул юзли дилбар,
Сенинг ишқинг мени қилди дарбадар,
Ҳар замон оларив қарап қаландар.
Одамман деб чиқиб ўсан элимдан,
Гариб бўлдим ҳеч иш келмас қўлимдан,
Бир пиёла чой қўймадинг қўлингдан,
Кетди дармоним менинг,
Қолди армоним менинг.

Бу сўзни Маҳмуд айтиб турди, Шоқаландар олайиб қарагандан кейин, Қаландарнинг авзойини ёмон кўриб, гапи-раётган тилини торти. Лекин Маҳмуднинг Малика учун овора-сарсон бўлиб юрганини, бу байтии Малика учун айтганини Авазхон билмайди. Бунинг билан гаплашгани йўқ. Шоқаландар эшигдан, бошқаси эшигани йўқ. Шунинг учун бу сўзларни эшилса ҳам, бунинг сўзига тушингани йўқ. Лекин бунинг сирини Малика билади, лекин Малика ҳам Шоҳзодага қарамайди. Авазхон билса, Малика учун сўйлади, шаҳзоданинг бошини сапчадай узар эди. Билмандан «Бу ҳам бир ов учун овора бўлиб юрган бир шўрлида», — деб сўзига эътибор бермай ўтирас эди.

Боймоқ девлар ҳам кўз кўриниб турадиган ерда ҳамма аскар-лашкари билан тушиб, «Ўлмай, айрилмаймиз. Сира қўйманглар, бу ердан жўнар бўлса, баринг бирдан от қўйинлар, ё ўлайик, ё Маликани олиб қолайик. Бу қандай гап, бир қаландардан мунча кўп дев лашкари қўркиб, Қаландарнинг ситамидан Маликадан айрилиб, унинг устига жувон боладан айрилиб қолсак. Сизлар тўпланиб уринглар, мен бир ёқдан ўзимни ураман», — деб лашкарларига кўп сўзларни тайинлаб туар эди.

Ана энди Шоқаландар шаҳзодага кўзини олайтириб эди, шаҳзода оғзини торти. Шоқаландар айтди: — Энди бу ердан жўнамоқ керак, дамларингни олдиларинг, энди туринглар, от-аижомларингни созланглар!

Ҳаммалари ўрнидан туриб, ўз отларини эгарлаб, аижомларини қайта бошдан солиб, Шозаргар Тиллақиз билан Бўзтулпорга мингашди. Авазхон билан Малика Қоратулпорга мингashiб олди. Шоқаландар Фирқўк отга, шаҳзода ўзининг тулпорига минди. Авазжон илгари, Шоқаландар орқани олиб чинорнинг олдидан жўнай бердилар.

Буларнинг жўнаганини девлар кўриб, бир хили пиёда, бир хили ҳавода учиб гуруллаб, буларнинг тўрут тарафини олиб туша берди, қуршаб, қамсаб кела берди, ўнгу сўлни ола берди. Шоқаландар: — Энди ҳар қайсиларинг ўз ойимларингга, ўз маликаларингга хабардор бўлинглар. Булар ўлмай, бизларни қўймайдиганга ўхшайди. Сизлар ҳар нима бўлса ҳам, йўл ола беринглар, ёмон йўлдан бир қадам ўтсанк ҳам яхши. Сизлар юра беринглар, мен бу бадбаҳт девларга ўзим танҳо сўгиш қиласман, ажаллисин уриб ўлдираман, — деб уларни жўнатиб, отнинг бошини буриб, паъра тортиб, девларнинг устига қараб от қўйди.

Икки дунёда раҳбарим,
Марди майдоним, ё Али.

Изларман сиздан шафоат,
Чобуксуворим, ё Али.
Етти ёшда эр атанган,
Тоғларни отиб юборган,
Марди майдоним, ё Али.
Йигит пири Шоҳимардон.
Мадад берса шери Яздон,
Чобуксуворим, ё Али.
Қарамай баланд-настига,
Олмос олганпир дастига,
Халилуллоҳ оллоҳу акбар,
От кўйди девнинг устига.
От чопилиб баланд-настда,
Девлар турар даста-даста,
Уруш бўлди чапараста,
Урушмоққа кўп ҳавасда,
От кўйди девнинг устига.
Соҳибқироним, ё Али.
Уруш қилар алаф-ялаф,
Ғамли кўнгил истар тараф,
Бу девларга қилар талаб,
Шери Яздоним, ё Али.
Отни суринб ҳар тарафга,
Еткарсин худой талабга,
Девлар кўпидир, будир якка,
Даври-давроним, ё Али.
Кўпидир девлар, даста-даста,
Бошлар кесиб чапараста,
Қон тўкар майдон ичинда.
Атрофини олиб душман,
Девлар от солиб ул замон,
Шу сифатда қаландархон,
Қон тўкар майдон ичинда,
Шердай бўлиб душман устига етди,
Қўлига тушганини ҳавога отди,
Қўлига олгани кескир пўлатди(р),
Сермаганда девларни кесиб ўтди.
Не зўр девларни қийратди,
Қизилкумида нуратди,
Қаландарбек қилди гайратди,
Неча бир девларни нуратди.
Кўп девларнинг ақли шошиб,
Қаландарбек ўзи танҳо савашиб,
Мурда деган қолди бунда айқашиб.
Тинмай оқар кўзнинг ёши,

Кесилди девларининг боши,
Қизилқумда қолди лоши,
Шулдир Қаландар саваши.
Остида ўйнайди тулпор,
Ғайратидан девлар йиглар,
Танҳо қилиб уруш ўзи,
Кесилиб девларининг бўғзи.
Бекларининг қўлига тушган
Қосимшохнинг барно қизи,
Минидрган Чамбилининг добилбози,
Ҳамроҳ бўлган Тиллақизи,
Ҳар тарафга назар солиб,
Қарайди Заргарнинг ўзи.
Аланглади Шоҳизаргар,
Етишди жодугар девлар,
Ҳар тарафни девлар олиб,
Ўртада қолди бу беклар.
Бу урушдан хабардорди
Уруш қилган Шоқаландар,
Остида Фиркўкдай тулпор,
Қамчи ургандир бу зўрабор.
Айрилик ўтига бағрини докладб,
Келган девлар шаҳзодани сўроялаб.
«Неча савашларни бизга қилганди,
Кўп девларининг танҳо бошин олганди.
Қора куни оша бизга солганди,
Қанча девлар бу урушда ўлганди,
Танҳо туриб кўни ишларни қилганди.
Бизга бермади-ку баччагар омон,
Ўлмай қайтманг, энди бўлган охир замон».
Майдонда Қаландар сўзни эшитди,
Қаландар ўтдайин тутаниб кетди,
Қўлида ярқиллаб кескир пўлати,
Оша келди Қаландарининг гайрати,
Қизилқумда қолди девнинг жасади.
Қулоқ солмас девлар айтган иолишига.
Қилич солди зўр девлариниг бошига.
Қизилқум тўлганди мурда-лошига,
Бир хил девлар қойил бўлди ул замон
Қаландарининг танҳо қилган ишига.
Не бир девлар парвоз қилиб келади,
Шамшир пўлат билан уни уради,
Ўлчагандай икки пимта бўлади,
Буни кўрган ҳайрон бўлиб қолади,
Девларининг раангги гулдай сўлади,

Ажаллиси шууда ўзи ўлади.
Уруш қилиб, девнинг кўнглени сизади,
Бир хил девлар кўзин ёнип тизади.
Гайрат қилиб отин солиб қаландар,
Оғир сафии, ланикарни бузади.
Қанча девлар бўлолмайни баробар.
Омои тоғмай ўлармиз, деб бу девлар,
Бизнинг шўримизга келган қаландар,
Буниинг бўлан ҳеч ким бўлмас баробар,
Чувлаб от қўяди ул замон девлар,
Шердай бўлиб сира қайтмас қаландар.
Неча у девларининг ақили ишишиб,
Бир йечаси такбиридан аданиб,
Қизилқумда шуудај уруш қиласанди,
Девлар ярогини рад бериб, қайтариб.
Уруш тилини билиб юрганди,
Қизилқум даласи ўликка тўлиб,
Мурда деган бовдай қийраб қолганди.
Боймоқ дев — зўрабор уруш қиласди;
Тургандан қочганин қулай билади;
Ажал етган бу майдонда ўлади,
Бекларнинг атрофин олов олади,
Ўрталиқда Аваз, Заргар қозади.

Ана шунда Заргарбек билан Авазхон, Малика, Тиллақиз, Маҳмуд йўлда кетиб бораётуб эдилар, бир олов қизил, яшил бўлиб ёниб, бир боши ерда, бир боши осмонда ёниб, куйдириб кетадигандай бўлиб, буларнинг гир тевараги — тўрт тарафига ёйилиб олди. Шууда Заргарбек, Авазхон ўз жонини бу оловдан қутултирадиганга ўҳшамай қолди, ҳоли танг бўлди, тириклай жаҳанинамга кетадигандай бўлди. Авазхоннинг кўнгли бузулиб, юрак-багри эзилиб, бу Қизилқумда гариби гўристон бўлиб ўлиб кетадиганга ўҳшаб, қаландарни ёд қилиб: «Шоқаландар мени бу ўтдан ажратиб қутултири маса, энди мен ўлдим, Маликадан айрилдим», — деб Авазхон бир сўз деди:

Бир навжувон эрди, ўзи хиромон,
Ҳар ким кўрса, бўлди ҳуснига қурбон,
Бу сўзни айтиб, йиглаб турар Авазхон,
Менга йўқдир гарибликда меҳрибон.
Тириклай жаҳанинам кетиб бораман,
Дардлай қул дардимни кимга ёраман,
Айролиқ ўтига бағри нораман,
Қани энди Шоқаландар меҳрибон.

Бошимга тушганди қайгули туман,
Бу оловдан энди қолмасман омон,
Гарибликда хабар олса бобожоң,
Тириклай жаҳапнам кетиб бораман.
Жилва қиласар бу қўнглимда элатим,
Тайрилди бошимдан тоҷу давлатим,
Ажал етиб, энди тўлди муҳлатим,
Бу оловда ёниб кетар жасадим,
Остимда бўлмади менинг Гиротим,
Ҳеч кимсага етмай қолди қувватим.
Ғам билан сарғайди гулдайин дийдор,
Бир нечалар ўз ҳолидан бехабар,
Мендей бўлиб ёниб кетар Шозаргар,
Қани биздан хабар олса Қаландар.
Мендейин почорнинг кўнглин бўлади,
Ҳийлагар дев бундай ишни қиласди,
Бунда турған беклар тайин ўлади,
Аваз ўғлон худо, дейди, жилади.
Бизларга мингашган Малика дилбар,
Бу ишларни қилган девлар — жодугар,
Подшобачча, сен ҳам ўлдинг хору зор,
Айёрнинг қўлига бўлдик гирифткор.
Қани бўлса бобом — Шоҳиқаландар,
Кўрса титраб кетар ёнган оловлар,
Ҳеч баробар бўлолмайди бу девлар,
Йиглай бергин, энди ўлдик хору зор.
Лайёр девлар бизга қилди зулмди,
Кўролмасман ўйнаб-ўсган элимди,
Бизга солди бунда ёмон ўлимди,
Шозаргар, сен ҳам назар сол энди.
Сенинг ҳам қолмади энди тоқатинг,
Етмай қолди ўхшар сенинг қувватинг,
Биздай бўлиб куяр сенинг жасадинг,
Қандай бўлди, кетди сенинг ҳолатинг.
Баҳодирлик таъма қилиб юраман,
Назар топиб бу ерларга қеламан,
Армон билан энди ўлиб бораман,
Йиғлаганман нима илож қиласман.
Жодугарликка қойил қоламан,
Жонимдан умидим узуб бораман.
Садағанг бўлайн султони Аброр,
Бу жафони солди айёру жодугар.
Қани бобом бўлса Шоҳиқаландар,
Ёмон кунда бўлар эди хабардор,
Кўрса қочар эди бу замон девлар,

Каттиқ қунда ўлар бўлдик хору зэр.
Ўз жонимга ўзим қилиб зулмди,
Кимгá айтай энди ўлар ҳолимди,
Ўзоқ турма, Заргар, бери кел энди,
Қўл кўтариб ҳамманг дуо қил энди.
Шундайин марднинг қўнглини бўлади.
Подшо бачча, Заргар дуо қиласи,
Аваз ўғлон бу ерларда зор йиглаб,
Хожатини яратгандан тилади.
Қодир оллоҳ, сен биласан ҳолимни,
Доно эгам, бевақт берма ўлимни.
Холиқсан, каримсан, қаҳрингдан қутқар,
Гуноҳкор бандангни мақсудга еткар.
Чувлаб дуо қиласи бул замон беклар,
Олов бўлиб қамсаб олди жодугар,
Дуога кўз тутиб давлатли шунқор,
Бу урушда етолмайди қаландар.
Бу ишларни билиб турар Шозаргар,
Икки пари ҳамма ишдан хабардор.
Остида ўйнайди бу тулпор оти,
Ҳеч нимага келмаётир Заргар қуввати.
Айролиқ ўтига бағрини доғлаб,
Ўлдик дейшиб бундай қунда қон йиглаб,
Жонимдан умидин узган Авазхон,
Шоқаландар келса деди сўрглаб.
Бағримдан ўт чиқиб, таним туташди,
Лжал етиб, ўлар вақтим етишди,
Қани бобом бўлса — Шоҳиқаландар,
Лайёрлар зулмидан ақилим шошиди.
Унда обод эди ўсган элатим,
Остимда бўлмади менинг Фиротим,
Бу оловда куйиб кетар жасадим,
Ўт туташиб, зиёдадир кулфатим,
Шоқаландар эди ҳамроҳ-улфатим,
Қаландарман бирга эди Фиротим.
Энди оловда жасадим куйиб кетар,
Остимда бўлсайди Фиркўқдай тулпор,
Урушнинг тилини билган жонивор,
Қочар эди кўрса жодугар-айёр.
Жафоларга тушиб энди танда жон,
Бу сўзларни айтар эди Авазхон,
Бу жонимдан умид узиб бораман,
Бу оловдан энди қолмайман омон.
Атрофимни олди жодугар душман,
Чувиллашиб йиглашади бу замон,

Дев қўлидан қутулмогим даргумон.
Фалак титраб Авазхон иолишига,
Кўзлар губор бўлиб оққаи ёшига,
Яхши одам қўнап тангри ишига.
Худо, деб йиглашиб беклар бу замон,
Ёниб кетар эди бу беклар,
Тилсимотдан дуо ўқиб Шозаргар,
Шу сабабдан келолмайди бу душман.
Безовта бўлиб шундайин беклар,
Шайдулло деб бориб қолди қаландар.
Безовта бўлди бу замон беклар,
Урушда шошибди Шоҳиқаландар.
Гиротига аччиқ қамчи уради.
Беклар ҳоли забуни бўлди, билади,
Раббим, деди, девга қилич солади,
Йўл бермайин девлар йўлни олади.
Қанча девлар байдоқ-байдоқ зўрабор
Ўлиб кетди кўтарган не девлар,
Неча номард девнинг кўйглии бўлади,
Аламдор девларнинг бошини олади.
Тургандан кетганин яхши билади,
Неча девлар бунида бўзлаб жилади.
Худо деб Гиротга шиддат қиласди,
Неча девлар қочиб йўлни беради,
Қаландардан девлар ҳазар қиласди,
Дучор бўлган девлар бунида ўлади.
Бу оловга эиди етиб боради,
Еру осмон кўринимайди кўзига,
Ўлар вақти яқин етиб боради.
Булар қолиб эиди қаттиқ куиларга,
Етиб Шоқаландар шунда боради.
Сулаймои пайғамбар нафаси, деди,
Сўта билан бу оловни уради,
Етган олов гойиб бўлиб боради,
Тилсимот дуони ўқиб қаландар,
Кўзини очиб қарап Авазман Заргар,
Бошидан кетиби қайгу, туманилар,
Олдида кўриниди Шоҳиқаландар,
Қаландарни кўриб шу замон беклар,
Отдан ташлаб кўришади бу беклар.

Ана шуида Боймоқ девнинг кўп зўр девлари урушиб,
Шоқаландарни бекларига қараб юргизгани сира қўймайди.
Шоқаландар Гиркўк отни қистаб, қўшинга яшиндай қилиб
ҳайдайди. Девларнинг бир хили ўлади, бир хили қочади,

яна Шоқаландарниг орқасидан ёнашади, Шоқаландарни ўртага олади. Шоқаландар ҳар замонда дев лашкарига қараса, Боймоқ дев ҳеч ерда кўринмайди. «Бу бадбахт Боймоқ дев бу ердан кетган экан, Авазхон билан Заргарбекка борган экан, ҳар қандай бўлса ҳам булар омон-эсон бўлса шу-да», — деб кўнглини бу бекларга бўлиб, қичаб йўлини олмоқчи бўлади. Девлар ўлгани ўлиб, қолгани таги тўпланиб келиб, Шоқаландарни сира юргизгани қўймайди. Шундай қиргиннинг устида эди, Авазхоннинг: «Бизлар ўлдик, куйиб гариф бўлдик», деган товушини Шоқаландар эшилди. Шоқаландар, худо, деб жонини жабборга топшириб, Фирқўк отнинг бошини буриб, олдини олган девларни уриб, ўлдириб, қириб-жуйиб, олдини тўсат қилиб очиб олди.

Ана бадбахт девлар, мен етдим,— деб олдига яқин бориб, бу ҳам тилсимот ўқиб, пайгамбарниг нафаси, деб қўлидаги сўтасини ёниб турган оловга урди. Бу олов ёниб турганича ёниб осмонга чиқиб кетди. Қанча ғовур-шувур, талотўп-тўполон бўлиб ётган девлар, ўт — ҳаммаси зимзиё йўқ бўлиб кетди. Шозаргар, Авазхон, Маҳмуджонларни кўзлари чойдай очилиб қолди, ҳамма девлардан қутулиб қолди, буларниг бошидан губор кўтарилди, кўзлари ёруғ бўлди. Шундай қарасалар, Шоқаландар маст туюдай бўлиб гуркираб, у ёқ-бу ёққа қараб эниб, талиниб турибди. Шоқаландарни кўриб: «Ўлмай омон-эсон бир-бировимизни кўрдик», деб ҳаммалари отларидан тушиб, Шоқаландар билан кўришиб, топишиб, ҳол-аҳвол сўрашиб димоглари чоғ бўлди.

Ана шунда буларниг димогини чоқликда қўйиб, Боймоқ девнинг ўзидан, лашкарларидан эшилинг.

Боймоқ дев Шоқаландарниг келганини билиб, айёрлиги, жодугарлиги Шоқаландарга таъсир қилмай, ўз жонидан кўркиб: — Эй ҳамма айёр, жаррор девларим! Энди иш бўлмади. Бу ишни биздан худо кўтарди,— деб Шоқаландарни, Шозаргарни, Авазхонни ўлдирмоқдан, шахзода Маҳмудни ажратиб олиб кетмоқдан, Малика айёр билан Тиллақизни буларниг қўлидан айириб олмоқнинг умиди узилди, кўнгли бузилди. Бу иш бизнинг қўлимиздан келмади. Ўзимиз ўлмай қолдик, бўлди. Ўлган ўлди, қолган қолди. Қолгани ҳасератли бўлиб йўлга кирди, ўзларининг жонини қутқазмоқни ғанимат билди. Ўз чегарамизгачайин қувиб келдик, бизга шу давлат бўлди. Кўп гайратларни қилдик. Булардан Маликани, Тиллақизни ажратиб оламизми деган умидимиз бор эди, бўлмади. Энди бизлардан Малиқа, Тиллақиз ўпка қилолмайди, нима бўлса бизлар маликаларниг тузини ҳақладик. Ҳарчанд қилдик, бўлмади. Бекорга буларниг орқасидан қувиб юрганимиз билан иш бўлмайди, буларга кучимиз .

етмайди. Ўз чегарамиздан ўтсак, бизлардан катта девларнинг подшолари, аввалги ўтган подшоларга, кейинги келадиган подшоларга бизлар қулги бўламиз, бизларга таъна қиласди. Бу ердан қайтмоқ керак,— деб қанча афсус-надоматлар қилиб қайтди. Ўз манзилларига бориб, етти йилдан бери косагули қилиб юрган боласидан айрилган Боймоқ дес кўкрагини нам ерга бериб ёта берди. Бошқа девлар ҳам ҳар қайсилари ўз манзилжойларига бориб, ўз тирикликларига киришиб ёта берди. Ана, бу девларни ётмоқда, тириклиликда қўйиб, эндиғи сўзни Шоқаландар билан Шозаргар, Авазхон, шаҳзода Маҳмуд, Малика айёр, Тиллақизлардан эшигининг.

Шоқаландар девларни қувди, беклар билан топишди. кўришди, сўрашди, бирор соат дам олиб, улай-булай қилиб, отларини, эгар-анжомларини созлаб:— Тайёр бўлинглар, ҳа денглар, шоввозлар, энди ёмон йўлдан жўнамоқ лозим, отланинглар,— деб Шоқаландар ўзи улардан илгари отига минди. Шозаргар, Авазхон — ҳар қайсилари ўзларининг Маликалари билан мингашиб олди. Шаҳзода Маҳмуд ўзининг тулпорига минди, Қаландар «энди гурбат қолмади»,— деб бекларнинг олдига тушиб, йўлни бошлаб кета берди. Шунда Шоқаландар йўлда бекларга қараб бир сўз деб бораётир:

Журиинг энди, улфатлар,
Бошдан кетди ғам-кулфатлар.
Остингизда бедов отлар,
Сизга теккан паризодлар,
Ҳақ таола берди омон,
Кетди биздан қайғу, туман.
Ўлиб кетди неча душман,
Пари олган бол Авазжони,
Журиинг, беклар, йўл олайик.
Ошиқ фаҳми оқшом кечা,
Ҳолин билмаган бир неча,
Мингаштирган Аваз бачча,
Журиинг, беклар, йўл олайик,
Ҳамроҳ бўлган, эй Шозаргар,
Сенга теккандир гажакдор,
Жильва қиласи бу зулфақдор,
Журиинг, беклар, йўл олайик.
Богда очилиб гулгунчалар,
Ўйнаб-кулган ойимчалар
Миндиргандир бекваччалар,
Журиинг, беклар, йўл олайик.
Шоҳасан дер элдан келиб,
Ёр ишқида Заргар бўлиб,

Хизмат қилиб ёрни олиб,
Ери билан даврон суреб,
Икковингиз ўйнаб-кулиб,
Юринг, беклар, йўл олайик.
Подшоваччаман қаландар,
Сизларга бўлиб хизматкор,
Олдимиздан чиқса қизлар,
Биз ҳам олсак шундай дилбар,
Пари олган навжувонлар,
Журинг, беклар, йўл олайик.
Баходирлик даъво қилиб,
Ҳар қайсингиз шердай бўлиб
Ўнгтай қилиб ёрни олиб,
Текин қизларни миндириб,
Журинг, беклар, йўл олайик.
Қизилқумда девлар келиб,
Атрофингни олов олиб,
Баҳодирлар забун бўлиб,
Хон Қаландар хизмат қилиб,
Мендай беклар сабаб бўлиб,
Ўлар вақтингдан қутқариб,
Журинг, беклар, йўл олайик.
Минганинг тулнор, бедов от,
Ҳар қайсинг элда валламат,
Қаландархон қилиб хизмат.
Журинг, беклар, йўл олайик.
Беклар йўлда кўнглин хушлаб,
Бедов отлар кокил ташлаб,
Бегу хонлар қўл узатиб,
Ўйнаб-кулиб паризодман —
У ер, бу еридан ушлаб,
Журинг, беклар, йўл олайик.
Узоқ йўлда мамлакатим,
Кўпdir сизларга хизматим,
Қўлга теккан паризотинг,
Журинг, беклар, йўл олайик.
Тиллақиздайин гажакдор,
Англади Малика айёр,
Бу сўзларни мот қиб айтди,
Бекларга шундай қаландар.
Юринг, пари олган беклар,
Журинг, беклар, йўл олайик.
Кийгани гулгун қирмизи,
Ақлингни олар жоду кўзи,
Сизга теккан шоҳнинг қизи,

Чамбильбелниң добулбози,
Қистаб юринг, йўл олайик.
Ёр учун бўлгансан Заргар,
Сенинг отинг Ҳасан қайсар,
Ақлингни олгандир дилбар
Сенга мингашди гажакдор,
Журиинг, беклар, йўл олайик.
Сайир этиб ўйнаб-куларсан,
Бир куни элга борарсан,
Шундай ёрни обкелдим, деб
Бекларга таъриф қиласан,
Журиинг, беклар, йўл олайик.
Шоқаландар йўлни бошлаб,
Қаландарнинг айтган сўзига
Паризодлар кула бошлаб.
Қаландарнинг айтган сўзига
Бу беклар бармогин тишлаб.
Сўзларим бекларга таъсир қилид, деб
Қаландар борар йўлни бошлаб.

Беклар бу сўзларга бошини кўтаролмай, пастга солиб, уялиб, ҳеч нима десёлмай кетиб бораётир. Лекин Малика айёр билан Тиллақиз иккови бекларга таъна қилганини билиб, билдирилмай табассум қилиб, кулишиб бораётир.

Шоқаландар: «Бу бекларни уялтиридим», — деб бекларниң олдига тушиб, йўлда кетиб бораётир эди, шундай қараса, узоқдан бир тўп одамзод қиз кўринди, йўлниң ёқасида саф-саф бўлиб турибди. Шоқаландар тиклаб қараса, ҳаммаси қиз, шоҳлик шаъни-шавкати билан турибди. Шоқаландар буларни кўриб, димоги чоғ бўлиб: — Бу иш жуда яхши бўлди, «Йўли бўлгап йигитнинг янгаси олдидан чиқади», дегандай бу санамлар бизларниң олдимиздан чиқиб қолди. Йўлимиз бўлди. Бу беклар битта-битта олди, бизлар энди икковимиз бу қизларни отга сиққапича мингаштирасак ҳам бўлади, бизга бу қизларни худо берди, — деб шаҳзодага шўхлик қилиб айтди: — Бу қизлар бизларга интиқ бўлган, йўлга чиқиб турган. Худо ўз қудрати билан бизларга бу қизларни берган. Қаинча хотин олмоқчи бўлсанг, олабер, — деб шўхлик қилиб бу сўзларни айтиб, қичаб қизларга қараб йўл босиб бораберди. Қизлар Шоқаландарнинг ҳайбатидан, сиёсатидан қўрқиб, йўлни қоқ ёриб, йўл бериб турдилар. Булар билан келаётган Малика паризодларни кўриб, буларга қараб, таъзим қилиб турдилар.

Шоқаландар: — Сизлар қандай қизсизлар, нима қилиб турибсизлар? — деди. Авазжон бу қизларни кўриб, отининг

жиловини тортиб, қизлариниг ичиди Мисбелим, Гулзами оидеган каниздарни таниб, отининг бошини буриб турди.

Шунда Шоқаландариниг сўзига жавоб бериб, йўлдаги қизлар бир сўз деди:

Сизлар кебсиз паризодни узатиб,
Жой ораста, манзил жойлар тузатдик.
Сизларга етарми қизлариниг сўзи,
Биз бўламиз Гулқизойнинг канизи.
Пешвоз чиқ, деб ойим буюрган бизни,
Келсин, деб чорлайди бувишм сизни.
Элчи қилиб юборди биздай канизни.
Олдимизда сиёсатли Қаландар,
Алар билан бирга шавкатли қизлар,
Ул сабабдан пешвоз чиқди каниздар,
Келсин, деб чорлайди, бувишм, сизни.
Олдингизда югуриб хизмат қиласди,
Кўигли келса, боз қўйнига олади,
Журиинг, беклар, йўлинг бўлиб қолади.
Бу сўзларни айтар биздай каниздар,
Вақтингизни хушлаб гул юзли дилбар,
Бирор кеча меҳмон бўлсин парилар,
Биз билан йўл бошлиг, турган қаландар.
Ҳар на деб амр этсанг, бизлар қиласмиш,
Тонг отгунча хизматингда туармиз,
Бирор кеча сизни меҳмон қиласмиш.
Паризодлар билан сухбат қуарарсиз.
Журиинг, беклар, бирга-бирга борамиз.
Сизга маҳтал бўлиб тургандир дилбар,
Сизларга мингашган икки парилар,
Гулқизойим йўлингизга интизор,
Бирга-бирга юриинг, давлатли беклар.
Париларман бўлар, беклар, сухбатинг,
Сизларга кўп қиласдиган хизматим,
Журиинг, беклар, бирга-бирга борамиз.
Эшитинглар айтган сўзни,
Маҳтал қилманг кўп канизни,
Қўймай оп кетармиз сизни,
Журиинг, беклар, бирга-бирга борайик.
Журингиз сатта беквачча,
Меҳмон бўлингиз бир кеча,
Хизмат қилас қиз-келинча,
Сизларга интиқдир ойимча,
Худойим берган тарбузча,

Бир тиликни тотиб кетинг, беквачча,
Қандай бўлса ётиб кетинг бир кеча.
Журинг, беклар, бирга-бирга борайик.
Дарвозада йўлга қараб,
Пешвоз чиқдик сизни сўраб,
Келмасмиан деди Ойим,
Юринг Гулистонга қараб.
Бандам десин бир худойим,
Яратган қодир илойим,
Кўп интизор сизга ойим,
Журинг, беклар, бирга-бирга борайик.
Кўп интизор сизга дилбар,
Йўлни бошланг, Шоқаландар,
Қараб турар Шоҳизаргар,
Канизлар бўлди кўп мустар,
Журинг, беклар, бирга-бирга борамиз.
Келинг энди йўлни бошланг,
Гулқизойим кўнглин хушланг,
Бундай қилиб турасизми,
Беклар, энди йўлни бошланг.
Юринг, беклар, бирга-бирга борайик.
Бувишимиз келмиш боқقا,
Қараб турган шу равоқда,
Ўйнаб-кулинг бу чорбоқда,
Журинг, беклар, бирга-бирга борамиз.

Шоқаландар бу сўзни эшитиб, бекларига қараб: — Борсак борайик, худонинг ҳикматин кўрайик беклар. Ҳар кимни бирор чақирса, борган яхши, бу ерга борсак, вақтимиз хуш бўладиганга ўхшайди. «Эр тилаган ерда азиз», деган сўз бор. «Чақирмаса борув йўқ, чақирган ердан қолув йўқ» деган экан, юринглар! — деб отининг бошини буриб, беклар билан бирга-бирга Гулшанбоқقا қараб кела бердилар. Буни кўрган канизлардан бир нечаси чопиб, беклар келаётир, деб Гулқизойимга хабар берди.

Гулқизойим кўшқларини яхши ораста қилиб, яхши ли-бос-тўшаклардан солдириб, хизматкор санам қизларга буюриб, ўзи Гулшанбоғнинг дарвозасига чиқиб қараса, беклар, парилар канизлар билан келаётир. Гулқизойим қирқин қизлари билан, неча жоду кўзлари билан пешвоз чиқиб, бекларнинг кўнглини хушлаб, отларини ушлаб, Гулшанбоқка эргаштириб, дарвозадан ичкарига олиб кирди. Шоқаландар бош, беклар, Маликалар отдан тушиб, Гулқизойим билан кўришиб-сўрашиб, димоглари чоғ бўлишиб, Гулқизойим буларни кўшикига эргаштириб, йўл бошлаб олиб чиқиб,

жой тайин қилиб, ҳар қайси ўз мартабаларига яраша жой олиб ўтирилар. Бу бекларнинг бедов отларини, тулпорларини таблахоналарга боғлаб, айил-пуштанларини бўшатиб, сайислар терисини қашлаб, ўхшатиб, созлаб, боқиб қола берди. Шунда Гулқизойим бу бекларнинг омон-эсон қайтиб келганини узоқдаги-яқиндан паризод қизларга хабарини юборди. Ҳаммалари эшишиб, бу бекларни, маликаларни кўрмоққа йигилишиб келдилар. Ҳамма келган қизларни мунакқаш яхши кўшкларга бошлаб, остига яхши либос-тўшаклардан ташлаб, жой тайин қилиб, ўтқизиб, зиёфат устига зиёфат, қанд устига шарбат, ширин устига шароб, таом устига таомлардан торта берди. Ранг-баранг турган паризод, қилиб ётири Гулқизойим хизмат, қуриб ўтиргандир сухбат, қизларнинг бу қилаётган хизматига хурсанд бўлаёттири Малика паризод.

Ҳар чорвоқдан қизлар келиб,
Ҳар алвонда ўйин қилиб,
Бунида келган паризодлар,
Бу ўйиндан хурсанд бўлиб,
Гулқиз ойнинг ишин кўриб,
Ҳар тарафдан қизлар келиб,
Кўшкининг пастидагуриб,
Саф-саф турган барно қизлар,
Сибизик, наиларни олиб,
Сетор-меторини чалиб,
Ҳар алвонда нағма қилиб,
Паризодлар ўйнаб туар,
Нозик беллари буралиб,
Шундай бўлди ўтиришлар,
Паризодлар ўйин бошлар,
Баланддаги кўшкида туриб,
Меҳмонларнинг кўнглини хушлар.
Қизларнинг ўйинин кўриб,
Гулқизнинг қилган ишига,
Меҳмон қизлар қойил бўлиб,
Бу баландда жоду кўзлар,
Ойдай тўлган қизил юзлар,
Томоша қилиб сарвинаозлар,
Пастда ўйин қилиб ётар,
Ўйин-кулги қилиб қизлар.
Ўйинидан кўнгли тўлиб,
Бу парилар табассум қилиб,
Гулқизнинг ишини кўриб,
Ҳаммаси вақти хуш бўлиб.
Гулқизойим иши бошқарган,

Жами қизларга бош бўлиб,
Гулқиз қилған хизматидан
Меҳмонларнинг кўнгли тўлиб.
Қаландарман Шоҳизаргар
Париларга назар солиб.
Ҳамроҳдир Аваз зўрабор,
Подшовачча бул муқаррар,
Париларман қатор туриб,
Қизларнинг ўйинини кўриб,
Вақти хуш бўб Шоқаландар,
Жилва қилиб ақлин олиб.
Ою кундан ҳусни голиб
Сарвинозлар ўйин қилиб,
Бу бекларпинг кўнглини олиб,
Сатти барно санам қизлар
Ўйин қилдилар буралиб.
Ўйин қилди чувиллашиб,
Гулқиз кетди пастга тушиб,
Қизларнинг қошига бориб,
Кўп қизларга оро бериб.
Ўртага тушгандир қизлар,
Иш кўрсатсан дейди бизлар.
Хизматни бажо қилинглар,
Бунда турган санам қизлар.
Малиқаман Тиллақизни
Чақириб олди Қаландар:
— Пастга тушиб кетма, қизлар,
Кўнглинг бўлмагин nochor.
Сен ўрнингдан тура келиб,
Шу мажлисга боргин, қизлар,
Гулқизойман бирга тургин.
Учовинг ҳам бирдай бўлиб,
Янги очилган гулдай бўлиб,
Беҳиштдаги ҳурдай бўлиб,
Оқ баданинг қордай бўлиб,
Лабинг сўрса болдай бўлиб,
Кўрган қолсин андай бўлиб.
Сенга Қаландарнинг сўзи,
Гулшанбогнинг сарвинози,
Бир йигитнинг суйган нози,
Гулқизойга ошиқ бўпти,
Қаводшоҳнинг добулбози.
Шу сўзимни Гулқизойга билдиргин,
Қабул қилсин Гулшанбогнинг сарвинози.
Шахри Зебит элига борар,

Подшолик шавкатин кўрар,
Ўйнаб-кулиб даврон сурар,
Ўйнаб-кулса кўнгли тўлар.
Ҳаммалардан ҳусни голиб,
Гулқизой деб сарсон бўлиб.
Ногаҳондан бизни кўриб,
Сиру ахволин билдириб,
Іқизил юзини сўлдириб,
Ошиқ бўлиб излаб келгаи,
Бу сўзимни айтиб бориб,
Сен Гулқизойимга билдириб.
Бу сўзини айтди қаландар,
Ўриидан турди парилар,
Пастки кўшкига равон бўлди,
Югуриб етди неча қизлар.
Кўлтигидан суюб олиб,
Олиб борди сарвинозлар,
Гулқизининг олдига етди.
Маликанииг келганини
Гулқизойим кўриб билди.
Томошани кўринг, деди,
Келинг бундай, келинг, деди,
Хурсанд бўлиб туринг, деди.
Бир тарафинда Тиллақиз,
Анга ҳамроҳ бўлиб Гулқиз —
Учовлари бирдай бўлиб,
Янги очилган гулдай бўлиб.
Қизлар турар ўйин қилиб.
Бир-биридан ҳусни ғолиб,
Бир-биринииг бўйинига
Паризодлар қўлини солиб.
Маликадайин гажакдор
Қаландарининг айтган сўзин
Аста-аста билдиради,
Гулқизойга овоз қилиб:
— Қулоқ сол сўзга ойимча,
Жафо тортгандир бир неча,
Кўрмайсизми ошиқ бўлиб,
Сўраб келган бу беквачча.
Шаҳри Зебит дейди жойи,
Қаводшоҳдир қиблагоҳи,
Зебит элнииг бу подшойи,
Ўз юртида даврон сурибди,
Бир кеча тушида сизни кўрибди,
Сиздай ойим кириб бунинг тушига,

Отим Гулқизойим деб хабар қилибди,
Ота-энаси бехабар қолибди.
Сизни кўриб бежай хуштар бўлибди,
Девларнииг чанггига тушиб қолибди,
Ишқингиз ўн тўрт йил хафа қилибди,
Девларнииг қўлидан жудо қилибди,
Сизни об бораман деб ваъда қилибди,
Хозирликда жамолингизни кўриб,
Сўзламакка қуввати йўқ турибди.
Кўп йиглади йўлда шундайин номдор,
Тасалли бергандир Шохиқаландар.
Неча сўз айтарман мендай гажакдор,
Кўнглингни бўлмагин, давлатли шунқор.
Далолат қиласи мендай зулфакдор.
Бориб кўрсанг жуда вақтинг хуши бўлар,
Кўндирап ихтиёр, билсанг, бизда бор,
Кўнглингдан кетсин, деб чер билан ғубор.
Неча сўз айтгандир мендай парилар,
Хафа бўлма мендай ойим қўндирап,
Бу сўзларни айтар Малика айёр,
Табассум қиб кулди гул юзли дилбар.
Сўзимни қайтарма, жоним, гажакдор,
Кўшкига қаради шундайин дилбар.
Подшозода қараб турар муқаррар,
Маликага қараб Гулқиздай дилбар:
Эр изласанг, мамлакатдан топилар,
Бемаънига мингашиб бизга нима бор,
Ундай деманг, менинг кўнглим қабараар,
Бу сўзин эшитиб Малика дилбар:
Эрга хотин, хотинга эр даркор,
Ўтмасин, ғанимат билгин давронлар.
Сенга ёқар мендай ойимнинг сўзи,
Ошиқ бўлган Қаводшонинг ёлгизи,
Эркак десанг, ҳар жойлардан топилар,
Ҳар кимга дуч келмас буларнииг изи.
Ўз юртининг булдир соҳибтамизи,
Айтган сўзга кўнинг, Шохболшоҳ қизи.
Сизни излаб жафо тортиб келибди,
Харидоринг сендан зиёд турибди.
Давронни ўтказмагил, гулюзли дилбар,
Аиглайман, сенинг ҳам бунга кўнглинг бор,
Ғанимат бил то ўлганча давронлар,
Қабул қилгин, жоним сендан, гажақдор.
Буни эшитиб Гулзамон келди,
Буларнииг сўзини англади, билди,

Бу яхши иш кўнинг парим, деди Гулзамон,
Қистай берганидан Гулқизой кулди.

Ана шунда Малиқа айёр билан Тиллақиз иккови Гулқиз
парининг олдига келиб, шахзода Маҳмуднинг жамолини
таъриф қилиб, Гулқизой парига мақтаб, қизларнинг катта
сардори Гулзамон Гулқизга қараб, бир сўз деди:

Оҳ урсам тўкилар кўзимдан ёшим,
Сўзимни эшитинг, жоним, бувишим.
Боғбон бўлиб қизилгулни термакчин¹,
Жаҳонни сайр этиб ўйнаб-кулмакчин,
Холис ваъда қилиб эдик биз йўлда,
Маҳмудхонга ойим сизни бермакчин.
Қийғир деган қуш ўтирас қиёда,
Не кўриб кечирдинг фоний дунёда,
Жамоллари ою кундан зиёда,
Ғайратидан шоҳлар юрар пиёда,
Хусин кўрсанг, хоним, сиздан зиёда.
Қовму қариндошинг қолсин бехабар,
Сайирбоққа ўйин қилган санамлар,
Ора тушиб турар Малика айёр,
Буларнинг айтганин қилмогиниг даркор.
Шоду хуррам бўлгин, гул юэли дилбар,
Инжилмайин қила қўйгин ихтиёр,
Кўнгилига оғир солса бу беклар,
Зарб айласа, вайрон бўлар неча шаҳар.
Сизга далолатда шавкатли қизлар.
Ўйнаб-кулсанг, кетар қўнгилдан губор,
Сизга керак, билсанг, шундайни шунқор,
Дод айласа, изин топмай кўп қизлар.
Гулқизойнинг билмаганин билдириди,
Вақтин хушлаб, шодиёна кулдириди,
Маҳмудхонга Гулқизойни кўндириди,
Далолатни қилган Малика айёри (р),
Аввалдан ўзининг ҳам кўнгли бор эди.
Ноз қилиб туриб эди бундай дилбар,
Ахтаргани бунинг ҳам шундай шунқор,
Кўнди, дейишиб маликалар, парилар,
Қаландарга етказади энди хабар,
Баландгига кўшкка бошлади дилбар.
Бекларнинг ёнинда бир-бир парилар,
Танҳо турар шундай Шоҳиқаландар,

¹ Термоқ учун, кулмоқ учун, бермоқ учун.

Бу бекларга хизмат қилар қаландар,
Үйин қилиб ўтиргандир парилар.

Ана шунда Малика билан Тиллақиз, Гулзамон учови Гулқизойимни Маҳмудхонга кўндириб, қилган ишларини тиндириб, пастки кўшқдан юқори кўшкка эргаштириб олиб чиқиб, буни Шоқаландарга маълум қилиб, Шоқаландар буни эшишиб, кўп вақти хуш бўлибди. Бу бекваччани ҳам қуруқ юбормайман,— деб катталик қилган эди, худой мени ўтирикчи қилмади, деб шукурлар қилиб, шаҳзода Маҳмуд билан Гулқизойимга қуллуқ бўлсин, деб ўтиришди. Қайта бошдан ўхшатиб базм устига базм, томоша устига томоша, беклар малика парилар ўтирап ёнаша. Шу оқшом ўйнабкулиб, беклар париларнинг у ер, бу еридан ушлаб, димоқларини чоқлади. Пастдаги санам қизлар үйин устига үйин, қилиқ устига қилиқ, бирори бироридан типиқ, ҳаммалари бир-бирига бўйин солиб, ноз билан бир-бирига боққан, кулган, ўйнаган, қилиги кўрганга ёққан, ярашиққа бўйнига гавҳар таққан, ўйнаган қизлар бирори бироридан чаққон, бир-бирига қарашиган, зулфларини тарашиган, ошиқ-маъшуқ бир-бири билан топишган, үйин жуда қизиган. Қиз-санамларнинг вақти хуши бўлиб, үйин-томуша қилиб ўтира бердилар.

Ана шунда базм жуда қизик бўлди, бекларнинг димоги Гулқизойимнинг хизматига чоқ бўлди. Тундан анча ўтди. Шоқаландар айтди:— Энди бафасл истироҳат яхши. Ўзимиз неча кундан бери тиимай келётирмиз. Беклар, пичигина дам олингизлар, ётингизлар. Шунда беклар, маликалар, қизлар — ҳар қайсилари ўз жойларида шу оқшом ётди, эрта билан тонг отди. Тонг отган сўнг, жўнамоқ керак,— деб йўлнинг керакли айжом-асбобларини тайёрлаб турди. Шоқаландар:— Энди бундай ўтиранглар, бўлинглар беклар,— деди. Шунда Гулқизойимни шаҳзода Маҳмуд мингаштириди. Шозаргар Бўзтулпорга Тиллақизни мингаштириди. Авазхон Маликани Қоратулпорга мингаштириб олди. Шоқаландар Гиротни миниб олди, ҳаммалари жўнамоқчи бўлдилар. Отларини мингандан сўнг Гулқизойим:— Энди бу юртимдан, униб-ўсган мамлакатимдан кетадиган бўлдим,— деб кўнғли бузилиб, юрак-бағри эзилиб, бирга юрган канизларини кўзи қиймай, ота-энасини бу ерда кўра олмай, улардан розичилиқ сўрай олмай, хафа бўлиб, бир сўз айтиётиби:

Ёшга тўлди бунда бу жоду кўзлар,
Айрилиқнинг ўти бағримни тузлар,
Олдимиизда хизмат қилган канизлар,
То кўргунча, қирқин қизлар, хўш эди.

Оҳ уриб тўқарман қўздан ёшимни,
Ёт элларга тариб қилдим бошимни,
Кўролмадим ўйнаб-ўсган дўстимни,
Ўйнаб-ўсган тенггу тўшим, хўш энди.

Шундай бўлди менга ҳақдан фармонлар,
Юрагимда бордир гаму армонлар,
Сирли устун, бунда кўшку айвонлар,
Ўйнаб ўсган сайиргоҳим, хўш энди.

Во ҳасрато, тушиб зўрнинг қўлига,
Энди минидим, мен ҳам отнинг белига,
Тақдирим тортиби Зебит элига,
Ўйнаб ўсган тенггу тўшлар хўши энди.

Ҳеч кимнинг фарзанди мендай кетмасини,
Гўру гўристон узоқларга кетмасини,
Ҳасрат билан бу эллардан кетарман,
Юрган кунлар эсга тушса нетарман,
Ўз ҳолима қонлар йиглаб кетарман,
Шоду хуррам манзил жойлар, хўш энди.

Қайтайин йиглатиб мендай санамини,
Солиб юрагимга дому аламини,
Розилашиб мени кўрмадим энамни,
Мехрибоним, қирқинларим, хўш энди.

Худойим кечиргай қилған хатомни,
Жўнар вақтда мен кўрмайин отамни,
Билмайин бoggладим зарли нўтамни,
Қирқин қизлар, канизларим, хўш энди.

Гап эшит, канизлар, айтган тилимдан,
Мен ҳам кетдим ўйнаб-ўсган элимдан,
Муштипарман, иш келмайин қўлимдан,
Хизмат қилған қирқин қизлар, хўш энди.

Жаҳонни сайр этиб ўйнаб-кулинглар,
Дунёниг даврини бунда суринглар,
Менинг учун сиз сухбатни қуринглар,
Жоду кўзли жононларим, хўш энди.

Ҳар на амир этса, шуни қилинглар,
То кўргуича сизлар омон бўлинглар,
Шоду хуррам бўлиб ўйнаб-кулинглар,
Хизмат қилған қирқинларим, хўш энди.

Кетар бўлдим, менинг кўнглим бузилди,
Кўздан ёшим мунчоқ-мунчоқ тизилди,
Кетаримни билиб бағрим эзилди,
Хизмат қилған канизларим, хўш энди.

Худойим сақлагай бандани омон,
Қолмасин бошимда қайгули туман,
Бу элларни қайтиб кўрмаклик гумон,
Сарвипозлар, канизларим, хўш энди.

Бу сўзларни айтди Гулқиз зулфакдор,
Чувиллаб йиглади турган канизлар,
Қўл кўтариб дуо қилди канизлар.
Омин, оллоҳ, дейди, оллоҳу акбар.

Розилашиб дўнамоқчи гулюзли дилбар,
Сиёсатман қараб турар қаландар,
Бу сўзларни айтиб тураг қаландар:
— Маҳтал бўлиб турадими бу беклар.

Очилиг жигадай гулларинг сўлиб,
Қўп йиглама дого ҳижронга тўлиб,
Канизларинг қолди дуолар қилиб,
Айтган сўзинг энди сенинг бас бўлиб,
Биз жўнармиз энди бундан маст бўлиб.

Бу сўзларни айтиб номдор беклар жўнади,
Кейинидан эргашиб неча канизлар,
Хуш келибсиз, деб дарвозадан чиқариб боради.
Бир-бири билан рози бўлишиб жўнади,
Гулқизойимнинг қораси кўринмайин кетганча,
Дарвозадан қирқин қизлар қаради.

Умидини узиб қайтди канизлар,
Маст бўлиб боради амалдор беклар,
Барининг сардори Шохиқаландар.
Кечачундуз беклар йўлни олади,
Узоқ йўлни яқин қилиб боради,
Ҳаммасидан Маликаси саради (р).

Олмос бойлаб азаматлар дастига,
Қарамайди беклар баланд-пастига,
Неча муддат йўллар тортиб ҳаммаси,
Бориб қолди ул қирқ девнинг устига.
Шовқинга иргийди араби тулпор,

Қирқ дөв эди Маликага хизматкор,
Девларниңг қўзига кўриди дилбар,
Шердай бўлиб йўлга чиқди бу девлар.

Деди: «Эшитмайик аниңг сўзини,
Үлдирайик Гўрўглиниңг ўглини,
Қўлга олсак Маликадай парини,
Олиб қочсак Қосимшоҳниңг қизини.

Олиб бориб берсак жоду қўзини,
Шундайин ҳақласак шоҳниңг тузини,
Бошқасига қарамасак, жўралар,
Олиб қочсак Маликаниңг ўзини.
Бошқасига қарамаёқ, йўлдошлар,
Олиб қайтсак Маликаниңг ўзини.

Хийлагарлар Торкистонга борганди,
Не зўр девлар, ул бехабар қолганди,
Синагарлар тайин урлаб олганди,
Урлаб олиб қочиб бунда келганди.

Дод айласа, эшитмайик сўзини,
Телмуртайик балки икки қўзини,
Үлдирайик Авазжонниңг ўзини,
Шутиб об кетайик сарвииозини».

Бу сўзларни айтиб ул замон девлар,
Япроқ дөв буларга бўлибди сардор,
Шу замонда йўлига чиқди муқаррар,
Яқинлаб келганди Аваз, қалаидар,
Шердай бўлиб турди бунда бу девлар.

Гиротни ўйнатиб давлатли шунқор,
Бекларниңг олдида бўлгандир сардор,
Қўзини очиб қараб эди Қаландар,
Телнаги қайқайган Шоҳиқаландар.

Қаландарни қўриб ул замон девлар,
Буига қора кўрсатмаклик не даркор,
Қўзи тушса тайин бизни ўлдирадар,
Йўлга чиқиб бунда бизга нима бор,
Насқам ёрии олиб қоча беринг, девлар.

Бу қирқ дөв йўлда туриб, қўзини очиб қараса, телнаги қайқайиб, Гиротни миниб Шоҳаландар келаётир. Япроқ

дев айтди: — Мана бу келаётган Шоқаландар экан. У бизларни кўрса, тайин ўлдирмай қўймайди. Энди наст ерпи олиб қоча беринглар, қоча беринглар! Бизга Шоқаландарнинг олдига чиқиб Маликани айириб олмоқни ким қўйибди, — деб кайфи учиб, хаёли қочиб, паналаб-ҳаволаб, гоҳ кўринар, гоҳ кўринимас бўлиб, тура-тура қочиб кетди. Лекин беклар бу девларни кўрмади, ўз кайфу-сафоси, ҳангамаси билан келаётган эди: бу чўлда заинглаб ётган ерда дев борлиги-йўқдиги өсларига ҳам тушмади. Бу девлар ўз овулига ўзларидан ўзлари қочиб йўқ бўлиб: «Унда қочмасаңг, мунда қоч», — деб тоза қочиб, Торкистонга кетди.

Шунда беклар ўз кайфлари билан йўл юриб, бир-бирлари билан гаплашиб, чақчақлашиб, тегишиб сўзлашиб, йўлда мааст бўлиб келаётган эди. Шу юрганиларича йўл юриб, неча манзил мўл юриб, қистаб ела-юрта аста-аста, кела-кела йигирма тўрт шаҳарга кетадиган чорраҳа йўлга етдилар. Шунда Шоқаландар айтди: — Эй беклар, бу ерга тушиб дамларимизни олайик. Ҳар қайсиларимиз ўз юртларимизга, ўз элатларимизга кетадиган йўлга келдик, отдан тушинглар,— деди. Ҳаммалари отларидан тушиб, кўнгиллари хуш бўлиб, отларининг айил-пушталарини бўшатиб қўйдилар.

Ана шунда ҳаммалари: — Ўзларимизнинг юртларимизга борадиган йўлга етдик. Манзиллар яқин қолди. Бу кун бу ерда ҳаммамиз бир-бировимиздан айрилиб кетамиз, деб бир-бировлари билан омонлашиб, хўшлашиб, кетмоқчи бўлишиб, тагин ҳаммалари отлапишиб олдилар. Беклар, маликалар — ҳаммалари бир-бирлари билан омонлашиб, тўйдан қайтган кишилардай бўлиб чувиллашиб турдилар.

Шунда шаҳзода Маҳмуд Шоқаландардан миннатдор бўлиб, Шоқаландарни жуда яхши кўриб айрилиб кетаётганига хафа бўлиб, бир сўз айтәтири:

Неча вақт мен ҳам қолдим хор-зор,
Етти йил девларга бўлдим хизматкор,
Отамдай яхшилик қилиган қаландар,
Мен кетарман, жоним бобом, хўш энди.

Гап эшигининг мендай ўғлони тилидан,
Ажратиб олдингиз девпиниг қўлидан,
Сиз мени қутқарган ёмон кунидан,
Меҳрибоним, Шоқаландар, хўш энди.

Фаривликда менинг ҳолим билгансаи,
Девларининг чангидан халос қилгансаи,
Фаривликда мендан хабар олгансаи,
Меҳрибоним, жоним бобом, хўш энди.

Гаріб әдім, ҳожатимни битказған,
Ёмоң кунда золимлардан құтқазған,
Халос қилиб муродимға етказған,
Мехрибоним, жоним бобом, хүш әнди.

Ҳарна десаңг, айтганингга күйдирған,
Сенсан паризодни меніңга әндириған,
Хафа әдім, шоду хуррам күлдирған,
Мехрибоним, жоним бобом, хүш әнди.

Яқин қолди узоқ түшгап кирдикор,
Зўр қўлинида ўлди ул ича девлар,
Кейинимга минидирдинг гул юзли дилбар,
То кўрганча хон Қаландар, хўш әнди.

Мен изладим ўйнаб-ўсган элатни,
Миндириб олғанман бу паризодни.
Омон бўлинг, бобожоним, хўш әнди,
Эсон бўлинг, тождорим, хўш әнди.

Соф-саломат яна элга борарман,
Ҳар замон ёдга олиб дуо қиласман,
Паризодман ўйнаб даврони сурарман,
Халос бўлиб мен ҳам қайгули кундан
Шукрилилло, элга кетиб бораман,
Омон бўлинг, бобожоним, хўш әнди.

Насиб этса бизлар элга борармиз,
Ота-она, тенгу тўшини кўрармиз,
Кечакундуз сизни дуо қиласмиз,
Сиз ҳам дуо қилинг, бобом, хўш әнди.

Шоқаландар омон бўл, олгин, олдирма, ушлаганинг олтин, тишлаганинг бол бўлсин, бор болам, омин оллоҳу акбар!— деб фотиҳани бетига торти. Гулқизойим Малика билан қайта бошдан кўришиб, сўрашиб: — Тақдири илоҳи шул экан. Мен сизларни порози қиломадим, тегмайман десам, сизлар хафа бўладиган бўлдинглар. Сизлар ҳам омон бўлингиз, хўш қолингизлар, — деб Шоқаландарга қараб таъзим қилиб, шаҳзода билан Гулқизойим Шоқаландардан, Шозаргардан, Авазхондан дуо олиб, хўшлишиб йўлга тушиб кетди. Маликалар ҳам «омон бўлинг», деб кўп яхши сўзлар айтиб жўнатиб юборди.

Булар жўнагандан кейин Шозаргар ҳам жўнамоқчи бўлиб, бесклардан жавоб сўраб, омонлашиб бир сўз айтиётир:

Ақлимни олгаңдир гул юзли дилбар,
Ёрнииг ишқи мени қилди қалаңдар,
Мен ўзимга лақаб қўйдим Шозаргар,
Узоқ йўлга ҳамроҳ бўлган, биродар,
Ҳамдам бўлган меҳрибоним, хўш энди.

Жафо тортиб юрдик узоқ йўлига,
Ошиқ бўлиб Тиллақиздай парига,
Неча кунлар юрдик ёрнииг элида,
Шундай ойим тегди Заргар қўлига,
Ҳамроҳ бўлган Шоқаландар, хўш энди.

Қон тўкишдик Кўкламтогнинг белида,
Қон тўкишган меҳрибоним, хўш энди.
Майдон қунда Фиротингни ўйнатиб,
Не девларни, зарб қўрсатиб, йиглатиб,
Иш қўрсатган меҳрибоним, хўш энди.

Дод айласа эшитмайин сўзипи,
Кўкка отдинг зўр девларнииг ўзини,
Бориб олдик Оқдевшоҳнииг қизини,
Бирга юрган меҳрибоним, хўш энди.
Ғайрат қилган қаландарим, хўш энди.

Кўлимга теккандир бир моҳи айвар,
Менда бордир кўшк-айвон, манзиллар,
Қаттиқ кунда иш қўрсатган қаландар,
Ери берган меҳрибоним, хўш энди.

Шоҳасан дер, мени ҳам элга борарман,
Элда қолганbekлар билан юрарман,
Ҳар замонда келсан сени кўрарман,
Ери берган меҳрибоним, хўш энди.

Неча вақт ёр деб жафо кўрибман,
Яқин қолди, элга бу кун келибман,
Бу йўл билан кетмоқчи бўлиб турибман,
Меҳрибоним, қадрдоним, хўш энди.

Майдон бўлса сотар эрдинг ширии жон,
Олмосингдан қуяр эдинг қирмиз қон,
То кўргуича омонда бўл, Авазхон,
Энди элга қайтмоқ бўлди Заргархон.

Бу Қаландар бобонг сенга меҳрибон,
Кетиб бошимиздан қайгули туман,

Энди сөн ҳам омон бўлгинц, Аваҳхон,
Меҳрибоним, қадрдоним хўш энди.

Тиллақиз дер:— Элда даврон сурғанмиз,
Икковимиз дўст бўлиб бирга юрганмиз,
Жаҳонни сайр этиб ўйнаб-кулганмиз,
Шоду хуррам, жоним дўстим, хўш энди.

Қулоқ солгин мендай дўстинг тилига,
Кўп ҳийлани қилганман Торкистон элига,
Ҳарчанд қилдим менинг ҳийлам бўлмади,
Охир тушдим Заргарбекнинг қўлига,

Биз кетармиз энди Ҳурум¹ элига,
Даврон сурсак бу беклар манзилида,
Бошимиздан кетиб қайгули туман,
Бизни олиб элга кетар Заргархон.
Сизга ҳамдам бу кун Аваздай ўғлон,
Меҳрибоним, жоним дўстим, хўш энди.

Ҳар на тақдир, ёзилганин кўрармиз,
Боришили-келишили бўлиб юрармиз,
Бу сўзларни айтди мендай гажакдор,
Гапирган сўзларим менинг бас бўлар.

Жўнамоқчи бўлди энди Шозаргар,
Малика билан Тиллақиз хўшлашар.
То кўрганча, жоним дўстим, хўш энди.
Қадрдоним, дўстим жоним, хўш энди.

Шозаргар билан Тиллақиз иккови омонлашиб, хўшлашиб, Рум элига қараб жўнаб кетдилар. Аваҗон, Малика айёр, Шоқаландар — учови буларни жўнатиб, ўзлари бу ерда қолди. Шоқаландар ҳеч нима демай турибди. Аваҗон Шоқаландардан булардай омонлашиб жавоб сўрамоққа ибо қилиб турибди. «Мен ҳам жавоб сўраб кетаман десам, Шоқаландар «Малика айёрии шунча ўйлдан олиб келиб сенга бераманими? Кетар бўлсанг, ўзинг кета бер», — демасин, деб ҳадик олиб, гапиролмай турибди. Шоқаландар ҳам булардан айрилмай турибди. Шунда Шоқаландар:— Юринг энди, болам, кетайик,— деб бошлаб, Чамбилга қараб юра берди. Аваҗоннинг кўнглига келди:— «Оббо бу қаландар ўзининг элига қараб қайтмади, ўйлда Маликани кўзи қиймай тортиб олиб

¹ Рум.

қўймаса яхши эди-да. Буинг устига Асад мерган билан Шодмон мерган ҳам бўлмади. Менга бу қаландар бир зарар қиласин деса, ҳамдамлашар эди, ҳай аттанг», — деб кўп ўйлаб келаётир. Аваз билан Шоқаландар келаберсин, Асад билан Шодмон мерганилардан эшитинг.

Асад мерган билан Шодмон мерган иккови Кўкламтогида қолган эди. Мерганлар қаландарлар Кўкламтогдан девнинг мақонига кетгандаи сўнг, маслаҳат қилған эди: «Бизлар эди бу ерда турмайик. Бу ерда турсак битта-яримта девларниң қочиб, писиб юрганлари бўлса, бизларни ўлдириб қўймасин. Асти қочган помард, эди бундан кетайик. Авазнинг йўлини тўсиб ётайик. Аваз ўлмаса, бир кунлар Маликанни олиб келса, йўлда Авазни ўлдириб, маликанни ўзимиз олиб келдик, деб Гўрўглига айтайик. Авазни сўраса, Авазхонни қайси бир девлар еб қўйгандир, бизларниң хабаримиз йўқ деймиз» деб икови шу маслаҳатни қилиб, печа манзил йўл юриб, ҳориб-чарчаб, Дарбанд тогига келиб «Оқсоқниң охирига бок» деган экан, деб шу Дарбанд тогида бирори қўлига ашрафи милтиқ олиб, бирори парли ёйни олиб, Авазхонниң йўлини тўсиб, тогнинг белида, йўлиниң ёқасида онғиб ётиб эди. Шунда Шоқаландар билан Авазхон Маликанни олиб, буларниң тикка устидан келиб қолди. Мерганлар қаландар билан иши бўлмай, Авазни кўриб, ўридан туриб, сиёсат қилиб Авазхонга: — Тўхта, Аваз армон билан ўласан,— деб Шодмон мерган бу сўзни айтаетир:

Ажал ҳайдаб бу ерларга келасан,
Қазонг етди, ушбу кунда ўласан,
Келиб мерганларга дучор бўласан,
Тўхта, Аваз, эди қайга борасан?
Тўкарман кўзишгдан селоб ёшингни,
Кўрмак йўқдир бориб тенгу тўшишнингни,
Кейнингдан туширгин гул бувишингни,
Охир қиласи сенинг буида ишингни!
Солармиз бошингга қайфули туман,
Биздан қутулмайсан, Авазжон омон,
Омон-эсон сенинг кетмоинг гумон,
Отиб ташлар сени буида Шодмонхон!
Сени чоқлаб бизлар бунда отармиз,
Маликанни бизлар олиб кетармиз.
Ҳаяллама, сен Авазхон, ўласан,
Рози бўлиб Маликанни берасан,
Тўхта Аваз, эди нобуд бўласан,
Кунинг битган, бизга дучор келасан.
Беҳуда қилмагин отга зулмди,
Кўролмайсан бориб Чамбил элиниди,

Агар отсам армои билан ўласан,
Хаялламай Маликани бер энди.
Сенинг билан кўп жафони кўрганимиз,
Малика деб кўп ерларга борганимиз,
Бизга бергии Малика бувшишингни,
Тўкарман кўзингдан сийлаб ёшишингни!
Қарға-қузгун бунда ейди гўшишингни!
Ажал ҳайдаб энди бунда келасан,
Мендан сен қутулиб қайдা борасан,
Ёйни тортсам, тайин шунда ўласан.
Асқар тогнинг бошини чалгаидир туман,
Бу сўзларни айтар сенга Шодмонхон,
Хабардор бўл энди қара, Авазхон,
Сенга йўқдир бу ерларда меҳрибон!

Ана шунда Авазхон мерганларни кўрди. Шундай қараса, ёйни қўлига олган. Авазхоннинг ҳа, демоққа ҳолати қолмади. Отиният бошини буриб, кейинига қайтгани ҳам бўлмай қолди. Жуда шошиб, ўларини билиб, мерганларга ҳеч нима деёлмай туриб эди. Шоқаландар бу мерганларнииг авзойини кўриб, мерганларга қараб сиёsat қилиб, бир сўз дейди:

Нодон кўнглиниг ҳар хаёлга бўлмагин,
Ёмон кунни Авазжонга солмагин,
Мард бўлсанг, номарднинг ишин қилмагин,
Кўйгин энди, йўлни тўсиб турмагин!
Сен эшитгин қаландарнииг тилини,
Ўлдирмагин Гўрўғлинииг улини,
Соғ-саломат олиб борсин ёрини,
Омон-эсон кўрсин Чамбил шаҳрини.
Белига боғлаган заррии пўтасин,
Худойим кечиргай банда хатосин,
Соғ-саломат бориб кўрсин отасин,
Нима учун бунча жонни сотасан?
Соғ-саломат элга борсин Авазхон,
Отасини бориб айласин хурсанд,
Номардинг ишини қилма, Шодмонхон,
Аваз ўглон кетсин бу ердан омои.
Омон-эсон олиб борсин ёрини,
Бориб обод қилсин кирдикорини,
Ўлдирмагин Чамбилинииг қўчкорини,
Бориб кўрсин элда қадрданbekларини.
Калима-шаҳодат келар тилимдан,
Ёмонлик келар мерганларнииг қўлидан,
Балки умидингни узгин жонингдан,
Соғ-саломат кетолмайсан қўлимдан.

Бундай бўлиб йўл устида турмагин,
Кейин тур, Авазга дахл қилмагин,
Холинг билиб тўғри йўлга бора бер,
Авазнинг ўриига ўзинг ўлмагин,
Кет, мерганилар, йўлишгдан қолмагин.
Икковинг ҳам нега аҳмоқ бўласан,
Қазонг етса, армон билан ўласан,
Кет, мерганилар, бунида нима қиласан.

Шоқаландарга қараб, мерганилар бир сўз деди:

Ҳийламан¹ минибсан Гиркўкдай тулпор,
Аваз деб орага тушма, қаландар,
Армон билан сен ҳам ўлма, укагар,
Ора тушиб энди сенга нима бор.
Қулоқ солгин мерганиларниң тилига,
Бир кун бордик бизлар Чамбил элига
Қайта бошдан бек Гўрўғли буюрди:
Хазон бўлса богда гуллар сўлсин, деб,
Ажал етиб паймонаси тўлсин, деб,
Авазхон келмасин, йўлда ўлсин, деб,
Маликани мерган олиб келсин, деб,
Авазхоннинг жазосини берсин, деб.
Гўрўғли амр этди, бизлар келамиз,
Маликани бизлар олиб борамиз,
Авазхонни бунда нобуд қиламиз,
Душман кўрсақ, жазосини берамиз!
Шуниң учун бизлар кўзлаб турамиз,
Бу ерларда ҳар на бўлсақ бўламиз,
Бизлар мерган, хон амрини қиламиз,
Кўрмаган қупларни бунга соламиз,
Маликани бизлар олиб борамиз!
Бу сўзларни айтар сенга мерганилар,
Ора тушиб сен ҳам ўлма, қаландар!
Кўп яшагин, кўп йилгача ўлмагин,
Авазнинг тарафин бунда олмагин,
Холинг билиб сен ҳам йўлдан қолмагин.
Билинг бизлар — Асад мерган шакаман,
Бу Авазга сира бермаймиз омон,
Қўлимизда кетар гул юзли жонони,
Жонворларга емтиқ бўлар Авазхон.
Отдим деб ёйни олиб бул замон,
Гўрўғли амрини тутиб бунда келаман,
Аваз билан сен ҳам ўлдинг бу замон,
Энди сира биздан қутулмайсан омон.

¹ Ҳийла билан.

Шунда Шоқаландар: «Бу мерганлар, отамиз, деб Авазхоннинг отини ҳуркитиб юборар, оти ҳўркиса Маликага қийин бўлар», — деб мерганларга қараб, бир сўз деди:

Ўтар дунё қиёматни ўйладинг,
Қиёмат, деб сен жонингни қийнадинг,
Шу сўзни мерганлар, ёлгон сўйладинг,
Авазхонга мунча азоб айладинг,
Неча шумлик сўзни сен ҳам ўйладинг,
Ростни қўйиб, ёлгон, лофни айладинг.
Ростин дегин, Чамбил элга бордингми,
Чамбил элда Гўрўғлини кўрдингми,
Бу сўзларни нега айтсин Гўрўғли,
Сен бу ерга Чамбил элдан келдингми?
Хазон бўлиб боғда гуллар сўлдими,
Олло унинг ақли-ҳушин олдими,
Авазни ўлдир, деб жавоб бердими,
Шул сабабли сендай мерган келдими?
Бу сўзларни айтар мендай қаландар,
Ростин десам энди ўлдинг мерганлар,
Нега бу сўзни айтсин Гўрўғли шунқор,
Ўз гапингдан эпди бўлдинг гуноҳкор.
Бу сўзларни айтиб давлатли шунқор,
Чилтон берган бунда айёр либосин
Бошидан кўтарди энди қаландар,
Фиркўкнинг устида Гўрўғли иомдор,
Билдирмайин бўлиб юрган қаландар,
Икки мерган бўлиб кетди гуноҳкор.
Бу юрганинг асли ўзи Гўрўғли,
Ҳамма ишни қилган эди Гўрўғли,
Кўп девларнинг додин берган Гўрўғли,
Авазхонга раҳбар бўлган Гўрўғли.
Ҳеч киши билмасин деб бўлган қаландар,
Асли ўзи Авазхонга тамгузор,
Бу сўзларни англамайин мерганлар,
Иккови ҳам бўлиб кетди гуноҳкор.
Отаси эканин Авазхон билди,
Отасин ишига табассум қилди,
От устидан ташлаб ўзин Авазхон,
Фиротнинг тизгинин бўйнига илди.
Неча сўзлар билан лофни урибман,
Танимайин ожиз бўлиб қолибман,
Ёмон кунда бизга бўлиб меҳрибои,
Узангига бошин уриб, Авазжон,
Ҳар гуноҳим бўлса ўтинг, отажон.

Узоқ йўлга бирга сафар қилибман,
Қаландар деб танимайин юрибман,
Товба қилдим, отажоним,
Ўтинг мендан мададкорим,
Баланд-паст сўзларни лоф урибман,
Балки сизга осий бўлиб турибман,
Мерганиларни мен ҳам ҳамроҳ қилибман.
Нодонликман бўлиб кетди гуноҳкор,
Кўп йўлларда ҳалак бўлган мерганилар,
Шу юртларда бирга юрса бачагар,
Улар ҳам оларди гул юзли дилбар,
Бир хаёлга бориб бўлди гуноҳкор,
Гуноҳидан ўтинг давлатли шунқор.
Сўз бергандир мерганиларга жодугар,
Сўз бермаса, мерганиларда нима бор.
Қабул қилинг Авазхоннинг сўзини,
Ўлдирмангиз мерганиларнинг ўзини,
Соғ-саломат кўрсии ўғил-қизини,
Сергайтмангиз шўрликларнинг юзини.
Бир гап билан бўлиб кетди гуноҳкор,
Гуноҳин тиладим мендайин шунқор.
Мерганиларнинг гуноҳини тиладим.
Мерганиларга айтган менинг шартим бор,
Ўгли-қизим эсга олиб мерганилар,
Бу сўзларни йиғлаб айтди боякбар,
Тасалли бериб эди мендайин шунқор,
Хафа бўлиб эди унда мерганилар.
— Юрагинг тўлмасин дийдайи ғамда,
Соғ-саломат сизни Чамбил элтмасам,
Маҳшар куни сенинг қўлинг ёқамда.
Шундай мерганиларга айтган сўзимди,
Саломат кўрасан ўғил-қизингди,
Бу сўзларни айтган эдим муқаррар,
Гуноҳин тиладим мендайин шунқор,
Қандай бўлса, бўлмасин-да гуноҳкор.
Ўгли, қизи ўйлигадир интизор,
Тилади гуноҳин Аваздай шунқор.
Авазнинг сўзига хурсанд бўб помдор,
Гуноҳидан ўтди Гўрўғли номдор,
— Соғ-саломат бора берсин мерганилар.
Ота-бала топишгандир, муқаррар,
Остида ўйнайди қанотли тулпор,
Авазга мингашган Малика айёр,
Чамбил элига жўнай берди бу беклар.
Остида ўйнайди тулпор Ғироти,

Яқин қолді энди Чамбил әлати,
Бошлаб бораётир Гүрүғли номдор.
Үйнаб-кулиб Маликадайин дилбар,
Отаси билан бирга Аваздай номдор.
Шоду ҳуррам йўл тортади боякбар.
Той қилиб дашту даласин,
Кўринг Чамбилнинг тўрасин,
Кечачу кундуз йўл тортади
Кўрсак, деб Чамбил қорасин,
Хон Гўрўғли ҳамроҳ қилган
Авазхондайин боласин.
Йўлда қичар бедов отди,
Беклар олган паризотди,
Кечачу кундуз йўл тортди,
Чамбил элга яқин етди.
Полопон тогидан ўтди,
Шуйтиб қилди гайратди,
Бу беклар қичаб йўл тортди,
Кўрсак, деб Чамбил юртди.
Остидаги бедов оти
Йўлларниң таюбин тортди,
Беклар қилди гайратди,
Хон Гўрўғли яқин етди.
Жаҳон титраб бекнинг овозасига,
Келиб қолди Чамбил дарвозасига.
Бўлиб кетган эди бундан қаландар,
Юргин сўраган Юсуфбек шунқор,
Маликани олиб давлатли беклар,
Қаватида Авазбекдай зўрабор,
Гулгула бўб қолди Чамбилдай шаҳар,
Пешвоз чиқиб қолди неча амалдор,
Ўрдадан чиқдилар неча гажакдор,
Йигилишган катта-кичик кўп қизлар.
Ўрдага бошлади гул юзли дилбар,
Авазга мингашган Малика айёр,
Отдан тушириб олди неча парилар,
Ўрдада ўртага олди санамлар.
Ўртада ўтирар Малика дилбар,
Хизмат қилиб юрар неча парилар.
Яна баҳор бўлса очилар гуллар,
Гулни кўрса маст бўб сайрап булбуллар,
Малойик суратли гул юзли дилбар.
Маликани ўртага олиб шу замон,
Хизмат қилган катта-кичи гажакдор,
Саф бўб турган қанча қизман хотинлар.

Шундай бўлиб келди Гўрўғли номдор,
Пойтахтга миниб шундайин беклар,
Юртни сўраб турган Юсуф маҳрам бор,
Югуриб-елиб хонга қилди хизматлар
Келиб кўрди ўсган шаҳрини,
Обод қиласам, деди кирдикорини,
Авазхонга бермак бўлди бул замон
Олиб келган Маликадай нарини.
Йигилишган катта-кичикларини,
Асабадор, туғдор, ясавулларини
Хон Гўрўғли буюргандир,
Қилинг, деганди бугун тўйини,
Энди Чамбил элатлари
Қурсин тўй асбобларини.
Хон Гўрўғли амр қилди,
Амалдорлар тайёр қилди.
Анжомларни созлаб олиб,
Тўй асбобларин бажо қилди.

Ана энди шундай қилиб, буларни шу сўзда қўйиб, эндиғи гапни Гўрўглиниг қаландар бўлиб Чамбилдан кетганини эшитип.

Хон Гўрўғли Авазхонни Маликага юбориб эди. Авазхон Маликанни олиб келаман, деб қасам ичиб қўйганини кўриб ноилож жавоб бериб қўйган эди. Авазхон жўнаб кетгандан сўнг Гўрўғли айтди: «Авазхон бу Маликали олиб кела олмайди, шу юртда ўлиб кетади. Бунинг орқасидан ўзим бормасам бўлмайди», — деб Чамбил юртини Юсуфбек деган маҳрамига топшириб, ўзи ҳеч кимга билдирамай, Авазнинг орқасидан қаландар бўлиб кетган эди. «Аваз девларининг қўлида ўлар, гарibu гўристон бўлар. Торкистон узоқ мамлакат, унда кўп катта девлар бор, Авазхон қасам ичиб кетди», — деб Гўрўғли бир куни чилтон-қаландар бўлиб чиқиб кетган эди. Бунинг сиридан ҳеч ким воқиф эмас эди. Шундай қилиб Авазхон билан бирга юриб келаётган эди.

Ана шундай қилиб, мерғанларнинг олдига келганда, айтмайин деса ҳам, бўлмагани учун Гўрўғли ўзини билдирган эди. Мерғанлар Гўрўглини кўриб қочиб, шарманда бўлиб кетди. Буларнинг орқасидан Авазхон Гўрўғли отаси билан шоду хуррам бўлиб, топишиб, димоги чоқ бўлиб, «Менга ҳамроҳ бўлиб юрган отам экан, мен бошқамикан, бошқа одамга менинг сирим маълум бўлдимикан, деб кўп ўйда эдим», — деб Гўрўглини кўриб, вақти хуш бўлиб, бирга-бирга Чамбилга келди. Бу бескларнинг келаётганини мерғанлар айтган эди. Чамбил элнинг ҳамма амалдорлари буларнинг олдига пешвоз

чиқиб, омон-эсон юртига, ўзининг униб-ўсган элатига олиб келдилар. Беклар, амалдорлар, Гўрўғли билан Авазхонни тушириб олди. Қирқин қизлари Юнус пари билан Мисқол пари бош бўлиб, Чамбилинг ҳамма амалдор-бекларининг ойимлари, хотин-қизлари билан Малика айёри тушириб олиб, ўрдага олиб кирдилар. Бир-бировлари билан кўришган, сўрашган, ҳол-аҳволларини бир-бировларига айтишган. Шундай шоду хуррам бўлишиб, ойимлар ўтиrdи.

Гўрўғлибек ўз шону шавкати билан ўғлининг пойтахтига чиқиб, омон-эсон ўз боргоҳида ўтиrdи. Шунда Гўрўғлибек Малика айёри Авазхонга бермоқчи бўлиб, Чамбил элининг ҳамма катта-кичиклари: «Малика айёрининг тўйини тайёрланглар, Маликани Авазхонга никоҳ қилиб берайик», — деб буюрди. Ҳамма беклар тўй асбобини тайёрлади.

Шу ишни қилиб Гўрўғли номдор,
Тўрт ярим лак бедов сувор амалдор,
Неча беклар бўлиб ётири хизматкор,
Ҳар замон буюрар Гўрўғли қайсар.
Айтганини тайёр қилас маҳрамлар,
Обод бўлиб қолди Чамбильдай шаҳар,
Тўй бошламоқ бўлди бундайин беклар.
Ўзбекистон элга кетгандир хабар,
Катта-кичик йигилгандир ўзбеклар.
Олтии етиб, олтии қовоқ отдириб,
Тўй бермоқчини энди улоқ чоптириб,
Ошиқ фаҳми оқшом кеча,
Ҳолин билмайди бир неча,
Йигилишган сатта норча,
Кўпкарига талаб қилиб,
Ўн икки мингча бойвачча.
Санаб кўрган одам йўқдир,
Тахминан ўн икки мингча.
Кўпкари чиқармоқ бўлди,
Саф турган беквачча.
Уст-устига ташлаб турар
Кўсам сарка, ҳам қўшмоқ илоҳ, олапоча
Чопаверди қирқ кунгача.
Не гўзаллар отни солиб,
Ҳар замон улоқни олиб,
Эшитинг беклар оҳу зорини,
Обод қиласи келиб Чамбил шаҳрини,
Тўйлаб бермақ бўлди Аваз ўглонга
Ул замонда Маликадай парини.
Шу ишларни қиласи Гўрўғли шунқор,
Йигилишиб келган яхши қарилар.

Қирқ кеча, қирқ куидуз түй қилиб беклар,
Бўлаётир турли-турли базмлар.
Базмлари кўп қизиқлар,
Қирқ куп түй қилди беклар,
Толиб қолди маликалар, бу беллар,
Огриб қолди унинг нозик беллари,
Хофизларнииг қуриб қолди тиллари.
Бек Гўрўғли шуйтиб дарёдай тошди,
Шу тўйининг байрами ҳаддидан ошиди,
Ҳар қилган ишлари жуда ярашди,
Унга қараган кўз қамашди.
Бол Авазиниг олиб келган ёрини,
Кўрган сулув бари офарин дейишиди,
Қойил бўлиб Аваҳониниг ишига,
Ҳеч ками қолмади, деб тарқашди.
Шоҳлар чиқса тортар нуқра карнайни,
Тузайди унга муносиб жойни.
Хизмат қилиб қўли ишга текканга
Бек Гўрўғли берди катта сарпойни.
Олиб келиб бу майдон катта қозини,
Чувиллатиб овулнииг хотий-қизини,
Тўйда дуо қилиб, ишини битириб,
Никоҳ қилди Маликанииг ўзини,
Ана эиди буниси ҳам бўлди, деб
Кўйинига солди-ку Аваз қўзини.
Бек Гўрўғли катта қилди ҳимматни,
Шу тўйда ўзини жуда талатди,
Ҳар ким ииятини шундай оқ қилса,
Ғайрат билан, кўринг, муродга етди.
Тилади, ёмонлар йўқ бўлар кетар,
Яхши тўғрилик билан мақсадга етар.
Ёмонлик билан ҳеч ким ҳеч нима бўлмайди,
Ахири, ёронлар, тўғрилик ўтар.
Ёмонликнииг ҳеч элда йўқ ривожи,
Ҳар на деса, тўғрилик билан битар.
Бек Гўрўғли шуйтиб ўтган оламдан,
Қилган ишин ҳали одамлар ёд этган.
Ўзи ўлса ҳам сўзи қолди жаҳонга,
Қиёматга давр буни ёд этар.
Ҳар ким бўлса, тўғри бўлса, ёронлар,
Тўғри одам хор бўлмас, муродга етар,
Ёмон кўрар ёмонликнииг жазосин,
Ахири шу иш бошига етар.
Унинг ёмонлигини бирор тортмайди,
Ёмонлиги билан йўқ бўлар — кетар.

Кўрдингизми Асад билан Шодмонди,
Йўқ қиласиз, деди Аваз ўғлонди,
Бахиллик қиб, куниаб шундай полвоиди,
Қойил қиласиз, деб Гўрўғли хонди.
Иши ноҳақ эди уни, кўрдингми,
Шу туриши ўлгандан ҳам ёмонди.
Доим еган Гўрўғлиниң тузини,
Ўлгудай душман бўб Аваз кўзига,
Худой мартаба берган Авазга,
Асад, Шодмон қайтиб олар ўзига,
Моховдай бўб бир бурчакда ўтирас,
Қарай олмай Гўрўғлиниң юзига.
Душман бўлган билан тенг бўб қоларми,
Баробар бўлолмай Аваз изига,
Аваз унинг қилган ишин иш демай,
Хизматкор, деб тенг кўрмайди ўзига.
Қасм¹ бўлиб Авазхонни не қилди.
Мункир келиб Авазхонниң тузига,
Қанча ёмонликни қилди ўзига,
Қирқ йигит ҳам ўлиб юрас бариси,
Ичидан қойил бўб Аваз кўзига.
Холдар маҳрам ўни йигитман қувониб,
Ерга уриб қўшади ҳар бир сўзига.
Полвои Аваз гапирма, деб, қўй, деди.
Бир гапларни лойиқ кўрмай ўзига.
Аҳмад сардор ўлиб қолди сиррайиб,
Ёруғ дунё қора бўлиб кўзига.
Ўлганидан ҳа-ҳа, дейди, кулади,
Қозон куя суртгандай бўб юзига.
Ўлганидан Аваз тоза ўгил, дейди,
Ҳеч ким қулоқ солмай буниңг сўзига.
Яхшиликман Аваз етди муродга,
Минди доим назаркарда Фиротга,
Қувонмаган элда одам қолмади,
Аҳмад доим ёмонлик қиб не қилди.
Тўйда ўлайин деб юрас уятга.
Бек Гўрўғли назаркарда полвои-да,
Боласини еткарди шундай мақсаддага.
Шуйтиб мен тўйни энди тарқатиб,
Достонини байтларман ўхшатиб,
Қиссани ушибу кун тамом этдим.

Ана энди шундай қилиб, Авазхон билан Гўрўғли султон
Торкистон юргига бориб, шаҳзода Маҳмудга Гулқиз ойимни

¹ Қасд

олиб бераб, иккенинг вақтини ҷоқлаб, ўзлари омон-эсон Малика айёрни Чамбилга олиб келиб, Малика айёрни Авазхонга қирқ кун тўй-тамоша қилиб, никоҳлаб берди. Чамбил юртида Гўрўғли султон вақтиларини хушлаб, димоқларини ҷоқлаб, шоду хуррам бўлиб, ўзининг пойтахтига ўтириб қолди. Дўстлар шод, душманлар гамли бўлиб, Асад, Шодмон уялиб қолди. Буларнинг уялганини Авазхон, Гўрўғлихон билади. Нима ишлар йўлда бўлганини бошқа қирқ йигитлар билмайди. Бу икки мерганин Гўрўғли султон ўлдирар эди. Гўрўғли султондан Авазхон йўлда сўраб тилаб олди. Шунинг учун буларнинг гуноҳини ўтди.

Ана шундай қилиб, Гўрўғли шоду хуррам бўлиб пойтахтга чиқиб, аркони давлат билан ўйнаб-кулиб, дунёда яшаб юра берди. «Малика айёр» достони соб бўлиб, мурод-мақсадага етди.